

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra historických věd

Vivian Šefrna

**Diskuze kolem legalizace potratů v období první
Československé republiky**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Lucie Storchová, Ph.D.**

Praha 2021

Humanitní studia, obor Obecná antropologie – Integrované studium člověka

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci zpracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem také nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v elektronické knihovně FHS UK a byla využita i jako studijní text.

V Praze dne

Vivian Šefrna

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat PhDr. Lucii Storchové, Ph.D. za velice trpělivé, odborné vedení mé práce a mnoho cenných rad a připomínek.

Abstrakt

Práce se zabývá diskuzí kolem legalizace umělého přerušování těhotenství v období první Československé republiky. Vychází z pojetí diskurzu Normana Fairclougha a analyzuje diskurzivní typy, které se v diskuzi uplatňovaly s důrazem na komunistický tisk. Poukazuje na heterogenitu komunistického diskurzu a také na jeho zásadní proměnu, ke které došlo v důsledku opětovného zákazu interrupcí v Sovětském svazu v roce 1936. Analýza se zvláště zaměřuje na roli argumentů z oblasti individuálních lidských práv, konkrétně práva disponovat vlastním tělem. Dále se zabývá různými pohledy na vznikající lidský život a také na ženskou sexualitu a roli žen v reprodukci národa.

Klíčová slova: interrupce, komunistický diskurz, Rozsévačka, první Československá republika

Abstract

This paper focuses on the discussion concerning legalization of the right to abortion on demand during The First Czechoslovak Republic. It uses the approach to discourse of Norman Fairclough and analyzes the discursive types that were present in the discussion, with giving special attention to the communist discourse. Heterogeneity of the communist discourse is revealed as well as the considerable change which took place after banning of abortions in Soviet Union in 1936. The analysis specially focuses on the role of arguments about individual human rights, specifically the right to make decisions about one's own body. It concerns further with the approach to the developing human life as well as women's sexuality and the role of women in the reproduction of the nation.

Key words: abortion, communist discourse, Rozséváčka, The First Czechoslovak Republic

Obsah

Úvod.....	6
1. Představení a struktura práce, výzkumné otázky	12
1.1. Teoretická východiska – definice pojmu <i>Diskurz</i>	12
1.2. Místní a časové vymezení, dosavadní stav bádání	16
1.3. Výzkumné otázky.....	22
1.4. Prameny.....	24
1.4.1. Tisk a jeho cenzura.....	25
1.4.2. Publicistické žánry.....	28
1.4.3. Periodika.....	30
1.4.4. Brožury	36
2. Historické a kulturní pozadí.....	38
2.1. Dobová legislativa a snahy o její změnu	38
2.2. Dobové metody umělého přerušení těhotenství	40
2.3. Dobové kontracepční prostředky a jejich dostupnost.....	42
3. Identifikované diskurzivní typy	45
3.1. Diskurzivní typy založené na představě lidské „přirozenosti“	46
3.2. Diskurzivní typy „společenské prosperity“	48
3.3. „Moralizující“ diskurzivní typy.....	50
4. Komunistický diskurz	54
4.1. Před Jožkou Jabůrkovou (1921-1929).....	54
4.2. Rozsévačka za šéfredaktorky Josefky Jabůrkové (1929-1937).....	75
4.3. Opětovný zákaz interrupcí v Sovětském svazu	92
4.4. Diskurz komunistického ženského tisku	110
5. Maxim Wassermann a jeho <i>O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu</i>	114
6. Zodpovězení výzkumných otázek a závěr	120
Prameny a literatura	123
Prameny.....	123
Sekundární literatura	128

Úvod

Příchod nového člověka¹ na svět může pro mnoho žen a jejich partnerů či partnerek znamenat splnění přání, pocity radosti, štěstí a životního naplnění. Očekávání prvních pohybů, starost, aby bylo vše v pořádku, plánování dětského pokoje, nakupování výbavičky. Těhotenství ale často znamená také nevolnost, bolesti, otoky; místo radosti se dostaví deprese a úzkost. Nový život vznikající v břiše vůbec nemusí působit přirozeně a někdy až s porodem přijde skutečné, vnitřní přijetí faktu, že to hýbající se „něco“ uvnitř těla bylo vlastní dítě. Přesto označení vztahu matky a plodu za to „nejintimnější pouto“ vůbec nemusí být jen klišé: vždyť tyto dvě bytosti jsou přímo na biologické úrovni propojeny, existují jedna v druhé, navzájem ovlivňují své fyziologické pochody; je to druh vztahu, jaký v přírodě běžně nenajdeme – nikdy dva lidé nekoexistují v tak těsném sepětí. To je také důvod, proč jsou všechny diskuze o právech matky a plodu problematické – jsou totiž postaveny na užívání přirovnání, která jsou „v nejlepším případě trapná, v nejhorším nebezpečná, ale vždy zkreslující.“² Embryo je stavěno do pozice, jako by bylo jen další osobou v běžném smyslu – tedy autonomním dospělým člověkem.³ Člověk, tak jak jej chápeme, je vždy samostatnou entitou, teprve potom vytváří vztah, který analyzujeme. Embryo naopak nemůže existovat jinak než v tělesném propojení, a právě toto propojení je pro něj podmínkou bytí na tomto světě, je jeho nedílnou součástí.⁴ Zjednodušený pohled, uvažující o plodu a matce jako o dvou samostatných lidech, tak vůbec nereflektuje skutečnost, že těhotenství se odehrává *uvnitř* něčího těla.⁵ Vývoj plodu přímo zasahuje do tělesnosti určitého člověka, mění i jeho tělesné hranice.⁶ Vždy tak dochází k bezprostřednímu ovlivňování a přetváření těla, a tedy vnímání života samého, protože „[t]ělo je naším obecným prostředkem, díky němuž máme svět.“⁷

Zásah do tělesné integrity, který těhotenství znamená, není dostatečně reflektován například ani v často citovaném filozofickém článku o právu na interrupci Judith Thomson⁸. Autorka je toho názoru, že nikdo nemá morální právo chtít po někom jiném poskytnutí funkcí jeho těla

¹ V této části budu výraz „člověk“ z rétorických důvodů používat i pro označení novorozenců a plodu již od okamžiku početí, i když je to jinak velice problematické.

² Margaret Olivia Little, ‘Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate’, *Ethical Theory and Moral Practice*, 2: 3, 1999, 295–312, 296. Všechny překlady, pokud není uvedeno jinak, jsou mé vlastní.

³ Little, ‘Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate’, 296.

⁴ Little, ‘Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate’, 296.

⁵ Little, ‘Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate’, 297.

⁶ Little, ‘Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate’, 299.

⁷ Maurice Merleau-Ponty, *Fenomenologie vnímání*, Praha, 191.

⁸ Viz Judith Jarvis Thomson, ‘A Defense of Abortion’, *Philosophy & Public Affairs*, 1: 1, 1971, 47–66.

k záchraně svého života. Pokud by ovšem šlo například jen o jednu hodinu a bez jakéhokoli zdravotního rizika, bylo by podle ní odmítnout takovou žádost sobecké, necitelné a neslušné. Stejně autorka pohlíží i na těhotenství v důsledku znásilnění: pokud by šlo jen o jednu hodinu, a ne devět měsíců, bylo by slušností dítě donosit.⁹ Takový pohled však zvažuje jen časovou investici, a naprosto přehlíží fakt zásahu do tělesné integrity, a zejména jeho intenzitu. Těhotenství je vždy o hluboké intimitě, o sdílení svého vlastního těla, a nakonec nejspíše i srdce s další entitou.¹⁰ Znásilnění¹¹ je extrémním příkladem (a jistě proto jej autorka použila), zároveň ale posouvá celý problém. V případě dobrovolného intimního styku by bylo snad možné situaci popsat asi takto: sexuální styk je více či méně biologickou potřebou velké většiny lidských bytostí. V těle ženy (na rozdíl od muže) ovšem v jeho důsledku někdy může dojít k započetí procesu, který její tělo začne významně pozměňovat. Pokud tento proces není buď z přirozené příčiny nebo uměle přerušen, vyústí ve vznik nového člověka. Diskutabilní ovšem je, jestli je morální tento proces přerušovat uměle, nebo by se každá žena, která by nesouhlasila s tím, aby takový proces v jejím vlastním těle probíhal, měla vyvarovat veškerých aktivit, které by k němu mohly vést, tedy zcela se vzdát svého sexuálního života.¹² U těhotenství jako důsledku znásilnění je však situace výrazně jiná – došlo ke skutečně extrémnímu činu proti druhému člověku. Když pomíneme trauma, které si žena ze znásilnění odnáší a jistě si jej nechce násobit tím, že se ještě „obětuje“ k dalšímu, nyní již dobrovolnému poskytnutí svého těla, aby se důsledek onoho aktu mohl plně vyvinout, „hostila“ by uvnitř svého těla entitu, která ve své biologii odkazuje na pachatele znásilnění. Žádat po oběti, aby z důvodu „slušnosti“ počatý lidský zárodek donosila, by tak vlastně legitimizovalo celý akt znásilnění, jako by se nic zvláště zavrženíhodného nestalo. Snad je to právě představa o „přirozenosti“ mateřství jako životního úkolu každé ženy, která velkou měrou požadavky na donošení jakkoli počatého plodu legitimizuje.

Ve většině vyspělých zemí je dnes již právo ženy na provedení umělého přerušování těhotenství v právním systému zakotveno,¹³ a z tohoto hlediska tudíž ukončení nechtěného těhotenství nic

⁹ Thomson, 'A Defense of Abortion', 61.

¹⁰ Little, 'Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate', 305.

¹¹ U termínu „znásilnění“ je třeba mít na paměti také jeho problematičnost v tom smyslu, že podle některých právních systémů se nemusí jednat o každý nedobrovolný sexuální styk, kupříkladu v manželství může být možnost znásilnění vyloučena. Výjimka ze zákazu provádění interrupcí pro případ znásilnění pak z tohoto pohledu nepředstavuje liberálnější přístup, ale pouze reflektuje řád, podle něhož někteří muži mohou nutit ženy k plození svých potomků, a jiní ne. Viz Jennifer S. Hendricks, 'Body and Soul: Equality, Pregnancy, and the Unitary Right to Abortion', Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review, 45: 2, 2010, 329–374, 336.

¹² Záměrně ignoruji možnosti provádění takových sexuálních praktik, při kterých by k otěhotnění dojít nikdy nemohlo, neboť motiv těhotenství jako nutné „ceny“ za rozkoš se ve mnou zkoumaných pramenech zdá být dosti významný.

¹³ Guttmacher Institute, 'Abortion Worldwide 2017: Uneven Progress and Unequal Access', 15.

nebrání. Je ovšem třeba si uvědomit, že k liberalizaci potratové legislativy docházelo většinou až ve druhé polovině 20. století a například v Irsku bylo provedení interrupce až donedávna legální pouze v případě bezprostředního ohrožení života těhotné ženy.¹⁴ V některých zemích, z nám blízkých například v Polsku, je přesně stejným způsobem umělé přerušení těhotenství zakázáno (vzhledem k nedávnému, ještě radikálnějšímu zpřísnění legislativy). Zároveň i ve státech s liberálním přístupem stále existují snahy posunovat zákonnou úpravu ohledně provádění interrupcí konzervativním směrem, například zaváděním povinné čekací doby, což dostupnost interrupcí pro ženy výrazně zhoršuje. Dochází k tomu zejména na území bývalého sovětského bloku,¹⁵ ale i v některých státech USA.¹⁶ Situace ve Spojených státech amerických je z určitého pohledu problematická i tom směru, že současný liberální přístup k interrupcím není důsledkem dlouhodobé snahy organizací bojujících za ženská práva, ale ponejvíce jen rozhodnutí nejvyššího soudu, zejména v kauze *Roe vs. Wade*.¹⁷ Existují tak obavy z možného posunu zákonných úprav ohledně interrupcí konzervativním směrem kvůli změnám v obsazení nejvyššího soudu a jsou proto bedlivě sledována všechna jeho rozhodnutí v relevantních kauzách.¹⁸

Ani v České republice není současná právní úprava interrupcí výsledkem snahy o rovnoprávnost obou pohlaví, ale stojí za ní plánování kvalitnější a zdravější populace, zaštitěné medicínským diskurzem.¹⁹ Aktuálně platný zákon z roku 1986 by přitom měl být

¹⁴ Na základě referenda v květnu 2018 byla zákonná úprava výrazně liberalizována. Viz Sydney Calkin, 'One year on, it's clear that the new Irish abortion services have serious limitations', *The Conversation*.

¹⁵ Guttmacher Institute, 'Abortion Worldwide 2017: Uneven Progress and Unequal Access', 17.

¹⁶ Mary Ziegler, 'Pro-choice movement's big win at Supreme Court might really have been a loss', *The Conversation*.

¹⁷ V kauze *Roe vs. Wade* podala Jane Roe (fiktivní jméno) ze státu Texas žalobu na protiústavnost texaské zákonné úpravy interrupcí. Uvedla, že si přeje ukončit své těhotenství, ale nemůže si z finančních důvodů dovolit cestovat za provedením tohoto zákroku do jiného státu a podle místních zákonů to není možné, protože těhotenství neohrožuje její život nebo zdraví; stávající právní úprava je tak v rozporu s právem na soukromí zaručeném ústavou. Nejvyšší soud nakonec v roce 1973 rozhodl, aby bylo v prvním trimestru rozhodnutí o ukončení těhotenství ponecháno jen na těhotné ženě a jejím lékaři, čímž otevřel cestu k legálním interrupcím na požádání ve Spojených státech. Viz 'Jane ROE, et al., Appellants, v. Henry WADE.', LII / Legal Information Institute. Před tímto rozhodnutím bylo umělé přerušení těhotenství legální pouze v 11 státech – viz. Petra Roupová, 'Právo na život a problém interrupce', 2015, 24. Problematické ovšem je, že rozsudek byl postaven především na fyziologických aspektech: mortalita žen při interrupci provedené v prvním trimestru je nižší než v důsledku porodu; společnost by tak neměla zasahovat do rozhodnutí ženy pro ukončení svého těhotenství v tomto období, rozhodnout by měla jen žena společně se svým lékařem, neboť ten reprezentuje expertní vědění. Provádění interrupcí ve druhém trimestru by již ale stát měl regulovat právě z důvodu zájmu zdraví ženy, ve třetím trimestru pak z důvodu ochrany nenarozeného života. Důraz je tak kladen na expertní znalosti fyziologie, a není nijak reflektováno právo na tělesnou integritu ženy. Viz R. Siegel, 'Reasoning from the body: a historical perspective on abortion regulation and questions of equal protection.', *Stanford law review*, 44: 2, 1992, 261–381, 272–277.

¹⁸ Viz např. Ziegler, 'Pro-choice movement's big win at Supreme Court might really have been a loss'.

¹⁹ Jak ukazuje Radka Dudová, již v diskuzi o legalizaci interrupcí v 50. letech 20. století dominovaly argumenty ve vztahu ke zdraví populace (v souvislosti s mateřstvím) a tento způsob pohledu na umělé přerušení těhotenství přetrvává až dodnes. Viz Radka Dudová, 'The Framing of Abortion in the Czech Republic: How the Continuity of Discourse Prevents Institutional Change', *Czech Sociological Review*, 46: 6, prosinec 2010, 945–975.

novelizován minimálně z důvodu přizpůsobení legislativě Evropské unie. Jedná se ovšem o velice citlivé téma, takže na politické úrovni je spíše tendence se mu vyhýbat, aby nedošlo k rozkolu mezi koaličními partnery.²⁰ Zdá se tak, že ve veřejném prostoru jsou argumenty o genderové rovnosti a právech žen na tělesnou integritu považovány za nepřijatelné, jakmile jsou aplikovány v souvislosti s mateřstvím. Při obhajování liberálního přístupu k umělému přerušení těhotenství jsou i nadále používány zejména argumenty týkající se zdraví populace, a nikoli ženských práv. Výjimku netvoří ani příslušnice feministických organizací; zdůvodňují to tím, že argumentace obsahující výrazy jako „feminismus“ a „ženská práva“ by narazily na tvrdý odpor, a tudíž je výhodnější používat rétoriku, jakou je současná společnost schopna přijmout.²¹ Možnost legálního umělého přerušení těhotenství je pak ale odvislá pouze od pohledu na dopady (ne)provádění interrupcí na kvantitu a kvalitu populace²² a v případě převládnutí názoru, že omezení přístupu k interrupcím by bylo pro stát prospěšné, její zachování by mohlo být značně nejisté, neboť práva žen nebyla nikdy považována za primární. Sice v současnosti celosvětově převládá tendence měnit legislativu ohledně umělého přerušení těhotenství spíše liberálním směrem,²³ avšak stále „přežívá představa, že je možné penalizováním potratů, nepropagováním či dokonce zákazy antikoncepce přispět ke zvýšení porodnosti [...] V době, kdy většina evropských států začíná pociťovat důsledky stárnutí svého obyvatelstva a nic nenasvědčuje tomu, že by se populační klima zlepšilo, je jen otázkou času, kdy se shledáme s opakováním starého mýtu i u nás.“²⁴

Dostupnost²⁵ interrupcí ovšem zdaleka není tím jediným faktorem, který může komplikovat vypořádání se s tíživou situací nechtěného těhotenství. Většina žen ve vyspělých zemích, které

²⁰ Poslancům KDU-ČSL se sice zatím nepodařilo prosadit změnu zákona ve smyslu zákazu interrupcí, o kterou se snažili, zároveň ale také nedošlo ke zpřístupnění umělého přerušení těhotenství ženám bez trvalého nebo dlouhodobého povolení k pobytu, neboť rozdílnost v názoru na interrupce brání jakékoli změně jejich současné právní úpravy. Viz Radka Dudová, *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*, 2012, 97–112.

²¹ Dudová, ‘The Framing of Abortion in the Czech Republic’, 966–967. Existují sice i feministické organizace explicitně argumentující právem ženy na tělesnou integritu, nezdá se ovšem, že by byly schopny svůj hlas nějak účinně prosazovat (například webové stránky nejsou již dlouho aktualizované a odkaz na nové nefunguje). Viz např. ‘Feministická skupina 8. března’.

²² Zvažován může být zejména potenciální nárůst porodnosti omezením přístupu k interrupcím, a naproti tomu ohrožení zdraví žen v důsledku nelegálně prováděných potratů; důležitým argumentem při prosazování liberálnějšího zákona (zrušení interrupčních komisí) v roce 1986 ovšem bylo také to, že nechtěné děti se poměrně špatně zařazují do společnosti, a nejsou jí tudíž příliš prospěšnými občany a občankami. Viz Dudová, *Interrupce v České republice*.

²³ Guttmacher Institute, ‘Abortion Worldwide 2017: Uneven Progress and Unequal Access’, 17.

²⁴ Alena Šubrtová, ‘Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)’, *Demografie*, 44: 4, 233–244, 233–234.

²⁵ Zde je třeba si uvědomit, že „dostupnost“ neznamená pouze legálnost v právním smyslu, ale také například možnost financování ze zdravotního pojištění nebo blízkost zdravotnického zařízení provádějícího interrupce. Zvláště pro sociálně slabé ženy může existovat kromě právní úpravy mnoho dalších překážek, které jim cestu k umělému přerušení těhotenství zcela uzavřou.

se v takové situaci ocitnou, spíše řeší to, jestli je v jejich případě morální tohoto práva využít.²⁶ Nakonec i zastánci a zastánkyně legálnosti interrupcí se zpravidla ohrazují proti tomu, že by snad potraty propagovali.²⁷ Interrupce jsou uznávány jen jako „východisko z nouze“, když vše ostatní selže. Je to však jediný „morální“ pohled? Například v Rusku je umělé přerušování těhotenství velkou měrou bráno jako běžná lékařská péče v rámci reprodukční medicíny.²⁸ Postoje tak mohou být kulturně značně variabilní. V České republice, podle výzkumu veřejného mínění z května 2019, 68 procent dotázaných zastává názor, že žena má právo sama rozhodovat o pokračování svého těhotenství.²⁹ Z jedné třetiny jsou tak lidé proti interrupcím, jen dvě třetiny umělé přerušování těhotenství do určité míry schvalují. Společnost (spíše váhavě) přiznává ženám právo „rozhodovat o svém těle“, protože nutit ženu k jeho nedobrovolnému poskytnutí ku prospěchu dalšího člověka by bylo vnímáno jako problematické, v dnešní době zřejmě již neetické. Přerušování, nebo přesněji znemožnění vývoje plodu, který by se s velkou pravděpodobností mohl vyvinout v člověka, je ovšem stále vnímáno jako jisté tabu. Logické argumentování ve snaze přesvědčit druhou stranu o tom, že její stanovisko je nesprávné, přitom podle mého názoru těžko přinese nějaký prospěch; v morálních soudech se zásadním způsobem uplatňují sociální normy, jejichž znakem je více arbitrárnost než striktní logická koherence.³⁰ Sociální normy určují, s kým je možné, nebo dokonce správné empaticky soucítit, a s kým ne.³¹ A často je to empatie³², jež stojí za mnoha morálními soudy a formuje rozhodující postoje.³³ V této práci se snažím ukázat, jak jsou právě postoje k umělému přerušování těhotenství výsledkem řady různých představ o fungování společnosti. Představ, které „předepisují“ ženám

²⁶ Little, ‘Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate’, 305.

²⁷ Viz např. Dudová, *Interrupce v České republice*, 102.

²⁸ Viz Vyacheslav Karpov and Kimmo Kääriäinen, ‘“Abortion Culture” in Russia: Its Origins, Scope, and Challenge to Social Development’, *Journal of Applied Sociology*, 22: 2, 2005, 13–33.

²⁹ ‘Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a prostituci – květen 2019 - Centrum pro výzkum veřejného mínění’.

³⁰ Potíž s logickou argumentací ohledně postojů v důsledku sociálních norem může nastávat i kvůli problematické definici výchozích premis. Například schvalování interrupce v případě znásilnění nemusí nutně zohledňovat tělesnou integritu znásilněné ženy, ale může být spíše výsledkem (možná nevědomého) postoje ke znásilnění jako aktu narušujícímu společenské normy a „produktu“ takového aktu, který je svým bytím samotným v rozporu s těmito normami. Zároveň je zde důležitá problematičnost pojmu „znásilnění“, tudíž se vše vrací zpět k představám, kteří muži (ne)mohou ženy nutit k plození svých potomků, jak jsem již argumentovala na předchozích stranách. Dále viz Hendricks, ‘Body and Soul’, 336.

³¹ Catherine Mills, ‘Seeing, Feeling, Doing: Mandatory Ultrasound Laws, Empathy and Abortion’, *Journal of Practical Ethics*, 6: 2, prosinec 2018, 1–31, 20.

³² Zde je samozřejmě důležité definování pojmu „empatie“. Pokud je jím rozuměno „vcítění“ se do pocitů jiného člověka, v případě plodu (zvláště v raném období) by to bylo problematické, jelikož potom jde i o to, odkdy vůbec něco plod cítí. Je tak vhodnější definice „citu pro někoho (něco)“ a zároveň se otevírá otázka, jestli jde o zažívání pocitů podobných pocitům někoho jiného, nebo spíše o projekci svých vlastních pocitů na někoho (něco) jiného. Důležitá je zde i úvaha o tom, proč dochází k pocíťování empatie vůči určitému člověku (nebo jiné entitě), a jinému ne – například tendence spíše soucítit s plodem, který již vykazuje lidské znaky, je lidem podobný, než s plodem v raném stádiu (nebo s plodem vykazujícím známky abnormality). Viz Mills, ‘Seeing, Feeling, Doing’, 10.

³³ Mills, ‘Seeing, Feeling, Doing’, 12.

a mužům, jaké mají jako členky a členové společnosti být a co mají činit. Představ
pocitovaných jako tak přirozené, že se vzpírají jakékoli polemice... Nebo snad raději vzpíraly?
Vždyť svou práci zaměřuji na období před téměř sto lety.

1. Představení a struktura práce, výzkumné otázky

V úvodu jsem se snažila ukázat složitost problému umělého přerušení těhotenství a přiblížit aktuální polemiku, která v této souvislosti probíhá. Ve své práci však pouze analyzuji dobové prameny, a nijak se nesnažím hodnotit „správnost“ postojů v nich obsažených ze současného hlediska.

Zde nejdříve objasním cíle práce a teorie, ze kterých práce vychází. Vymezím práci z hlediska místa a doby vzniku zkoumaných pramenů společně s důvody pro tuto volbu a zároveň uvedu dosavadní poznatky o tématu. Představím také analyzované prameny a souvislosti důležité pro jejich kritickou interpretaci, což je zejména způsob fungování médií a relevantních právních předpisů ve zkoumaném období. V následující kapitole přiblížím dobovou právní úpravu umělého přerušení těhotenství v první Československé republice a také popíšu různé dobové metody provádění interrupcí, a to nejen lékaři, ale i lidmi bez medicínského vzdělání. Budu se zabývat také dobovými kontracepčními prostředky a jejich dostupností. Obsahem třetí kapitoly jsou *diskurzivní typy*³⁴, které jsem v průběhu analýzy v pramenech identifikovala. Ve čtvrté kapitole analyzuji diskurz komunistického tisku, což představuje ústřední část mé práce. Na analýzu komunistického tisku navazuje i kapitola pátá, kde představím brožuru Maxima Wassermanna³⁵ *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. V poslední kapitole zodpovím výzkumné otázky a stručně shrnu výsledky celé práce.

1.1. Teoretická východiska – definice pojmu *Diskurz*

Diskurz je zásadním pojmem pro celou tuto práci. Vycházím z definice Normana Fairclougha, a „budu používat termín *diskurz* pro celý proces sociální interakce, jehož je text pouze částí. Tento proces obsahuje kromě textu ještě *proces produkce*, jehož je text produktem, a *proces interpretace*, pro nějž je text zdrojem.“³⁶ Kromě samotného textu je tedy nutné zvažovat i okolnosti, za jakých byl vytvořen, kým byl vytvořen a za jakým účelem byl vytvořen, a zároveň to, jak mu rozuměli jeho čtenářky a čtenáři. Za tímto účelem v práci uvádím

³⁴ Norman Fairclough, *Language and power*, London; New York, 1989, 31. Pojem „diskurzivní typ“ vysvětlím dále v této kapitole.

³⁵ Více o Maximu Wassermannovi viz poznámka pod čarou č. 83.

³⁶ Fairclough, *Language and power*, 24. Zvýraznění v originále.

informace o jednotlivých prvorepublikových periodikách a brožurách. Diskurz představuje způsob, jakým je svět lidmi reprezentován, přičemž tato reprezentace závisí na „jejich pozici ve světě, společenských a osobních identitách a sociálních vztazích k ostatním lidem.“³⁷ Fairclough také zdůrazňuje, že je důležité analyzovat nejen vlastní text a procesy jeho produkce a interpretace, ale zároveň i vztah mezi textem, procesy produkce a interpretace a také sociálními podmínkami, které se při těchto procesech uplatňují, a to jak okamžitý situační kontext, tak jejich ovlivnění institucemi a společenskou strukturou.³⁸ Je tak důležité mít povědomí o historických a kulturních souvislostech a společenských strukturách dané doby. Při analýze společenských struktur vycházíme ze způsobu, „jakým společnost organizuje svou ekonomickou produkci a povahy vztahů mezi sociálními třídami, které tato produkce zakládá.“³⁹ Podle Fairclougha tyto základní rysy (vztahy mezi třídami) určují všechny další společenské struktury. V případě kapitalizmu je společnost ovládána *dominantním blokem*⁴⁰, tvořeným kapitalisty a dalšími lidmi s nimi spojenými, kteří tak prostřednictvím státní moci ovládají pracující třídu. Dominantní blok si své postavení udržuje zejména prostřednictvím institucí, jako jsou zákony, náboženství, média,⁴¹ ale i rodina a vzdělávací systém; policie a armáda zasahují jen v případě potřeby – kontrola pomocí ideologie je ekonomicky méně nákladná než používat represivní složky.⁴² Ovládání pomocí *svolení* je preferováno před užitím *donucení*⁴³. Tyto dvě formy kontroly zpravidla fungují v různých poměrech současně, ideologie je často podporována hrozbou určitých sankcí. *Diskurz* jako prostředek ideologie je pak schopen takového působení, že subjekty, na které působí, si tohoto vlivu vůbec nejsou vědomy. Vlastní praktiky, formované diskurzem, jsou vnímány jako „přirozené“, jako v souladu se *zdravým rozumem*⁴⁴. To je důsledkem *naturalizace* dominantního diskurzivního typu způsobené tím, že ostatní, dominované diskurzivní typy jsou potlačeny do té míry, že pohled na svět prostřednictvím dominantního diskurzivního typu je považován za jediný správný.⁴⁵

Existují tedy různé diskurzivní typy, které spolu soutěží o dominanci, o to, co bude podle aktérů odpovídat myšlení a jednání podle *zdravého rozumu*.⁴⁶ Sociální situace rozhoduje, jaký diskurz

³⁷ Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London, 2009, 124.

³⁸ Fairclough, *Language and power*, 26.

³⁹ Fairclough, *Language and power*, 32.

⁴⁰ Fairclough, *Language and power*, 33.

⁴¹ Situace ohledně vlastnictví médií a jejich politické orientace byla ve zkoumaném období značně různorodá. Budu se jí zabývat v podkapitole „Prameny“.

⁴² Fairclough, *Language and power*, 33–34.

⁴³ Fairclough, *Language and power*, 33.

⁴⁴ V originále „common sense“. Viz Fairclough, *Language and power*, 33.

⁴⁵ Fairclough, *Language and power*, 91.

⁴⁶ Fairclough, *Language and power*, 90.

v ní bude použit; ten, kdo má větší moc, může ale zároveň volbu diskurzivních typů, jejichž výsledkem diskurz je, značně ovlivňovat.⁴⁷ Užítý diskurz je tedy kombinací různých diskurzivních typů, které svou náplň čerpají z *members' resources*, což jsou určité prototypy, zahrnující například volbu jazykových prostředků, postup, podle kterého se ta která situace má odehrávat, a třeba jaké objekty a osoby může situace zahrnovat. *Members' resources* jsou sociálně určeny a často ovlivněny ideologií.⁴⁸ Výsledný diskurz ovšem musí být v souladu s *řádem diskurzu*⁴⁹. Fairclough považuje za nejobecnější pojem *sociální řád*⁵⁰. Sociální řád rozděluje „sociální „prostor“ do různých domén, spojených s různými druhy praxe.“⁵¹ Z diskurzivního pohledu se sociální řád jeví jako řád diskurzu.⁵² Ten určuje, jaké diskurzivní typy může určitý subjekt kombinovat do výsledného diskurzu (vychází ze svých *members' resources*). Subjekt je tak na jednu stranu omezen – výběrem pouze z určitých diskurzivních typů – na druhou stranu je mu ale tím zároveň umožněno vypořádat se s reálnou sociální situací,⁵³ jelikož jinak by nebyl schopen jednat čitelně pro partnerské subjekty, a tudíž by jeho jednání nemohlo odpovídajícím způsobem interakci ovlivňovat. Subjekt zaujímá určitou *subjektovou pozici*⁵⁴, což do určité míry odpovídá sociální roli. Pojem „subjektová pozice“ Fairclough preferuje z důvodu dialektičnosti vztahu mezi subjektem a diskurzem – subjekt aktivně vybírá z diskurzivních typů a v důsledku jeho sociální praxe dochází k *reprodukcí*⁵⁵ diskurzu. Tím také ale může docházet ke tvarování diskurzu; stejně tak sociální struktury určují diskurz, ten je ovšem i ovlivňuje a může působit ve směru jejich změny.⁵⁶ Moc v institucích nebo ve společnosti zároveň představuje možnost ovlivňovat řád diskurzu. V hierarchii řádů diskurzu stojí nejvýše řád diskurzu celé společnosti, který pak určuje řády diskurzu jednotlivých institucí.⁵⁷ Vztahy moci potom podle Fairclougha vždy implikují *boj*⁵⁸. Vzhledem k tomu, že ve třídní společnosti třídy zásadním způsobem ovlivňují celou její

⁴⁷ Fairclough, *Language and power*, 47.

⁴⁸ Fairclough, *Language and power*, 11.

⁴⁹ V originále „order(s) of discourse“. Viz Fairclough, *Language and power*, 29. Vášát tento pojem překládá jako *pravidla diskurzu*. Viz Petr Vašát, ‘Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi’, *Antropowebsin*, 2008: 2–3, 101–112, 104. Dle mého názoru výraz „pravidla diskurzu“ nedostatečně reflektuje závažnost, se kterou jsme konfrontováni a devaluje tento řád, zásadním způsobem určující chod celé společnosti, jen na jakási „pravidla“. Rozdíl v překladu tohoto výrazu ovšem může být částečně i výsledkem nestejného pohledu na diskurzy samé (diskurz jako „skutečná“ entita vs. konstrukt výzkumné osoby), což bude předmětem polemiky v závěru podkapitoly. Obdobně „sociální řád“ vs. „sociální pravidla“.

⁵⁰ Fairclough, *Language and power*, 29.

⁵¹ Fairclough, *Language and power*, 29.

⁵² Fairclough, *Language and power*, 29.

⁵³ Fairclough, *Language and power*, 39.

⁵⁴ Fairclough, *Language and power*, 38.

⁵⁵ Fairclough, *Language and power*, 39.

⁵⁶ Fairclough, *Language and power*, 37.

⁵⁷ Fairclough, *Language and power*, 30.

⁵⁸ Fairclough, *Language and power*, 34.

strukturu, primárním druhem boje je třídní boj; zároveň ale dochází i k boji mezi různými dalšími sociálními skupinami.⁵⁹

Vzhledem k tomu, že moje práce bude analyzovat noviny, časopisy a brožury, je třeba ještě zmínit Faircloughův přístup k mediálním pramenům. Podle Fairclougha je důležité si při analýze v tomto případě uvědomovat rozdílnost situace, kdy čtenářka nebo čtenář interpretuje mediální obsah od situace, kdy spolu interagují přímo osoby. Při interakci osob dochází k uzpůsobování diskurzu komunikace podle partnera nebo partnerky. Média jsou ovšem určena tak širokému okruhu osob, že je nemožné diskurz individuálně přizpůsobovat. Mediální obsah tak vždy přichází současně s *ideálním subjektem*, ideální čtenářkou nebo čtenářem, kteří tento obsah budou patřičně interpretovat. Každá čtenářka a čtenář tak musí při interpretaci vyjednávat svůj vztah s *ideálním subjektem*.⁶⁰ Média tudíž mají nejen kontrolu nad tím, jaké informace se například v reportáži objeví a jaké ne, ale mohou i měnit subjektovou pozici svých konzumentů. Zároveň je například reportáž nebo jiný žánr většinou psaný z určitého pohledu – reprezentuje zájmy konkrétní mocenské skupiny. Tím, že slovní výrazy většinou nejsou neutrální, ale mají buď pozitivní, nebo negativní konotace, jsou média mimo jiné i jen volbou výrazů schopna měnit subjektové pozice čtenářů a čtenářek. Děje se to zpravidla podle potřeb moci za médii stojící, což často bývá *dominantní blok*.⁶¹

V návaznosti na předchozí argumentaci je důležité si vyjasnit, nakolik je vědění produkované analýzou diskurzů „věrným obrazem světa“, a nakolik jen určitým pohledem na skutečnost, srovnatelným, co se jeho legitimacy týče, s mnoha jinými. Vašát⁶² tak nesouhlasí s Faircloughovým „pojetím diskurzu jako *skutečné entity*, vyskytující se ‚tam venku‘, a čekající na analytikovo objevení a uchopení“⁶³, a preferuje považovat diskurz za „*analytikův konstrukt*“.⁶⁴ Phillips a Jørgensen⁶⁵ se ve srovnání různých přístupů k diskurzivní analýze dobře vyrovnávají i s tímto dilematem: rozebírají kritiku pohledu sociálního konstruktivismu, že jakékoli vědění je konstruktem jej produkující osoby, jehož důsledkem je pak nutnost považovat i výstup vědeckého výzkumu za srovnatelný s názorem kohokoli jiného, co se týče míry, do jaké tyto názory skutečnost objektivně reflektují.⁶⁶ Ukazují důležitost reflexivity

⁵⁹ Fairclough, *Language and power*, 34–35.

⁶⁰ Fairclough, *Language and power*, 49.

⁶¹ Fairclough, *Language and power*, 50–51.

⁶² Vašát, ‘Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi’.

⁶³ Vašát, ‘Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi’, 110. Zvýraznění v originále.

⁶⁴ Vašát, ‘Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi’, 110.

⁶⁵ Marianne W. Jørgensen and Louise Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, London, United Kingdom, 2002.

⁶⁶ Jørgensen and Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, 159.

v sociálním výzkumu – reflektovat vlastní pozici v procesu vytváření vědění, což přispívá k větší objektivitě.⁶⁷ Přestože akceptujeme premisu sociálního konstruktivismu, že veškeré vědění je konstruktem, můžeme tento relativismus omezit tak, že některé reprezentace reality můžou být pravdivější, nebo alespoň méně zkreslené než jiné. Vědecké poznání má svou legitimitu získávat z faktu, že se jedná o specifický typ vědění vytvořený podle jasných pravidel; výzkum sociálního konstruktivismu má tudíž přispívat v diskuzi, jaká by společnost měla být, zejména tím, že odhaluje arbitrárnost společenských řádů, pro jejich domnělou „přirozenost“ jinak nikým nezpochybňovaných. Zastávat názor, že vědění produkované vědeckým výzkumem nutně stojí v hierarchii výše než ostatní druhy vědění, by bylo značně problematické a Phillips a Jørgensen ani nic takového netvrdí. Minimálně se však dá rozhodně ukázat, jaké další pohledy na realitu světa jsou stejně regulérní jako ten dominantní, „přirozený“, a odhalit tak jeho arbitrárnost.⁶⁸ Já se jako badatelka plně ztotožňuji s postojem Fairclougha, že vědeckou analýzou je možné pomoci lidem odhalit skryté vlivy jejich vlastních diskurzů,⁶⁹ a tudíž přispět ke komplexnějšímu vnímání světa.

1.2. Místní a časové vymezení, dosavadní stav bádání

Moje práce je místně vymezena územím Čech a Moravy při současném vědomí kulturních odlišností. Je to jednak z důvodu dostupnosti pramenů, ale také kvůli výrazné kulturní odlišnosti obyvatel na dalších územích Československé republiky. Slovenský národ procházel značně jiným kulturním a politickým vývojem než národ český a stejně tak obyvatelé Podkarpatské Rusi. Nadto byly při vzniku Československé republiky mezi Slovenskem s Podkarpatskou Rusí a Čechami s Moravou a Slezskem značné ekonomické rozdíly. Zahrnutí pramenů z celého území první Československé republiky by tak nejenom přesahovalo možnosti diplomové práce, ale zároveň by vyžadovalo rozdělení práce na dvě části, které by byly vypracovávány samostatně, bez přímé vazby jedné na druhou, maximálně se závěrečnou komparací výstupů obou prací. Zároveň se jazykově práce omezuje jen na česky psané

⁶⁷ Reflexi mé vlastní pozice představoval úvod této práce.

⁶⁸ Jørgensen and Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, 177–189.

⁶⁹ Fairclough, *Language and power*, 42.

tiskoviny, a to opět jednak z důvodu možností diplomové práce co se rozsahu týče, ale také kvůli absenci výraznější polemiky ve mnou nalezených německých pramenech.⁷⁰

Časově je práce omezena vznikem první Československé republiky a jejím zánikem. Nedá se říci, že by před rokem 1918 žádná debata okolo legalizace umělého přerušení těhotenství neexistovala – otázkou legálnosti potratů se zabývali právníci i lékaři a také ženská emancipační hnutí⁷¹ – diskuze ovšem zdaleka nebyla tak intenzivní, jako po vzniku samostatného československého státu, kdy probíhala nejen na politické úrovni, ale také v mnoha médiích, přičemž do ní přispívali jak známé osobnosti z oblasti práva, medicíny a filozofie, tak obyčejní lidé různého vzdělání. Došlo i k několika návrhům na změnu zákonné úpravy, všechny ovšem skončily neúspěšně.⁷² S ohledem na mnou nalezené prameny se pak dá říci, že s přicházejícím koncem samostatného státu tato debata zcela ustala.

Zdeňka Žáčková se právním vývojem otázky legálnosti interrupcí zabývá ve dvou článcích⁷³, kde například ukazuje, jaké tresty byly ukládány za „vyhnání plodu“ již ve středověku. Primárně se pak zaměřuje na období první Československé republiky a částečně jemu bezprostředně předcházející dobu. Žáčková detailně seznamuje s platnými zákony i s návrhy na jejich změnu. Poukazuje také na nejednotnost ženských emancipačních hnutí v názoru na umělé přerušení těhotenství a všímá si i argumentace při obhajování legalizace interrupcí, přičemž ukazuje nejvíce viditelné aktéry a jejich postoje a celkový vývoj debaty. Žáčková své články píše dosti neutrálně; dá se však říci, že pro ni prvorepublikový „boj za uzákonění beztrestnosti umělého vyhnání plodu ze života představoval důležitý milník na cestě za uznáním práva ženy disponovat vlastním tělem[.]“⁷⁴

Žáčková mimo jiné cituje i Melissu Feinberg⁷⁵, která jako součást své knihy o (ne)rovnoprávnosti mužů a žen v Československu zevrubně analyzovala anketu *Práva lidu* ohledně názoru na dobovou právní úpravu provádění interrupcí. Feinberg kriticky ukazuje, že rovnoprávnost žen a mužů zakotvená v ústavě první Československé republiky byla ve

⁷⁰ Ve mnou nalezených článcích v periodikách *Brünner Morgenpost*, *Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* a *Prager Presse* se vyskytují pouze soudničky a dosti neutrální informování o návrzích na legalizaci interrupcí. Jedině v listu německé sociální demokracie *Volksfreund* jsem našla i agitačně psané články.

⁷¹ Zdeňka Žáčková, ‘Boj o paragraf 144. Potraty a legislativa za První republiky’, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 9, 2016, 55–78, 56.

⁷² Více viz kapitola „Historické a kulturní pozadí“.

⁷³ Zdeňka Žáčková, ‘Právo ženy rozhodovat o svém těle. Otázka interrupce a společnost První republiky’, *České, Slovenské a Československé dějiny 20. století X.*, 10, 2015; Žáčková, ‘Boj o paragraf 144. Potraty a legislativa za První republiky’.

⁷⁴ Žáčková, ‘Právo ženy rozhodovat o svém těle. Otázka interrupce a společnost První republiky’, 273.

⁷⁵ Melissa Feinberg, *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*, Pittsburgh, PA, květen 2006.

skutečnosti jen formální, a nikoli skutečná. Konstatuje, že jen minimum přispěvatelů a přispěvatelek zdůvodňovalo legalizaci umělého přerušení těhotenství právem žen na svou tělesnou integritu a sebeurčení stejným způsobem, jako Louisa Landová Štychová⁷⁶ a Betty Karpíšková⁷⁷, a spíše vyzdvihovali sociální důvody, jako jsou vysoké nájmy, nezaměstnanost a neschopnost uživit další dítě. Naopak odpůrci a odpůrkyně legalizace interrupcí argument tělesné integrity žen často užívali – nicméně z úplně jiného pohledu: pokud by potraty byly legální, a tedy jednoduše dostupné, strach z početí by již sexualitu nereguloval, a muži by tak mohli ženy sexuálně zneužívat. Samozřejmě zazněly také obavy z depopulace⁷⁸, dále z ohrožení tolik potřebného růstu populace Československa a nakonec z degenerace morálky. Feinberg tak shrnuje, že argumenty se ženských práv dotýkaly většinou jen okrajově a hlavní důraz byl kladen na odpovědnost k rodině a státu v různých směrech.⁷⁹

Melissa Feinberg dále také ukazuje, že i spolky zabývající se prosazováním práv žen a genderové rovnosti nebyly schopné konsenzu v momentě, jakmile se tato práva týkala tělesné integrity žen v souvislosti s mateřstvím. Motivy rodiny, „přirozeného“ poslání žen a povinnosti vůči národu a státu byly tak hluboce zakořeněné, že nakonec vždy determinovaly rozhodování o tom, co je správné, a co ne.⁸⁰ Představa ženy jako „vždy toužící být matkou“ nebyla nijak

⁷⁶ Louisa (Luisa) Landová-Štychová byla v letech 1918-1920 poslankyní Revolučního Národního shromáždění a v letech 1920-1923 Národního shromáždění za národně sociální stranu, v letech 1925-1929 pak poslankyní Národního shromáždění za Komunistickou stranu Československa. Byla také například členkou ústředního výkonného výboru národně sociální strany a členkou zastupitelstva hlavního města Prahy za komunistickou stranu. Viz Dana Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, České Budějovice, 2008, 106.

⁷⁷ Betty Karpíšková byla v letech 1920-1929 poslankyní a v letech 1929-1939 senátorkou Národního shromáždění za československou sociální demokracii (v období druhé republiky Národní strany práce). V průběhu své působnosti zastávala mimo jiné i funkce místopředsdkyně a členky představenstva strany, předsdkyně svazu pro kontrolu porodů, předsdkyně Ústředního výboru sociálně demokratických žen a byla například členkou Sociálního ústavu Republiky československé a Mezinárodního výboru žen při Dělnické socialistické internacionále a šéfredaktorkou ženských novin. Viz Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 102–103.

⁷⁸ Obavy z depopulace v důsledku provádění interrupcí se dají dobře vysvětlovat demografickou situací po první světové válce, kdy byl strach z „vymírání národa“ běžný v mnoha evropských státech; zároveň se s nimi ale pojí i další, ideologické důvody: v 19. století bylo provádění potratů společně s polygamií a pohlavními nemocemi spojeno s morálním úpadkem a pohrdáním vlastním národem, vedoucím pak ve svém důsledku k úpadku politickému, vojenskému a hospodářskému. Již v roce 1805 psal francouzský konzul v Osmanské říši o tom, jak rozšířenou praxi provádění potratů u Turků představuje. Neopomenul také například spekulace o nevěře tureckých žen a motiv ženy, chtějící se vyhnout těhotenství kvůli zachování své krásy a atraktivity, jež potřebuje v boji se svými sokyněmi. Osmanské říši tak jako bývalému „ohrožovateli“ Evropy byla připisována „zvrhlá“ morálka, což v kombinaci s pozorovatelným úpadkem této mocnosti v 19. století teorii o „zhoubnosti“ interrupcí jako cesty k celonárodní katastrofě zpětně potvrzovalo. Viz Ruth Austin Miller, *The Limits of Bodily Integrity: Abortion, Adultery, and Rape Legislation in Comparative Perspective*, 2007, 17–20.

⁷⁹ Feinberg, *Elusive Equality*, 139–146.

⁸⁰ Feinberg, *Elusive Equality*, 155–158.

zpochybňována, sama měla mít pouze právo určovat *kdy* se jí stane a jestli k tomu má odpovídající (zejména ekonomické) podmínky.⁸¹

Feinberg pak zvažuje možné důvody neúspěchu *Meissnerovy osnovy*⁸², která podle ní byla poměrně kompromisním návrhem nové právní úpravy umělého přerušení těhotenství. Uvádí také postoje lékařů k tomuto tématu: Maxim Wassermann⁸³ považoval lékaři prováděné interrupce za medicínský prostředek ke zlepšení stavu populace eliminací dědičně zatížených jedinců a k ochraně žen před „fušery“, kteří neodborným prováděním interrupcí ohrožovali zdraví žen. S takto radikálním názorem, předneseným na sjezdu lékařů roku 1921, všichni ostatní zúčastnění vyjádřili nesouhlas, shodli se však na tom, že i v případě těhotenství by diagnózu a terapii měli vždy určovat lékaři, nikoliv pacientky.⁸⁴ Feinberg je také přesvědčena, že legalizaci umělého přerušení těhotenství by bylo umožněno, aby ženy „odmítly identitu manželky/matky,“ což by znamenalo vlastně „útok na celou genderovou strukturu společnosti.“⁸⁵ S tím ve své diplomové práci polemizuje Andrea Prajerová.⁸⁶

Prajerová analyzovala zejména návrhy na změnu potratové legislativy v období první Československé republiky a v socialistickém Československu. Snaží se ukázat, že politický systém první Československé republiky, který je často jako „demokratický“ stavěn do opozice k „totalitnímu“ komunistickému režimu Československa v 50. letech 20. století, ve skutečnosti ženám upíral jejich práva a k nápravě došlo právě v době „nedemokratického“ komunismu. Podle jejího názoru „potraty představovaly hrozbu genderovému systému proto, že působily jako hrozba pro biopolitický stát, jež se opíral o depopulační a tradičně-religiózní diskurz.“⁸⁷ Návrhy na liberalizaci legislativy v provádění interrupcí tak představovaly „útok na státní biopolitickou moc jako takovou, útok na právo panovníka učinit živým.“⁸⁸ Nakonec Prajerová uzavírá, že „potratová práva byla od začátku koncipována jako otázka individuálních lidských práv skrze diskurz ohrožení zdraví a diskurz individualizmu.“⁸⁹

⁸¹ Feinberg, *Elusive Equality*, 129–133.

⁸² Více o Meissnerově návrhu viz kapitola „Historické a kulturní pozadí“.

⁸³ MUDr. Maximilian Wassermann byl specialistou v oborech lázeňského, ženského a vnitřního lékařství. Napsal několik odborných monografií a byl jednatelem Organizace československých lázeňských lékařů, členem výboru Ústřední jednoty československých lékařů a Zemské zdravotní rady. Reprezentoval také československé lékaře v International Society of Medical Hydrology. Viz. Antonín Dolenský, *Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc*, Praha, 1936, 611.

⁸⁴ Feinberg, *Elusive Equality*, 135–136.

⁸⁵ Feinberg, *Elusive Equality*, 153.

⁸⁶ Viz Andrea Prajerová, ‘Za hranicemi: Analýza potratových diskurzů v (ne)demokratickém Československu’, 2012.

⁸⁷ Prajerová, ‘Za hranicemi: Analýza potratových diskurzů v (ne)demokratickém Československu’, 61–62.

⁸⁸ Prajerová, ‘Za hranicemi: Analýza potratových diskurzů v (ne)demokratickém Československu’, 23.

⁸⁹ Prajerová, ‘Za hranicemi: Analýza potratových diskurzů v (ne)demokratickém Československu’, 87.

Ve své diplomové práci se touto tematikou částečně zabývala také Aneta Vrzáčková.⁹⁰ Soustředila se na názory katolického a liberálního ženského tisku na umělé přerušování těhotenství a jeho právní úpravy. Katolické ženy byly podle ní pevně přesvědčeny, že potrat je vraždou, dále se obávaly „snížení úrovně mravnosti“ a „budoucího vymření populace“. U liberálně orientovaných žen nebyl souhlas s liberalizací „potratových paragrafů“ zpočátku jednoznačný, jejich úplné odstranění rozhodně nepožadovaly, ale v zásadě se shodovaly, že je třeba současnou právní úpravu novelizovat ve smyslu uzákonění určitých výjimek, kdy je možné potrat provést. „Důvody pro oprávněný potrat, na nichž se většina liberálních žen shodla, byly uvedeny v § 2 Meissnerova návrhu, a to: případ ohrožení zdraví nebo života matky, znásilnění u dívky do 16 let,⁹¹ předpoklad, že dítě bude postižené, situace, kdy není matka schopna dítě donosit nebo uživit.“⁹² Katolické i liberální ženy se ovšem shodly na tom, že je třeba požadovat „potrestání muže, který by ženu k potratu nutil, tedy aby došlo k ošetření určité spoluzodpovědnosti otce dítěte.“⁹³

Musilová⁹⁴ se ve své knize zabývá participací žen na politické scéně v první Československé republice a snaží se ukázat, s jakou odvahou a vytrvalostí uplatňovaly svůj hlas ve veřejném prostoru. Problematika interrupcí podle ní byla společně s rodinným právem opravdovým „evergreenem“ – ženy neustále vyvíjely značné úsilí, aby prosadily změnu zákonů ve smyslu větší genderové rovnoprávnosti. Jejich snaha ovšem byla marná, a to zejména kvůli obavám liberálnější smýšlejících členů vládnoucích koalic z reakce jejich konzervativních partnerů. Musilová rozebírá odůvodnění návrhů na legalizaci interrupcí a polemiku, která po nich následovala.⁹⁵ Podle navrhovatelek představovalo mateřství „touhu vrozenou téměř každé ženě“, ale stát by ženy neměl nutit do mateřství „bez ohledu na jejich zdravotní a sociální poměry.“⁹⁶ Autorka vyzdvihuje spolupráci žen v „zápase za ženská práva“, a zejména poslankyni Betty Karpíškovou: „Neúnavně přesvědčovala své kolegy ve vedení strany i její členstvo o nutnosti hájit právo ženy na vlastní tělo.“⁹⁷ Snaha žen o legalizaci interrupcí je tak viděna v kontextu individuálních lidských práv. Za velice přínosné považují zejména to, jak je

⁹⁰ Viz Aneta Vrzáčková, ‘Reflexe dobových problémů v ženském tisku v období 1.ČSR’, 2017.

⁹¹ Zde je Meissnerův návrh špatně interpretován, jednalo se v něm (a také v dalších návrzích) o těhotenství v důsledku znásilnění, *nebo* těhotenství u dívky do šestnácti let. Viz např. Feinberg, *Elusive Equality*, 147. Tělo dívky do 16 let bylo považováno za příliš slabé pro zátěž, jakou těhotenství představuje – viz např. „Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 20 (9.9.1926), s. 4.

⁹² Vrzáčková, ‘Reflexe dobových problémů v ženském tisku v období 1.ČSR’, 79.

⁹³ Vrzáčková, ‘Reflexe dobových problémů v ženském tisku v období 1.ČSR’, 79–80.

⁹⁴ Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*.

⁹⁵ Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 69–76.

⁹⁶ Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 77.

⁹⁷ Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 80–83.

neúspěch *Meissnerovy osnovy* a snah o legalizaci umělého přerušení těhotenství ukazován v kontextu politického klimatu, které neumožnilo ani za téměř dvacet let dospět ke shodě ohledně reformy rodinného práva, přičemž politická krize v září 1938 tato jednání definitivně ukončila.⁹⁸

Šubrtová⁹⁹ ve své stati na základě historického výzkumu snaží ukázat, že omezování přístupu k umělému přerušení těhotenství celkový počet prováděných potratů nesníží (dojde k nárůstu kriminálních), a jediným řešením je tak propagace a dostupnost kontracepčních prostředků. Argumentuje tudíž, že „[s]nažit se dnes o zpřísnění legislativy, byť v dobré víře, že se tím příznivě ovlivní porodnost, nebo zákon „výchovně zapůsobí“ na generaci žen v plodivém věku, pokládám za plýtvání časem a mírně řečeno – za velkou pošetilost.“¹⁰⁰ Šubrtová přehledně ukazuje aktéry, kteří se na debatě o legalizaci interrupcí podíleli, včetně jejich argumentů. Tvrdí, že i když se v období první Československé republiky nepodařilo liberalizovat právní úpravu provádění interrupcí, zaznívalo mnoho racionálních názorů ve smyslu potřeby osvěty v kontracepčních metodách, nutnosti zajistit dětem a matkám vhodné životní podmínky a také, že potraty nejsou vhodným prostředkem k omezování porodnosti, ale jejich zákaz způsobí „mnohem horší zlo“.¹⁰¹ Nakonec uzavírá, že zastánci liberalizace zákonodárství „[o]tevřeli svými debatami závažné téma kvalitativního rozměru lidského množení, zdůraznili odpovědnost plození, odpovědnost k dětem a k jejich výchově při respektování osobní svobody a vůle ženy rodit či nerodit a kolik mít dětí.“¹⁰²

Přestože diskuze okolo legalizace umělého přerušení těhotenství v období první Československé republiky je poměrně dobře zmapována, žádný výzkum se nezabýval detailní analýzou diskurzů, ovlivňujících tuto debatu a tím, co vypovídají například o pohledu na sexualitu žen a mužů nebo o tom, kdo má právo žít a být členem společnosti. Radka Dudová zevrubně analyzovala tyto diskurzy v době socialismu a částečně po roce 1989.¹⁰³ Doba socialismu byla v tomto ohledu specifická tím, že neexistovala „debata“ v pravém slova smyslu, spíše se jednalo o sdělování oficiálního stanoviska široké veřejnosti, neboť názory, které by

⁹⁸ Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 80–83.

⁹⁹ Šubrtová, ‘Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)’.

¹⁰⁰ Šubrtová, ‘Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)’, 243.

¹⁰¹ Šubrtová, ‘Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)’, 238–243.

¹⁰² Šubrtová, ‘Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)’, 243.

¹⁰³ Viz Dudová, *Interrupce v České republice*; Dudová, ‘The Framing of Abortion in the Czech Republic’; Radka Dudová, ‘Interrupce v socialistickém Československu z foucaultovské perspektivy / Abortion in Socialist Czechoslovakia – A Foucauldian Perspective’, *Gender, rovné příležitosti, výzkum / Gender and Research*, 10: 01, leden 2009, 25–36.

s ním byly v rozporu, se v médiích téměř nemohly objevit.¹⁰⁴ V kontrastu s tím se v období první Československé republiky setkáváme s velkou různorodostí stanovisek a postojů, které někdy i svou určitou nejistotou výborně reflektují citlivost, závažnost a obtížnou řešitelnost otázky interrupcí. Proto se práce zaměřuje právě na toto období, ve kterém různorodost ve vlastnictví médií a nadšení z budování nového, „moderního“ státu společně s dobovou naléhavostí tématu vyústily v bohatou diskuzi, odhalující i mnoho dalšího o (možná nejen) této době.

1.3. Výzkumné otázky

Základním cílem práce je analýza diskurzu komunistického ženského tisku a jej tvořících diskurzivních typů, včetně srovnání s dalšími diskurzivními typy, které se uplatňovaly v debatě okolo legalizace umělého přerušování těhotenství probíhající ve veřejném prostoru v meziválečném Československu. Hlavní výzkumné otázky tedy jsou:

- Jaké diskurzivní typy ovlivňovaly diskuzi okolo legalizace potratů v období první Československé republiky (například eugenický, nacionalistický, moralistický)?
- Jakou podobu měl diskurz komunistického ženského tisku a jaké diskurzivní typy se v něm uplatňovaly?

Radka Dudová argumentuje, že v době mezi světovými válkami se v Československu objevil „feministický“ diskurzivní rámec¹⁰⁵, který podle ní charakterizovalo to, že „pouze žena sama má právo se rozhodnout, zda se stane matkou.“¹⁰⁶ V souvislosti s tím Dudová explicitně zmiňuje Louisu Landovou-Štychovou.¹⁰⁷ Podobně uvažuje Musilová o Betty Karpíškové jako o propagátorce práva ženy „na svobodné rozhodování, zda chce, nebo nechce dát život dítěti.“¹⁰⁸ Zároveň je přitom s touto rétorikou často spojeno ujišťování, že každá žena „touží po mateřství“.¹⁰⁹ Po čisté jazykové stránce je tak sice dobová rétorika zastánkyň legalizace interrupcí podobná té současné a může být považována za důkaz, že se již v období první

¹⁰⁴ Viz např. Dudová, ‘The Framing of Abortion in the Czech Republic’, 958.

¹⁰⁵ O analytickém pojmu „rámec“ viz Dudová, *Interrupce v České republice*, 28–30.

¹⁰⁶ Dudová, *Interrupce v České republice*, 54.

¹⁰⁷ Dudová, *Interrupce v České republice*, 54. Dudová příjmení komunistické poslankyně nesprávně uvádí jako „Šandová-Štychová“.

¹⁰⁸ Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 80.

¹⁰⁹ Viz např. Feinberg, *Elusive Equality*, 132; Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 77.

Československé republiky začal prosazovat koncept individuálních lidských práv a zejména práva na tělesnou integritu, nicméně v současné podobě tohoto konceptu je podstatná právě možnost volby, *jestli* se stát matkou.¹¹⁰ Na základě předběžných rešerší se však zdá, že dobová argumentace spíše připouštěla, že *každá* žena jednou „musí“ být matkou, jen by měla mít svobodnou možnost volby, *kdy* se jí stane. Další výzkumná otázka tedy zní:

- Je možné v pramenech identifikovat diskurzivní typ, který by zahrnoval koncept individuálních lidských práv ve spojení s právem na tělesnou integritu?

V analýze spojené s touto otázkou bude kladen důraz na prameny související s Betty Karpíškovou a Louisou Landovou-Štychovou.

Zastánci a zastánkyně legalizace interrupcí svoji argumentaci často podporovali odkazováním na liberální zákonnou úpravu v sovětském Rusku.¹¹¹ Dne 27. července 1936 však došlo k opětovnému úplnému zákazu interrupcí v Sovětském svazu, přičemž již v roce 1935 všechny místní hlavní deníky otiskovaly články, které měly pro takovou změnu připravovat podmínky.¹¹² Pro komunistický tisk v Československu tak zřejmě nastal problém nejen z důvodu ztráty zásadního argumentu, ale i nutnosti přizpůsobit propagované názory oficiálním postojům vedení Sovětského svazu. Nabízí se tak otázka:

- Jak a kdy se změnil, případně jakým vývojem procházel diskurz komunistického ženského tisku v souvislosti s umělým přerušением těhotenství projevující se v textech ženského komunistického časopisu *Rozsévačky*¹¹³?

¹¹⁰ Viz např. Linda Gordon, *The Moral Property of Women : A History of Birth Control Politics in America*, Urbana, 2002, 359.

¹¹¹ K legalizaci umělého přerušení těhotenství došlo v listopadu 1920 v Rusku, v červenci 1921 na Ukrajině a poté v celém Sovětském svazu. Více viz Alexandre Avdeev, A. Blum, and I. Troitskaya, ‘The history of abortion statistics in Russia and the USSR from 1900 to 1991’, *Population. An English Selection* 7, leden 1995, 39–66, 42–43; Claire J Davis, ‘The question of abortion in revolutionary Russia, 1905–1920’, *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 30: 1, březen 1999, 45–67, 61–65.

¹¹² Avdeev, Blum, and Troitskaya, ‘The history of abortion statistics in Russia and the USSR from 1900 to 1991’, 43.

¹¹³ Název periodika budu pro zjednodušení vždy užívat v jeho dlouhé verzi jako „Rozsévačka“ i když se po určité době (vlastně téměř celé zkoumané období) psal krátce, tedy „Rozsevačka“. Dlouhou variantu používá například i Kubíček ve své bibliografii. Viz Jaromír Kubíček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, Brno, 2004, 325.

1.4. Prameny

Vzhledem k tomu, že diskurz je podle Fairclougha konstituovaným i konstitujícím, společenské normy vytvářejí diskurz, podle kterého je možné jednat, zároveň ale konkrétní způsob jednání diskurz buď *reprodukuje*¹¹⁴, nebo jej mění, a s ním zpětně ovlivňuje i společenské normy.¹¹⁵ Historický pramen ve formě textového mediálního obsahu je součástí diskurzu v tom smyslu, že pojem diskurz zahrnuje proces produkce pramene médii i proces jeho interpretace čtenářkami a čtenáři.¹¹⁶ Pramen tohoto typu je tak „něco, co realitu nejen odráží, ale současně i konstruuje, vytváří“, je sociálním konstruktem.¹¹⁷ Pro interpretaci mediálního textu je tudíž důležitá znalost kontextu, ve kterém byl text produkován (například jestli měl na čtenářky a čtenáře působit agitačně), protože je nutné mít povědomí o způsobu fungování médií v dané době a celkové politické a kulturní situaci vůbec. Detailní obeznámenost se situací v konkrétním médiu pak často může přinést nové poznatky.¹¹⁸

Důležitá je také reflexe výběru pramenů. Jak uvádí Pavel Himl, „ani k jakkoli zapadlým nebo neznámým pramenům nás nedovedla náhoda, nýbrž zájem formovaný výchovou, studiem, četbou, předchozími výzkumy, případně historickou kulturou, a čtení textu na zaprášeném papíru je nutně ovlivněno všemi příběhy a interpretacemi, s nimiž jsme se – nejen v souvislosti s tématem našeho výzkumu – dosud setkali.“¹¹⁹ Hlavní část korpusu pramenů využitých pro tuto práci představuje časopis *Rozsévačka*, ze kterého jsem podrobila zkoumání všechna dostupná čísla z období první Československé republiky. Další prameny jsem sbírala jednak prostřednictvím fulltextového vyhledávání klíčových slov (např. potrat, vyhnání plodu), ale také na základě zmínky o těchto pramenech, a to jak v již nalezených pramenech, tak v sekundární literatuře. Prameny, které v této práci konkrétně cituji, jsem samozřejmě vybrala na základě svého uvážení a vybírala jsem takové, které jsem považovala za nosné z hlediska jejich schopnosti vypovídat o diskurzech v souvislosti s umělým přerušáním těhotenství v meziválečném Československu.

¹¹⁴ Fairclough, *Language and power*, 39.

¹¹⁵ Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, London, 2010, 59.

¹¹⁶ Více viz podkapitola „Teoretická východiska“.

¹¹⁷ Petr Orság, ‘Mediální text jako historický pramen: možnosti a limity interpretace’, Prešov, Bočák, M. – Rusnák, J. (eds.): *Médiá a text II*, 2008, 135–144, 137.

¹¹⁸ Viz Orság, ‘Mediální text jako historický pramen: možnosti a limity interpretace’, 136–141.

¹¹⁹ Pavel Himl, *Zrození vagabunda*, 2007, 42.

1.4.1. Tisk a jeho cenzura

Tisk představoval v meziválečném Československu médium s největším vlivem na soudobou společnost.¹²⁰ Vydávání většiny periodik bylo spojené s politickými stranami, ovšem vzhledem k právní úpravě, která nedovolovala stranám vlastnit majetek, vlastnily vydavatelství a tiskárny akciové společnosti navázané na stranu, nebo fyzické osoby, které zároveň byly funkcionáři strany (například u komunistů a sociálních demokratů).¹²¹ Dominantní roli měla Československá sociálně demokratická strana dělnická, Československá strana národně socialistická (do roku 1926 Československá strana socialistická), Československá strana lidová, Československá národní demokracie (od roku 1935 Národní sjednocení), Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (do roku 1919 Česká strana agrární, poté do roku 1922 Republikánská strana československého venkova) a Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská.¹²² Tyto strany ponejvíce vytvářely vládní koalice a představovaly tudíž jistou „mocenskou páteř“ první Československé republiky.¹²³ Proti nim pak stála zejména Československá strana komunistická a některé strany německé menšiny.

Média, která v meziválečném Československu *dominantní blok*¹²⁴ přímo nevlastnil, kontroloval prostřednictvím zákonných norem, umožňujících tisk cenzurovat. V praxi cenzura probíhala tak, že několik výtisků bylo doručeno na policejní ředitelství, případně okresnímu úřadu. Ihned potom již bylo možné začít s distribucí, protože předběžná cenzura byla zakázána ústavou. Pokud byl ovšem obsah shledán jako „závadný“, byly již distribuované výtisky dohledávány a zabavovány policií a četnictvem.¹²⁵ Časopis nebo noviny pak bylo možné vydat

¹²⁰ Jakub Končelík, Pavel Večeřa, and Petr Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, Praha, 2010, 32.

¹²¹ Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 35–36.

¹²² Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 43; Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada I, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 7–54.

¹²³ Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 35.

¹²⁴ Fairclough, *Language and power*, 33.

¹²⁵ Před vydáním tzv. malých tiskových zákonů návrh policie nebo okresního úřadu na konfiskaci ještě muselo schvalovat okresní a krajské státní zastupitelství a dodatečně (po provedené konfiskaci) soud; postupovalo se podle zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. (umožňoval konfiskovat obsah periodika a v případě opakovaného prohřešku jej i pozastavit na dobu od jednoho do šesti měsíců, pokud byl obsah shledán jako nedovolený, zejména z důvodu schvalování trestných činů nebo nabádání k neuposlechnutí povinností vyplývajících ze zákona). Tzv. malé tiskové zákony (zákon č. 126/1933 Sb. a zákon č. 140/1934 Sb.) umožnily úřadům zakázat prodej tiskovin i bez nařízení státního zastupitelství, což celý proces velmi urychlilo; dále upravovaly také prodej tiskovin prostřednictvím kolportáže (přímý prodej kolportérem nebo kolportérkou mimo novinové stánky). Viz Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 32–34; Vojtěch Dolejší, *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*, 1963, 229–230.

znovu s tím, že „závadná“ místa byla ponechána jen bílá.¹²⁶ To je třeba případ *Rozsévачky* z 15.11.1928, kdy je celá titulní stránka (místo obvyklého obrázku) bílá, pouze s nápisem „Zabaveno“, přičemž stejná, menší místa lze najít i na dalších stránkách. Nad názvem periodika pak stojí „Po konfiskaci druhé, opravené vydání“, což bylo povinností.¹²⁷ Je ovšem otázkou, nakolik tato bílá místa periodikum spíše „zviditelňovala“ a dodávala mu na atraktivitě – lidé prý říkali: „Co je bílé, to je pravda.“¹²⁸ Že tento pohled není úplně irrelevantní dokazuje i využívání takovýchto zásahů proti svému tisku novým vedením komunistické strany po její radikalizaci v roce 1929 jako důkazů „vlastní revolučnosti“ pro Moskvu.¹²⁹ Na druhou stranu přítomnost cenzury také ovlivňovala, jak byla stanoviska k „citlivým“ tématům v tisku podávána; formulace často jen „naznačovaly“ a čtenáři a čtenářky si museli mnoho domýšlet.¹³⁰ Analýza takového textu tudíž klade velké nároky z hlediska znalosti dobového kontextu, aby bylo možné text správně interpretovat.

Konkrétním příkladem, kdy cenzura zasáhla do mnou analyzovaného tématu je například *Rozsévачka*, kde v článku, zabývajícím se stávající právní úpravou interrupcí, celá prostřední část chybí – je bílá s nápisem „Zabaveno“.¹³¹ Článek nenese žádný podpis, což bylo vzhledem k možnosti trestního stíhání redaktorek a redaktorů časté (u potenciálně „problematických“ článků). Jiným příkladem je článek „Také ‚kytička‘ k svátku matek.“¹³² Jsou v něm dvě bílá místa, která běžnému rozvržení článku rozhodně neodpovídají, jako by byly odstraněny jeden až dva odstavce. Chybí v nich však nápis „Zabaveno“ a na titulní straně také není uvedeno „Po konfiskaci druhé, opravené vydání“. Důvodem by tak mohlo být to, že ke konfiskaci ještě nedošlo, ale policejní úředník redakci oznámil, která místa navrhl jako „závadná“, a ta byla tudíž ještě před konečným rozhodnutím justice o konfiskaci „preventivně“ ze sazby stažena. Vzhledem k vysokým ztrátám, které stahování již vytištěných periodik pro vydavatelství znamenalo, redakce často s policejními úředníky udržovaly „dobré vztahy“ – úředníci za odměnu ihned telefonem informovali o jimi navržených místech, aby mohla být vynechána z tisku.¹³³ Podle Dolejšího¹³⁴ by se ovšem informace o opraveném vydání

¹²⁶ Dolejší, *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*, 229–230.

¹²⁷ Dolejší, *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*, 230.

¹²⁸ Dolejší, *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*, 230.

¹²⁹ Zdeňek Kárník, *České země v éře První republiky: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha, 2017, 338.

¹³⁰ Viz Michael Rataj, ‘Opavský deník “Deutsche Post”. Domovský tisk sudetských Němců v západním Slezsku’, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 9, 2016, 79–112, 104–105.

¹³¹ Viz „Otázka populace“. *Rozsévачka*, R. III., č. 50 (13.12.1928), s. 3.

¹³² „Také ‚kytička‘ k svátku matek.“ Renner, L. *Rozsévачka*, R. IV., č. 20 (16.5.1929), s. 2.

¹³³ Dolejší, *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*, 230–231.

¹³⁴ Dolejší, *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*.

po konfiskaci stejně na titulní straně objevit měla. Nakonec bych ještě ráda zmínila konfiskaci článku, který se snažil informovat o možnostech kontracepce. Původně byl otištěn a zkonfiskován¹³⁵. Poslankyně Anežka Hodinová¹³⁶ společně s dalšími kolegyněmi a kolegy interpelovala ve věci této konfiskace ministra vnitra, přičemž součástí interpelace bylo i celé znění původního článku. Text interpelace pak byl v nezkrácené podobě otisknut¹³⁷. *Imunizace* textů jejich přečtením v poslanecké sněmovně během interpelací představovala strategii, jak vydání textu zakázaného cenzurou umožnit, ovšem pouze pokud předsednictvo příslušné poslanecké sněmovny nerozhodlo o odstranění části interpelace obsahující „závadný“ text ze stenografického protokolu.¹³⁸ V textu tohoto článku se také nachází sdělení určená ne čtenářkám a čtenářům, ale přímo úředníkům cenzury: „(pane censore, pozor! V knihách firmy Hydiko jsou všechny následující skutečnosti otištěny bez konfiskace! Zbytečně by jste se namáhal!)“¹³⁹ Vztah mezi tiskem a jeho cenzury tudíž nebyl nijak jednosměrný, docházelo jednak k vyjednávání toho, co je možné otisknout (prostřednictvím zveřejnění interpelace byl nakonec původně „zakázaný“ článek zpřístupněn čtenářkám a čtenářům), ale zároveň se cenzura podílela na produkci textu, resp. redakci se podařilo pro čtenářky a čtenáře „neviditelného“ aktéra – cenzora – „vtáhnout“ do procesu produkce tím, že s ním začala dialog a on konfiskací článku „odpověděl“. Někdy také namísto „dialogu s cenzorem“ text obsahoval pouze zmínky o cenzuře, které vlastně dodávají textu na vážnosti a zřejmě i důvěryhodnosti: „Jsem zde v Plzni teprve asi měsíc, ale již osm žen mně svěřilo hrozné tajemství, že budou asi opět matkami. Neskrývá to jedna před druhou, jako dříve, ale říkají taková slova a tak hrozivě (těžko je zde citovat, neboť censor by místo nich nechal jen prázdné bílé fleky).“¹⁴⁰ Cenzura tak představovala nejenom represivní nástroj státní moci, ale zároveň bylo možné ji využívat pro to, aby výsledný text získal požadovanou podobu, kterou budou čtenářky a čtenáři redakcí zamýšleným způsobem interpretovat na základě toho, na co text implicitně odkazuje (například

¹³⁵ Viz *Rozséváčka*, R. V., č. 7 (6.3.1930), s. 8.

¹³⁶ Anežka Hodinová-Spurná byla nejdříve členkou sociálně demokratické strany (1918-1921) a potom Komunistické strany Československa. Byla členkou zastupitelstva hl. m. Prahy, členkou městské rady a členkou komunistického ženského hnutí. Byla poslankyní Národního shromáždění mezi roky 1925 a 1938, přičemž byla třikrát zbavena imunity a vydána k trestnímu stíhání. Druhé příjmení „Spurná“ získala až po návratu do Československa z exilu ve Velké Británii po konci druhé světové války. Viz Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 100.

¹³⁷ Viz „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížínské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozséváčka* 6. března 1930“, *Rozséváčka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

¹³⁸ Michael Wögerbauer, Petr Piša, Petr Šámal, Pavel Janáček, and a kol., *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře: 1749-2014*, Praha, 2015, 745.

¹³⁹ „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížínské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozséváčka* 6. března 1930“, *Rozséváčka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

¹⁴⁰ „„Pryč s § 144!““, *Rozséváčka*, R. VII., č. 19 (11.5.1932), s. 4.

komunistický diskurs státního aparátu – vládnoucí kapitalisté „nutí“ ženy rodit prostřednictvím právního omezení interrupcí a vůči komunistickému tisku používají represí, pokud se snaží ženám pomoci prostřednictvím publikování informací o kontracepčních prostředcích). Účinek textu na čtenářky a čtenáře se tak „spoluúčastí“ cenzury ještě zvýšil.

1.4.2. Publicistické žánry

Při interpretaci mediálního textu může mnohé „napovědět“ žánr, ke kterému se řadí. V období meziválečného Československa je možné rozlišit několik vzhledem k tématu práce relevantních kategorií:

Úvodník

Úvodník předesílal to, čím se bude periodikum zabývat a názorový pohled redakce, který měli čtenářky a čtenáři textu přijmout. Zpravidla se objevoval na titulní straně novin nebo v hlavní části časopisů. Úvodník významně ovlivňovala cenzura, která tak určovala, jaká témata se v něm můžou objevit a jak je o nich referováno. Úvodník mohl být dílem jednotlivého autora, ale také kolektivně celé redakce (v tom případě byl podepsán zkratkou, nebo zůstal bez podpisu). Někdy byla používána první osoba množného čísla, jiné úvodníky jsou v ich formě, nezávisle na tom, jestli je psala jedna, nebo více osob. Žánr úvodníku ovšem není možné od komentáře vždy rozlišit. Šéfredaktor *Přítomnosti* Ferdinand Peroutka¹⁴¹ měl třeba za to, že jeho čtenáři a čtenářky jsou vzdělaní lidé, kterým není třeba předkládat hotový názor, a je přínosnější je nechat, aby si jej utvořili sami.¹⁴²

Komentář

Komentář přinášel analýzu událostí a významných společenských otázek, kdy autor nebo autorka uplatňovali své znalosti a přehled situace, a umožňovali tak čtenářům a čtenářkám vidět

¹⁴¹ Ferdinand Peroutka byl novinářem, publicistou, spisovatelem a dramatikem. Před založením *Přítomnosti* působil v deníku *Tribuna*. Psal také pro *Lidové noviny*. Viz Petr Bednařík, Jan Jirák, and Barbara Köpplová, *Dějiny českých médií od počátku do současnosti*, Praha, 2019, 165.

¹⁴² Barbora Osvaldová, ‘Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami se zaměřením na Lidové noviny’, Praha, Čeňková, J. – Cebe, J. (eds.): *Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918-1938)*, 2019, 122–142, 46–48; Barbora Osvaldová and Jana Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, Praha, 2017, 33–35.

konkrétní problém z více stran a utvořit si vlastní komplexnější úsudek. Může být zakončen předložením určitého pohledu, který mají čtenářky a čtenáři přijmout, může je ale také nechat, aby si svůj názor udělali sami. Komentáře v levicovém tisku ovšem vždy obsahovaly jednoznačný postoj, který měli čtenáři a čtenářky přijmout.¹⁴³

Soudnička

Soudnička je typickým žánrem období první Československé republiky. Poměrně stručně informovala o konkrétním kriminálním jednání, o jeho pachatelích a pachatelkách, a nakonec by součástí tradiční soudničky měl být i trest a mravní ponaučení. Soudnička mohla buď vážným způsobem ukazovat sociální kontext případů a zabývat se psychologií postav a motivy jejich činů, nebo spíše bavit kuriózními historkami ze soudní síně.¹⁴⁴ U soudničky je však ještě nutné zmínit aspekt, který je u tohoto žánru velice významný, a tím je „mytologická rovina zpráv“¹⁴⁵. Zápletky soudniček jsou často velice podobné, ukazují vlastně určité archetypální příběhy – archetypy postav v souvislosti s dobrým a špatným jednáním. Je možné je tedy považovat za „neustálé převyprávění mýtů, které jsou neustále drženy v oběhu v dané kultuře.“¹⁴⁶ Do mýtů se promítá hodnotový systém dané společnosti, který takto můžeme odkrývat a nacházet tak představy o tom, „co je dobré a co špatné, co má smysl a co nikoliv.“¹⁴⁷ Vzhledem k dialektické povaze diskurzu (a mediálních textů) může i žánr soudniček určitým způsobem ovlivňovat, co je za „dobré a špatné“ pokládáno, a tak u konzumentů a konzumentek textů ovlivňovat jejich morální postoje.

Nakonec bych se ráda vyjádřila ke způsobu, jakým cituji z pramenů. Pravidla českého pravopisu prošly od doby, ve které byly prameny vytvořeny, několika změnami, a dobový pravopis se tudíž od současného do nemalé míry liší. Jedná se například o způsob psaní určitých slov, ale také o interpunkci. Problematická místa je v pramenech možné nalézt i ve shodě přísudku s podmětem v přičestí minulém, nicméně si však nedovoluji odhadovat, nakolik jsou zde důvodem rozdílnosti v pravidlech českého pravopisu, a nakolik jen znalosti pisatele. Samostatnou „kapitolou“ je potom tisk komunistický. Zde jsou navíc některé prameny psány

¹⁴³ Osvaldová, ‘Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami se zaměřením na Lidové noviny’, 48–49; Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 29.

¹⁴⁴ Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 67–68. Osvaldová, ‘Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami se zaměřením na Lidové noviny’, 49–50.

¹⁴⁵ Tomáš Trampota, *Zpravodajství*, Praha, 2006, 68.

¹⁴⁶ Trampota, *Zpravodajství*, 69.

¹⁴⁷ Trampota, *Zpravodajství*, 68.

nejen češtinou, ale i slovenštinou, a někdy, pokud mohu posoudit, dokonce spíše jakousi kombinací češtiny a slovenštiny. Je nutno brát v potaz to, že *Rozsévačka* otiskovala příspěvky dělnických dopisovatelek a dopisovatelů, které, i když zřejmě (většinou) procházely nemalou redakční úpravou, svůj původ stejně nezapřely. Jazyková úroveň textů *Rozsévačky* tedy značně kolísá, takže v porovnání s tím jsou i evidentní překlepy – chyby v sazbě – jen zanedbatelným problémem. Ze všech výše uvedených důvodů na odchylky od současné spisovné češtiny a v některých případech pravděpodobně, v jiných evidentně i od dobového spisovného jazyka nijak neupozorňuji a vše pouze přepisuji podle originální předlohy.

1.4.3. Periodika

Komunistický ženský tisk

Rozsévačka

Od 1.1.1936 vycházel s podnázvem *List žen*. Vydávala v Praze Komunistická strana Československa zastoupená Josefem Hakenem¹⁴⁸, od 5.1.1928 Josef Haken, od 1.1.1936 Anežka Hodinová-Spurná. Vycházela týdně od 29.4.1926 do konce výzkumného období, pozastavena 16.7.1929, 4.3.1931, 21.11.1933, pokaždé na dobu šesti měsíců.¹⁴⁹

Komunistický ženský tisk představoval již *Ženský list*, vedený šéfredaktorkou Marií Majerovou¹⁵⁰, od června 1922 přejmenovaný na *Komunistku*. Marii Majerovou v dubnu 1925 v její pozici nahradila Helena Malířová. Titul se však nesetkával ze strany čtenářek s nijak velkým zájmem, a to i přes snahu zařazovat kromě politické agitace i „oddechovou“ beletrii, a získat tak i čtenářky přímo s komunistickými ideály nesympatizující (na něž pak ovšem skrze tento tisk mělo být působeno). Pro zvýšení atraktivity byl titul od 1.5.1926 změněn na *Rozsévačka*¹⁵¹ a obsah byl vytvářen tak, aby mohl konkurovat „měšťáckým“ ženským

¹⁴⁸ Josef Haken byl učitelem, patřil ke svolavatelům ustavujícího sjezdu Komunistické strany Československa v roce 1921, od roku 1925 zastával funkci předsedy strany. V letech 1932-1933 byl předsedou klubu komunistických senátorů. Viz Vladimír Štverák, *Dějiny pedagogiky 2.*, Praha, 1981, 267–268.

¹⁴⁹ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 325.

¹⁵⁰ Marie Majerová byla publicistkou a spisovatelkou, redigovala komunistický ženský tisk, ale přispívala i do časopisu *Eva* a *Národního osvobození*. Byla mezi zakládajícími členy Komunistické strany Československa, po krizi ve straně v roce 1929 byla za kritiku nového vedení vyloučena. Viz Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 97–99.

¹⁵¹ Od třetího čísla se začal titul psát krátce jako „*Rozsevačka*“. Viz Petr Šámal, 'Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozsévačky*)', *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století. Sborník*

časopisům. Po vnitrostranické krizi¹⁵² v roce 1929, kdy se Helena Malířová postavila proti novému vedení strany, byla do pozice šéfredaktorky jmenována komunistická publicistka Magdalena Bosáková, ovšem již v červnu 1929 ji nahradila Josefa Jabůrková¹⁵³. Jabůrková byla jako původní „děldopka“, tedy dělnická dopisovatelka, čtenářkám bližší svou životní zkušeností oproti Malířové, představující spíše intelektuálku předchozí generace. Jabůrková zařazovala více vlastních textů a více místa bylo také věnováno problematice nechtěného těhotenství, a tudíž kritice zákonů zakazujících jeho umělé přerušení.¹⁵⁴ Svě články podepisovala „Jabůrková“, „J.J.“ a „Ada“, často je ale také nepodepisovala vůbec.¹⁵⁵ Když se podařilo získat periodiku větší popularitu (počet odběratelek *Rozsévačky* byl 10 300 v roce 1930, v březnu 1931 již 17 000¹⁵⁶) byl začátkem roku 1931 zvýšen počet stránek *Rozsévačky* z osmi na dvanáct a zavedena samostatná stránka s dětskou rubrikou, později „Rozsévačka dětem“. ¹⁵⁷ Jabůrková se tak snažila působit i na dětské příznivce a příznivkyně, a také otiskovala jejich příspěvky.¹⁵⁸ Z pera Jožky Jabůrkové vyšly například i dva články o dětských sebevraždách, jejichž motivem byly v obou případech sociální problémy.¹⁵⁹ Jabůrková se tak snažila získat ženy pro komunistické ideály poukazováním na chyby společenského systému, který jejich dětem není schopen zajistit důstojné životní podmínky.¹⁶⁰ *Rozsévačka* však musela neustále řešit svou obsahovou stránku: požadavkem na komunistický tisk bylo agitovat ve prospěch vlastní ideologie, „ideologicky vzdělávat“, to se ovšem neseťkávalo s nijak velkým zájmem ze strany čtenářek (stejně tak zaměření „nové“ *Rozsévačky* v 50. letech výlučně tímto směrem vedlo nakonec k jejímu zastavení z důvodu nezájmu čtenářek). Kompromisem tak byly různě upravené romány na pokračování, a zejména téma „protipotratových zákonů“, které mělo u sociálně slabých žen velký ohlas, přičemž mohlo dobře sloužit k agitaci.¹⁶¹ Dále se

příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13. - 14. října 2004, 2005, 145–169, 151.

¹⁵² V roce 1929 se do vedení strany dostali mladí stalinisté vedení Klementem Gottwaldem, kteří představovali radikálnější směr. Došlo k větší centralizaci strany a posílení vazeb na bolševické Rusko. Viz Lucie Jahodářová, ‘Zpátky k plotně? Ženský komunistický tisk a kritika úsporných opatření ve veřejné správě 1932-1933’, *Forum Historiae*, 9: 2, 2015, 102–118, 102; Šámal, ‘Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozsévačky*)’, 154.

¹⁵³ Josefa (Jožka) Jabůrková byla „prototypem a produktem komunistického pojetí ženy-revolucionářky“, jako spisovatelka a publicistka zdůrazňovala i svůj nemanželský původ. Mezi lety 1931-1938 byla členkou Ústředního zastupitelstva hl. m. Prahy. Viz Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 95.

¹⁵⁴ Šámal, ‘Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozsévačky*)’, 145–158.

¹⁵⁵ Božena Holečková, *Komunistická novinářka Jožka Jabůrková*, Ostrava, 1989, 46.

¹⁵⁶ Marta Pilná, *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*, Praha, 1959, 77.

¹⁵⁷ Pilná, *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*, 80.

¹⁵⁸ Pilná, *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*, 80.

¹⁵⁹ Pilná, *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*, 79.

¹⁶⁰ Pilná, *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*, 79.

¹⁶¹ Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 96–97; Šámal, ‘Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozsévačky*)’.

Rozséváčka snažila agitovat pro komunistickou ideologii především prostřednictvím popisování problémů sociálně slabých vrstev, neboť chudé ženy tyto nesnáze dobře znaly, a mohly se tak s uváděnými příběhy ztotožňovat. Získávání dalších sympatizantek, které by byly například ochotné stávkovat, bylo důležité i kvůli tomu, že kromě stávky měla komunistická strana jako opoziční velice omezené možnosti prosazování svých zájmů.¹⁶²

V roce 1931 se v tisku začaly objevovat zprávy o chystaných vládních úsporných opatřeních v důsledku hospodářské krize, které měly nejvíce postihnout svobodné (neprovdané) státní zaměstnankyně. *Rozséváčka* tak v tuto dobu zacílila svou agitaci i na ženy ze středních vrstev, jež jinak k jejím sympatizantkám běžně nepatřily.¹⁶³ Od roku 1933 se však agitace začala zaměřovat na boj proti fašismu a proti vládním návrhům, které by mohly znemožnit činnost komunistické strany, a od žen ze středních tříd se pozornost *Rozséváčky* opět odklonila. Periodikum se také výrazně radikalizovalo a stavělo se proti všem vládnoucím stranám, a především proti té, kterou komunistická strana vnímala jako svou největší konkurenci – sociální demokracii.¹⁶⁴ Po dobu studia Jabůrkové na Mezinárodní leninské škole v Moskvě (1933-1935) zastávala pozici šéfredaktorky Marie Koťátková.¹⁶⁵ Vzhledem k tomu, že *Rozséváčku* bylo zakázáno prodávat v novinových stáncích, zajišťovaly její distribuci kolportérky.¹⁶⁶

Ženský list

Vycházel s podnázvem *Týdeník žen sociálně-demokratických*, od 19.5.1921 pak s podnázvem *Komunistický týdeník*. Vznikl odštěpením od *Ženských novin*, vycházel od 30.12.1920 do 22.6.1922. Vydával Václav Šturm v zastoupení Tiskového výboru československé sociálně demokratické strany dělnické, od 26.5.1921 v zastoupení československé strany komunistické.¹⁶⁷ Šéfredaktorkou byla Marie Majerová.¹⁶⁸

¹⁶² Jahodářová, 'Zpátky k plotně?', 105.

¹⁶³ Jahodářová, 'Zpátky k plotně?', 102–108.

¹⁶⁴ Jahodářová, 'Zpátky k plotně?', 114.

¹⁶⁵ Jahodářová, 'Zpátky k plotně?', 104.

¹⁶⁶ Pilná, *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*, 76.

¹⁶⁷ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 441.

¹⁶⁸ Šámal, 'Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozséváčky*)', 145.

Profesní periodika

Sociální pracovnice

Vycházel jako měsíčník, s podnázvem *Časopis Organizace sociálních pracovníků*. Vydávala jej Organizace sociálních pracovníků od ledna 1932 do října 1945.¹⁶⁹ V tomto periodiku se často vyskytují postoje propagující eugeniku a propopulacionistické smýšlení.

Církevní periodika

Čech

Vycházel jako deník, od 2.1.1932 jako týdeník. Vydávala v Praze Cyrillo-Methodějská knihtiskárna Václav Kotrba, od 2.1.1923 Tiskové družstvo Čecha (vydávající též deník *Čech – Politický týdeník katolický; List Českých katolíků*), od 7.5.1932 Cyrillo-Methodějská knihtiskárna Václav Kotrba. Vycházel po celé zkoumané období až do 31.12.1937.¹⁷⁰ *Čech* sice formálně spadl k novinám Československé strany lidové, ale prakticky její politické zájmy nehájil, „byl mluvčím církevních kruhů včetně arcibiskupství.“¹⁷¹ V tomto periodiku se významně uplatňoval náboženský diskurzivní typ.

Ostatní periodika

Eva

Vycházel s podnázvem *Časopis moderní ženy*, od 16.3.1932 s podnázvem *Časopis vzdělané ženy*. Vydával dvakrát měsíčně Melantrich v Praze od 1.11.1928 do konce zkoumaného období.¹⁷² Vydavatelství Melantrich patřilo Československé straně národněsocialistické a podporovalo politiku strany i periodiky, jež se formálně jevila jako nestranná.¹⁷³ Melantrich

¹⁶⁹ Jaromír Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 2, Díl 2 Časopisy. Časopisy České republiky 1919-1945 (CERBI C2)*, Brno, 2006, sv. 2 (L-S), 475.

¹⁷⁰ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 49.

¹⁷¹ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 35.

¹⁷² Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 297.

¹⁷³ Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 48.

také vydal brožuru Maxima Wassermanna *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*.

Národní listy

Vycházely ve třech vydáních denně. Vydávala v Praze Pražská akciová tiskárna po celé zkoumané období.¹⁷⁴ Byly významným periodikem politické strany Československá národní demokracie, která v roce 1935 spojením s radikálními nacionalisty vytvořila novou stranu Národní sjednocení.¹⁷⁵ V politice strany dominovaly „konzervativní názory provázené silným nacionalizmem a protihradní orientací“.¹⁷⁶ Na „protimasarykovské“ zaměření *Národních listů* poukazuje i Osvaldová.¹⁷⁷ Toto periodikum je zahrnuto do korpusu pramenů kvůli článku, který ozřejmuje téma „pečených dětí“¹⁷⁸ z komunistického tisku.

Nová doba

Periodikum vycházelo s podnázvem *Deník československé sociálně demokratické strany na českém západě*, od 10.4.1921 s podnázvem *Deník československé sociálně demokratické strany dělnické v župě plzeňské*. Vydávali v Plzni Gusta Habrman, od 3.3.1920 Luděk Pík, od 28.3.1932 Antonín Remeš.¹⁷⁹ Článek v tomto periodiku poskytl lepší porozumění zmínky o „Krečmerovi“ v *Rozsévačce*.¹⁸⁰

Právo lidu

Vycházelo s podnázvem *Ústřední orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické* dvakrát denně po celé zkoumané období. Vydával v Praze Antonín Němec, od 1.1.1924 Lidová knihtiskárna A. Němec.¹⁸¹ Končelík a kol. uvádí, že „[l]ist se vyznačoval seriózností, oblibu si

¹⁷⁴ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 224.

¹⁷⁵ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 41.

¹⁷⁶ Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 43.

¹⁷⁷ Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 40.

¹⁷⁸ Viz analýza komunistického tisku, str. 80.

¹⁷⁹ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 253.

¹⁸⁰ Viz str. 58.

¹⁸¹ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 307.

získával spíše v politicky angažovaných kruzích.¹⁸² Anketa, která v tomto periodiku proběhla poskytuje dobrý vhled do postojů obyčejných lidí.

Přítomnost

Vycházela s podnázvem *Nezávislý týdeník*. Vydával František Borový v Praze od 17.1.1924 do konce zkoumaného období.¹⁸³ *Přítomnost* byla „vzorem nezávislého časopisu, který na vysoké teoretické úrovni analyzoval podstatné otázky soudobé společnosti, politiky, ekonomiky, kultury a umění.“¹⁸⁴ *Přítomnost* založil její šéfredaktor Ferdinand Peroutka s pomocí daru od prezidenta T.G. Masaryka. List vyjadřoval stanoviska názorově blízká Hradu, zřejmě i vzhledem ke své neoficiální patronaci Masarykem.¹⁸⁵ V tomto periodiku je možné nalézt i články, které si svými postoji navzájem odporují. *Přítomnost* se tak snažila poskytnout čtenářům a čtenářkám komplexnější pohled na různou problematiku, a zároveň reflektovat obtížnou řešitelnost některých témat.

Ženská rada

Časopis vydávala v Praze Ženská národní rada a vycházel desetkrát ročně.¹⁸⁶ V tomto periodiku je článek, který polemizuje se snahou o „objektivní“ posuzování sociální indikace k interrupci.¹⁸⁷

¹⁸² Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 49.

¹⁸³ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*, 376.

¹⁸⁴ Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 54.

¹⁸⁵ Petr Orság, ‘Od Přítomnosti ke Skutečnosti – a ještě dál. Stopy meziválečné žurnalistiky v československém exilu po roce 1948’, Praha, Čeňková, J. – Cebe, J. (eds.): *Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918-1938)*, 2019, 122–142, 122; Osvaldová and Čeňková, *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*, 23; Bednařík, Jiráček, and Köpplová, *Dějiny českých médií od počátku do současnosti*, 165.

¹⁸⁶ Kubiček, *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 2, Díl 2 Časopisy. Časopisy České republiky 1919-1945 (CERBI C2)*, sv. 3 (Š-Ž), 438.

¹⁸⁷ Viz poznámka pod čarou č. 394.

1.4.4. Brožury

Komunistické brožury

Brožuru švýcarského lékaře Fritze Brupbachera *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*¹⁸⁸ vydalo Komunistické knihkupectví a nakladatelství. Její autor se podle svých slov také sám za komunistu považuje (i když přímo členem strany nebyl). Brožura z velké části obsahuje kritiku kapitalistického systému a imperialismu a obhajobu komunistického uspořádání. Zároveň se v ní objevují poměrně radikální názory na těhotenství a mateřství jako vykořisťování ženy.

Brožury sociální demokracie

Sociálně-demokratická poslankyně Betty Karpíšková v brožurce *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*¹⁸⁹ obhajuje návrh ministra spravedlnosti Alfréda Meissnera na novelizaci právní úpravy interrupcí. Ohrazuje se také důrazně proti kritice ze strany komunistického tisku, že Meissnerův návrh žádné zlepšení situace žen nepřináší.

Lékařské brožury

Gynekolog Ladislav Ptáček napsal brožuru *Je potrat vraždou?*¹⁹⁰ pro poučení široké veřejnosti. Pro její vydání ovšem použil pseudonym Dr. Vladimír Rys.¹⁹¹ Brožura popisuje biologii pohlavních orgánů, fyziologii těhotenství a přibližuje lékařské i „lidové“ metody umělého přerušování těhotenství. Nakonec se zabývá také zákonnými ustanoveními ohledně interrupcí a otázkou jejich změny. Vydalo Nakladatelství Volné myšlenky v Praze. Volná myšlenka¹⁹² byla hnutím, jehož mezinárodní počátky sahaly až do druhé poloviny 19. století. Její česká sekce oficiálně zahájila svou činnost roku 1906. Volná myšlenka se snažila propagovat moderní vědecké poznatky a racionalitu, a naopak vystupovala proti klerikalizmu a náboženskému myšlení obecně.¹⁹³ Členem volné myšlenky byl i Theodor Bartošek¹⁹⁴, figurující jako

¹⁸⁸ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926.

¹⁸⁹ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932.

¹⁹⁰ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933.

¹⁹¹ Šubrtová, 'Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)', 239.

¹⁹² Vzhledem ke zkoumanému období zde používám minulý čas, hnutí Volná myšlenka ovšem existuje dodnes.

¹⁹³ Více viz Antonín Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, Praha.

¹⁹⁴ JUDr. Theodor Bartošek byl advokátem, funkcionářem Volné myšlenky a členem revolučního národního shromáždění a jeho ústavně-právního výboru. Byl také autorem publikací o vztahu církve a státu. Viz Dolenský, *Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc*, 20.

spolunavrhovatel změn právní úpravy interrupcí v letech 1920 a 1922¹⁹⁵ a také je autorem druhé stati publikované v brožuře *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*, kterou představují jako následující.

Další lékařskou brožurou je *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*¹⁹⁶. Její autor, Maxim Wassermann, se původně snažil o uveřejnění svého textu v *Časopise lékařů českých*, nebyl ovšem zprvu úspěšný, a jeho text ve formě brožury tak jako první vydalo nakladatelství Melantrich. Do doby prvního návrhu na legalizaci interrupcí text sice zveřejněn nebyl, nakonec se však argumenty v něm obsažené staly součástí odůvodnění pozdějších návrhů.¹⁹⁷ Wassermann zde obsírně pojednává o různých dědičných nemocech, jejichž šíření by bylo možné uzákoněním práva na (bezplatnou) interrupci předejít. Vyvrací také argumenty na podporu postojů, které neschvalují umělé přerušování těhotenství z důvodu „vraždy“ lidského zárodku. Ve druhé části brožury se Theodor Bartošek zamýšlí nad neúspěchem prvního návrhu na legalizaci interrupcí.

Církevní brožury

Církevní postoj k interrupcím propagují brožury *Racionalisace života: Snahy o řízení vzniku lidského života i jeho konce s hlediska mravouky*¹⁹⁸ Karla Kadlece a *Kdo nás obhájí? Paragraf 144*¹⁹⁹ od Bedřicha Vaška. Argumenty v těchto dvou brožurách tvoří citáty z Bible, ale i názory křesťansky orientovaných lékařů. Umělé přerušování těhotenství v jakémkoli stadiu vývoje plodu je považováno za vraždu.

¹⁹⁵ Více o návrzích na legalizaci interrupcí viz následující kapitola.

¹⁹⁶ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921.

¹⁹⁷ O návrzích na změnu právní úpravy umělého přerušování těhotenství viz následující kapitola.

¹⁹⁸ Kadlec, K. *Racionalisace života: Snahy o řízení vzniku lidského života i jeho konce s hlediska mravouky*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1936.

¹⁹⁹ Vašek, B. *Kdo nás obhájí? Paragraf 144*. Hlučín ve Slezsku: Exerciční dům, 1932.

2. Historické a kulturní pozadí

2.1. Dobová legislativa a snahy o její změnu

Po vzniku první Československé republiky byly tzv. recepční normou (zákon č. 11/1918 Sb.) převzaty všechny rakousko-uherské zákony.²⁰⁰ Umělé přerušování těhotenství tak na území Čech, Moravy a Slezska upravoval rakouský zákon z roku 1852, konkrétně paragrafy 144 až 148. Za pokus o provedení interrupce byla trestní sazba šest měsíců až jeden rok žaláře (paragraf 145), při dokonané interrupci pak jeden rok až pět let těžkého²⁰¹ žaláře (paragraf 144). Další paragrafy upravovaly trestní odpovědnost třetích osob, které by se na interrupci podílely. V případě, že by byl plod v době provedení interrupce již mrtvý, se však o porušení zákona nejednalo.²⁰² Původní zákon z roku 1852 nepřipouštěl jakékoli výjimky, až jeho novelizace z roku 1912 dovolovala provést umělé přerušování těhotenství lékařem v případě ohrožení života nebo zdraví těhotné ženy.²⁰³

Za první Československé republiky bylo často poukazováno na to, že právní úprava provádění umělého přerušování těhotenství je již značně zastaralá, a nevyhovuje tak dobové společnosti, kdy je zejména pro dělnické matky problémem své děti uživit. První návrh²⁰⁴ na legalizaci interrupcí podala Landová-Štychová²⁰⁵ v roce 1920. Návrh počítal s beztrestným prováděním umělého přerušování těhotenství do třech měsíců bez jakýchkoli dalších omezení, důležitá byla pouze žádost těhotné ženy. Trestní sankci ovšem samozřejmě mělo podléhat jednání, kterým by někdo chtěl způsobit předčasný porod nebo porod mrtvého dítěte bez vědomí těhotné ženy a stejně tak provádění interrupcí nekvalifikovanou osobou (bez příslušného lékařského vzdělání) a mimo určené instituce (zdravotnická zařízení). Tato omezení byla také součástí všech dalších návrhů na legalizaci interrupcí.

Odůvodnění druhého návrhu²⁰⁶ (z roku 1922, iniciovala opět Landová-Štychová) bylo již postaveno na vědeckých argumentech – ty poskytly citace z brožury Maxima Wassermanna²⁰⁷.

²⁰⁰ Žáčková, 'Boj o paragraf 144. Potraty a legislativa za První republiky', 59.

²⁰¹ Žáčková uvádí, že dobový „výkon trestu mohl být zosířen postem, tvrdým ložem, samovazbou nebo temnou komorou.“ Viz Žáčková, 'Právo ženy rozhodovat o svém těle. Otázka interrupce a společnost První republiky', 264.

²⁰² Žáčková, 'Boj o paragraf 144. Potraty a legislativa za První republiky', 59–61.

²⁰³ Šubrtová, 'Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)', 234.

²⁰⁴ Viz https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

²⁰⁵ Více o Landové-Štychové viz poznámka pod čarou č. 76.

²⁰⁶ Viz https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3851_00.htm

²⁰⁷ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921.

Bylo argumentováno prostřednictvím diskurzivního typu zdraví, tedy ochranou zdraví žen, které ohrožují ilegální interrupce prováděné nekompetentními osobami a také „prospěšností“ umělého přerušování těhotenství z hlediska eugeniky, čímž by se docílilo eliminace pro společnost „nežádoucích“ jedinců.

Třetí návrh²⁰⁸ byl podán v roce 1925 německou sociální demokracií. Největší rozdíl oproti přechozím návrhům představuje to, že žádost ženy o provedení interrupce by posuzovala komise, sestávající z dvou lékařů²⁰⁹ a jedné ženy (ošetřovatelky). Komise však měla být ve svém rozhodování benevolentní, a měla tak žádostem žen až na výjimky vyhovovat:

„Neboť o tom se nelze klamati: jakmile řízení nabude rázu soudního líčení, bude-li se při něm vyšetřovati a vynášeti rozsudky, ženy tam nepůjdou, budou jako dříve hojně vyháněti plod a vše zůstane při starém. Totéž se stane, budou-li komise zásadně a pravidelně žádosti odmítati, nebudou-li uznávati závažných důvodů, budou-li povolovati vyhánění plodu jen ve výjimečných případech.“²¹⁰

O rok později byl podán čtvrtý návrh²¹¹ Landovou-Štychovou již jako poslankyní za komunistickou stranu. Jeho odůvodnění je velice rozsáhlé, obsahuje opět pasáže z brožury Maxima Wassermanna, ale jsou zmiňovány i další lékařské autority (např. Brupbacher, jehož brožura je analyzována v kapitole komunistického tisku) a nechybí ani příklady „ze života“. Jsou uváděny statistiky, na základě kterých je argumentováno, že vyšší porodnost nejde zajistit zákazem interrupcí, ale jen lepšími sociálními podmínkami. Interrupce by také musela být provedena pouze na základě indikací – zdravotních, eugenických, sociálních, nebo v případě znásilnění a také „svedení mladistvé do sedmnácti let“.

Za pátý návrh může být považována tzv. *Meissnerova osnova*²¹² z roku 1932 (Alfréd Meissner byl ministrem spravedlnosti za sociální demokracii), která dovoľovala umělé přerušování těhotenství opět pouze na základě v zákoně vyjmenovaných indikací. Těmi byly těhotenství v důsledku znásilnění nebo „svedení dívky do šestnácti let“, eugenické indikace, a nakonec indikace sociální, která umožňovala interrupce ženám, jež neměly k péči o dítě vhodné sociální podmínky. I přes podporu Meissnerova návrhu celou sociální demokracií jako politickou

²⁰⁸ Viz https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5300_00.htm

²⁰⁹ V návrhu zákona jsou zmiňováni pouze „lékaři“. Jedná se nejspíše jen o užití generického maskulina, i když lékařek bylo v této době ještě velice málo a jejich postoj k umělému přerušování těhotenství byl zpravidla velmi negativní.

²¹⁰ Viz https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5300_00.htm

²¹¹ Viz https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

²¹² Viz např. Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932 nebo Feinberg, *Elusive Equality*, 146–154.

stranou (Betty Karpíšková²¹³ ve svých předchozích snahách nikdy podporu celé své strany neměla) se ani tento návrh nepodařilo prosadit.

2.2. Dobové metody umělého přerušeni těhotenství

Zde považuji za přínosné přiblížit dobové způsoby provádění interrupcí, aby bylo možné lépe pochopit situaci, ve které se ženy s nechtěným těhotenstvím ve zkoumaném období nacházely. Ze stejného důvodu pojednám v následující podkapitole o dobových kontracepčních prostředcích.

Umělé přerušeni těhotenství mohlo být prováděno jednak lékaři (v pramenech je často poukazováno na to, že za několik set korun někteří lékaři ilegální interrupce provádějí), ale také z pohledu lékařské vědy „nekompetentními osobami“, tedy porodními asistentkami, „andělíčkářkami“, případně i dalšími osobami a nakonec svépomocí. Různé způsoby provádění umělého přerušeni těhotenství ve své brožuře popisuje gynekolog Ladislav Ptáček (alias dr. Vladimír Rys)²¹⁴. Za (alespoň) relativně bezpečnou dobu pro provedení interrupce z hlediska trvání těhotenství uvádí druhý a třetí měsíc, „kdy je plod sice již patrný, ale není dosud cele vyvinut.“²¹⁵ V počátečním stadiu těhotenství prováděli lékaři jeho přerušeni kyretáží:

„Lékař dokonale čistými, sterilními, vyvařenými nástroji si získá vstup do děložního hrdla, aby tudy mohl projít s vlastním operačním nástrojem, kyretou. Vlastní operace je prováděna tak: Po zavedení kyrety do dělohy, vyhmatá lékař druhou rukou zevně horní konec dělohy, přidrží ji a kyretuje. Když je operace (jež netrvá dlouho, sotva pár minut) dokončena, vyjde plodek s porušenou sliznicí ven v dělohy.“²¹⁶

Kyretáž se prováděla buď v celkové anestezii, nebo i bez ní. Koncem třetího a začátkem čtvrtého měsíce se již kyretáž neprováděla – lékař používal k odstranění plodového vejce svůj prst, případně abortové kleště, přičemž pacientka byla v celkové anestezii.²¹⁷ Ani umělé přerušeni těhotenství prováděné lékařem však nebylo zcela bez rizika:

²¹³ O Betty Karpíškové viz poznámka pod čarou 77.

²¹⁴ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933.

²¹⁵ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 37.

²¹⁶ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 44.

²¹⁷ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 45.

„Není řídkým jevem, že i lékař perforuje dělohu a chtěje odstraniti plodek, vytáhne dělohou klíčku střevní. Je pak na místě nutna okamžitá operace, je-li co platná.“²¹⁸

Lidové způsoby „vyhnání plodu“ pak zahrnovaly například vstřikování různých kapalin do dělohy, dále „skákání, tanec, jízdu na velocipedu, bouřlivé soulože, nebo dráždění rodidel zaváděním cizích předmětů do rodidel, třením prsních bradavek, a tak dále.“²¹⁹ Mohly být také vnitřně užívané různé látky ve formě pilulek nebo odvarů, které způsobily otravu, a tím vyvolaly potrat:

„Ve střevě působí záněty a překrvení dutiny břišní, značnou peristaltiku (smršťování, jež působí postup potravy) střeva, krvácení do dělohy, čímž se ovšem projevují otravy matky i plodu, dostavuje se zimnice, horečka, nervová ochablost, otřesy těla, vrhnutí (na př. po chvojce klášterní). Za těchto okolností pak dochází k odchodu plodu z dělohy.“²²⁰

Chvojka²²¹ byla zřejmě nejúčinnějším z bylinných prostředků. Způsobovala překrvení děložní sliznice a byla používána v celém evropském mírném pásmu.²²² Pro léčbu onemocnění dělohy²²³ byla doporučována už v herbáři Jana Černého²²⁴ z 16. století, přičemž jalovcová voda podle něj „matku opravuje, plod mrtvý vytahuje“²²⁵. Jinak byla ovšem efektivnost zejména některých z uvedených metod značně diskutabilní, také v pramenech jsem nacházela časté „stížnosti“ na jejich neúčinnost, a to zvláště na vnitřně užívané prostředky, které jen způsobily nevolnost, případně i trvalejší poškození zdraví, ale potrat nevyvolaly. Důvod, proč byly i přes časté neúspěchy takovéto prostředky neustále znovu zkoušeny, byl zřejmě jednak v zoufalé situaci, ve které se těhotné ženy nacházely, ale také i v určité víře, že alespoň někdy fungují, k čemuž mohly přispět i přirozené potraty, když následovaly po užití prostředků k vyvolání

²¹⁸ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 42.

²¹⁹ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 38.

²²⁰ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 40.

²²¹ Jalovec chvojka (*Juniperus sabina*), též chvojka klášterní.

²²² Alena Šubrtová, 'Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období', *Historická demografie*, 1991: 15, 9–46, 28.

²²³ Prostředky pro vyvolání potratu byly často uváděny jako pro „léčbu poruch menstruace“ nebo pro „navrácení měsíček“.

²²⁴ Černý-Niger, J. *Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb Zelinář*, Praha: Avicenum, 1981, s. 441.

²²⁵ Černý-Niger, J. *Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb Zelinář*, Praha: Avicenum, 1981, s. 428.

potratu.²²⁶ Přitom někdy i poměrně extrémní prostředky nemusí potrat vůbec vyvolat, což dokládá případ, kdy ani vstříknutí kyseliny fosforečné do vagíny potrat nepřivodilo.²²⁷

Ptáček za neúčinnější „laické“ prostředky k vyvolání potratu považuje „všechny mechanické zákroky, počínaje masírováním břicha, masáží prsou, až k bití a kopání do břicha, horkým sprchám na hrdlo děložní, nabodání a protržení plodových blan atd.“²²⁸ Popisuje také, jak v praxi neodborný pokus o umělé přerušování těhotenství vypadá:

„Normálně porodní asistentky a laičtí šarlatáni zavádějí potrat tak, že vpraví do dělohy rourku, celkové délky asi 35 cm a průřezem asi 4 mm a tudy vpravují do dělohy dráty, háčky a jiné instrumenty, jimiž má býti obal plodový potrhán, plodek usmrcen a vytažen. Často je používáno ke vstříkování horkých látek, které však velmi často přivodí tragické katastrofy. Někdy jsou vpraveny do dělohy celé balonky naplněné tekutinou (zejména v pokročilém těhotenství).“²²⁹

Právě nebezpečnost neodborných pokusů o umělé přerušování těhotenství byla častým argumentem pro legalizaci interrupcí, přičemž byly uváděny „šokující“ případy takových pokusů, které měly způsobit nejen tím, že skončily smrtí těhotné ženy, ale i brutalitou jejich provedení.

2.3. Dobové kontracepční prostředky a jejich dostupnost

Nutnosti podstoupit umělé přerušování těhotenství je samozřejmě možné předejít užitím kontracepčních prostředků. Problémem v období první Československé republiky ovšem nebyla jen nižší spolehlivost dobových kontracepčních prostředků (zejména absence hormonální antikoncepce), ale i všeobecná (ne)informovanost, a to nejen o prostředcích k zamezení otěhotnění, ale i o biologii a fyziologii lidského těla, na což bylo v pramenech často

²²⁶ Například Drife takto pochybuje o metodách umělého přerušování těhotenství ve starém Řecku a Egyptě a argumentuje, že víra v jejich efektivnost mohla být způsobena jednoduše tím, že průměrně každé šesté těhotenství končí přirozeným potratem, což mohlo vytvářet dojem, že alespoň někdy fungují. Viz James Owen Drife, ‘Historical perspective on induced abortion through the ages and its links with maternal mortality’, *Best Practice & Research. Clinical Obstetrics & Gynaecology*, 24: 4, srpen 2010, 431–441, 432.

²²⁷ Jednalo se o případ Pařížanky z roku 1831. Plod se nepřestal vyvíjet, kyselina ovšem způsobila destrukci vagíny, a porod přirozeným způsobem tak nebyl možný. Pokus o císařský řez skončil neúspěšně. Viz Drife, ‘Historical perspective on induced abortion through the ages and its links with maternal mortality’, 434.

²²⁸ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 41.

²²⁹ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 41.

poukazováno.²³⁰ Příčinou zřejmě nebyl ani tak nezájem povětšinou slabších sociálních tříd (mezi vyššími třídami byla podle pramenů informovanost naopak velká), ale spíše tlak určitých propopulačních politických skupin na zamezení přístupu k informacím o možnostech kontracepce. Na základě pramenů je možné usuzovat, že kontracepční prostředky jako takové zakázány nebyly, informování o nich však muselo probíhat dosti obezřetně, a někdy v takovém případě zasáhla i cenzura.

Za nejspolehlivější dobový prostředek byl považován prezervativ, který byl prodáván v ceně dvanácti korun²³¹ za šest kusů.²³² Pro sociálně slabší vrstvy byly ovšem prezervativy finančně špatně dostupné. Přesto je jejich pořízení v *Rozsévačce* doporučováno: „Vydání na preservativy, byť se zdálo velkým, je ovšem mnohonásobně hrazeno úsporami na méněčetné rodině.“²³³ Dále je uváděno, že „[p]reservativy prodává holič, materialista i lékárník“,²³⁴ což dokládá jejich běžnou dostupnost.

Z dalších prostředků je zmiňován výplach vagíny²³⁵ irigátorem „vlažnou vodou s přidáním asi čtvrt litru octa na litr vody.“²³⁶ Výplach je ovšem považován za dosti nepohodlný:

²³⁰ Konkrétně mohl například strach z těhotenství při opožděné menstruaci vést k sebevraždě a neznalost umístění dělohy zase k pokusu o umělý potrat s fatálními následky.

²³¹ Pro srovnání, co se týče finanční dostupnosti: v roce 1930 byla průměrná nominální měsíční mzda průmyslového dělníka 586,58 Kč, v dalších letech následoval její pokles. Viz Zdeňek Kárník, *České země v éře První republiky: Československo v krizi a ohrožení (1930-1935)*, Praha, 2018, 51. Je nutné si také uvědomit, že se jednalo o dobu Velké hospodářské krize, přičemž péče o nezaměstnané byla značně problematická – sčítání lidu v témže roce zjistilo, že v Českých zemích jen 58.14 % skutečně nezaměstnaných bylo evidováno zprostředkovatelnými práce, a dostávali tak podporu. Ostatní mohli obdržet na místním úřadě poukázky na potraviny v hodnotě 10 Kč týdně. Viz Kárník, *České země v éře První republiky: Československo v krizi a ohrožení (1930-1935)*, 100.

²³² „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížinské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozsévačka* 6. března 1930“, *Rozsévačka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

²³³ „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížinské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozsévačka* 6. března 1930“, *Rozsévačka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

²³⁴ „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížinské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozsévačka* 6. března 1930“, *Rozsévačka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

²³⁵ Je nutno podotknout, že výplach vagíny již v dnešní době jako kontracepční metoda není doporučován, protože z tohoto hlediska postrádá jakoukoli účinnost.

²³⁶ „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížinské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozsévačka* 6. března 1930“, *Rozsévačka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

„Ale ovšem takový výplach musí být proveden bezpodmínečně ihned, jak mužský výron vnikl do těla a musí být proveden irrigátorem (vyplachovačem s dlouhým násadcem, který vnikne hluboko do těla), pro toto vše je výplach dosti nepohodlný.“²³⁷

Jsou tak spíše doporučovány další prostředky:

„Lepší ochranu skýtají tak zv. rozpustné pessary, kuličky to vyrobené z kakaového másla s příměskem nějaké kyseliny (borové neb. pod.). Tyto kuličky vsunou se do těla žena v leže na zádech tak hluboko, jak jen možno v počtu jeden, dva kusy těsně před souloží. Žena po vložení kuliček nemá už vstávat, aby prostředek zůstal umístěn hluboko v těle. Tyto pessary po rozpuštění vytékají z těla a mastí, proto necht' si ženy podloží pod tělo starý ručník nebo plenu. Cena pessarů pohybuje se kolem 20 Kč za tucet a prodávají se pod jménem Vaginal.“

Spolehlivost tohoto prostředku může být jistě diskutabilní, za povšimnutí však stojí, jakým způsobem ženu při milostném aktu svým způsobem „znehybňoval“ a stavěl ji do naprosto pasivní role (jednak z důvodu možných obav o ztrátu funkce kontracepčního prostředku, jednak kvůli vytékající mastnotě). Článek uvádí i další kontracepční prostředky:

„Někdy jsou lékaři zaváděny také pessary kovové v podobě malých pokliček, zavírajících vchod do ženských vnitřních rodidel – ale tento způsob ochrany není zcela spolehlivý a hlavně může způsobit choroby těch vnitřních orgánů, v nichž je umístěn.“²³⁸

Na problematičnost posledně zmíněných prostředků upozorňuje ve své brožuře i Wassermann: „Hlavně pessary, čím lépe ucpávají orificium uteri, tím jsou nebezpečnější.“²³⁹ Dalšími z hlediska účinnosti dosti kontroverzními metodami, jako přerušovanou souloží nebo výpočtem plodných a neplodných dnů²⁴⁰, se zde již zabývat nebudu, v každém případě představovala nedostatečná spolehlivost kontracepčních metod a jejich špatná cenová dostupnost zásadní problém, který reflektují i mnou analyzované prameny.

²³⁷ „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížinské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise Rozséváčka 6. března 1930“, *Rozséváčka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

²³⁸ „Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížinské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise Rozséváčka 6. března 1930“, *Rozséváčka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

²³⁹ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 29.

²⁴⁰ Polemiku o této metodě viz např. Georg, I.E. „Regulace porodnosti“, *Přítomnost*, R. X., č. 31 (2.8.1933), s. 493-496.

3. Identifikované diskurzivní typy

V této kapitole představím diskurzivní typy, které se v diskuzi o legalizaci interrupcí uplatňovaly. Rozdělila jsem je do třech skupin podle toho, co ve své podstatě zdůrazňují. V první skupině jsou tak diskurzivní typy, které jsou založené na představě o neměnné lidské „přirozenosti“, která je ovšem pro muže a ženy značně rozdílná. Ve druhé skupině jsou diskurzivní typy, které vycházejí ze snahy o „prosperitu společnosti“, přičemž prostředkem k dosažení této prosperity je především početní síla a zároveň zdraví členů společenství. Diskurzivní typy v poslední skupině zdůrazňují naopak „morální“ aspekt ve fungování společenství a životě člověka. Úmyslně nepoužívám označení „etický“, a výrazu „morálka“ a jemu příbuzných užívám v uvozovkách, neboť diskurzivní typy zde uváděné jsou založeny na určitém přesvědčení o tom, co je „morální“, zvláště některé by ovšem těžko mohly aspirovat na označení „etické“ podle dnešních parametrů. Ani výraz „etika“, ani „morálka“ tak nijak nedefinuji; pro účely těchto diskurzivních typů se se jedná pouze o individuální, případně skupinové přesvědčení, že určitý postoj a způsob chování je důležitý nebo nutný, protože to určuje nějaký vyšší řád, a prioritou tak není bezprostřední užitek společenství.

Vzhledem k tomu, že má práce se zabývá především komunistickým tiskem, bylo by z určitého pohledu možné diskurzivní typy dělit podle dichotomie komunistický vs. ostatní tisk. Takovýto přístup by se ovšem těžko vypořádával s mnoha problémy. Především je zde otázka diskurzu sociální demokracie, která měla ke komunistickým postojům velice blízko. Zároveň ale také z pramenů vyplývá, že i když ne přímo komunismus, tak alespoň socialismus (a přinejmenším v určité podobě a do určité míry) představoval v meziválečném Československu něco „moderního“, pokrokového, a některé postoje vlastní komunistickému diskurzu se tak mohly běžně objevovat i mimo něj. Dalším problémem by pro tento přístup byl zásadní obrat v komunistickém diskurzu po opětovném zákazu interrupcí v Sovětském svazu, kdy se diskurzivní typy v komunistickém diskurzu zásadně změnily. Po zohlednění tohoto obratu je možné říci, že v komunistickém tisku byly využívány všechny diskurzivní typy, které se vyskytovaly mimo něj, s výjimkou náboženského diskurzivního typu. Naopak pouze v komunistickém tisku můžeme najít i diskurzivní typy, které by zřejmě jinde nebyly akceptovatelné, a to diskurzivní typ mateřství jako utrpení a feministický diskurzivní typ genderové nerovnosti. Zároveň byl velice významně zastoupen diskurzivní typ vykořisťování a uplatňoval se i diskurzivní typ morální integrity proletariátu, který jsem jinde nenašla.

3.1. Diskurzivní typy založené na představě lidské „přirozenosti“

Diskurzivní typ šťastného mateřství

Tento diskurzivní typ byl spolu s esencialistickým diskurzivním typem velice významný. Mateřství zde představuje pro ženu její životní štěstí a naplnění, není tedy jen jejím posláním a úkolem, ale je pro ženu přínosem samo o sobě: „Uvědomělá matka bude sice vždy chtít rodit jen pro *vlastní štěstí*, pro *svou radost*, avšak již tím vykonává nejvyšší službu společnosti.“²⁴¹

Často je stavěna do kontrastu nemožnost tohoto štěstí dosáhnout v důsledku sociálních příčin – v komunistickém tisku to byla zejména chudoba, která ženám prožívání mateřského štěstí znemožňovala, jinde to může být například morální stigma svobodné matky.

Esencialistický diskurzivní typ

Tento diskurzivní typ vychází z premisy, že muži a ženy se od sebe liší na základě svých psychických podstat, které není možné nijak změnit. Vlastnosti, které jsou mužům a ženám jako jim „přirozené“ připisovány, vycházejí z tradičních představ o ženách a mužích a jejich roli ve společnosti.²⁴² Mateřství je vnímáno nejen jako pro ženu „přirozené“ a samozřejmé, ale zároveň samo o sobě a vůbec i jen možnost stát se matkou je považována za určitý „kapitál“ ženy, který vytváří její hodnotu jako člověka. Touha stát se matkou je v tomto diskurzivním typu vlastní každé ženě: „Kdo by chtěl dělat z krásné rodové funkce ženy, již učinit zadost přeje si co nejvroucněji *každá žena, biologické jho?*“²⁴³ Umělé přerušování těhotenství pak tuto „přirozenou“ funkci ženy určitým způsobem „popírá“, a žena tak přichází o svou důstojnost: „Po stránce etické každému dá cit, že není možno prohlásit vyhánění plodu každému za věc dovolenou, neboť jest protilidské, zejména ženské důstojnosti.“²⁴⁴ „Přirozené“ spojování žen s mateřstvím a mateřským citem bylo naprosto běžné a nebylo cizí ani lékařům. Také Ladislav Ptáček (alias Vladimír Rys) ve své brožuře uvádí, že „opravdu mravná žena trpí pomyšlením, že nemůže dát život dítěti, které by milovala, protože milovati své mládě je součástí její ženské

²⁴¹ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 20. Zvýraznění v originále.

²⁴² Kateřina Zábrodská, *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*, Praha, 2009, 98–99.

²⁴³ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 20. Zvýraznění v originále.

²⁴⁴ „Proti Landové-Štychové.“ *Čech*, R. XLVI., č. 29 (30.1.1921), s. 4.

duše!²⁴⁵ Za povšimnutí stojí použití výrazu „mládě“, který svým způsobem implikuje nejen sounáležitost žen s přírodou (oproti lidské kultuře u mužů)²⁴⁶, ale zároveň je i připodobňuje ke zvířatům, čímž potvrzuje mateřství jako jejich „přirozenou“ a nejdůležitější (a možná i jedinou) funkci ve společnosti.

Diskurzivní typ sexuálně vykořisťovaných žen

Tento diskurzivní typ je také poměrně častý. Opět vychází z představ o „přirozenosti“ žen a mužů, stejně jako předchozí dva typy. Ženy jsou zde pouhými objekty mužské sexuality, přičemž sexuální styk „nad míru“ (mající za následek více dětí, než daná rodina může dobře uživit) představuje vykořisťování žen muži. Právě možnost početí (resp. strach z otěhotnění) tak četnost sexuálních styků „přirozeně“ reguluje (omezuje). Pokud by strach z otěhotnění v důsledku možnosti legálně podstoupit umělé přerušování těhotenství již nebyl relevantní, „[z]e ženy stal by se pouhý nástroj k ukojení pudu, při čemž by riskovala zdraví i život.“²⁴⁷ V případě legalizace umělého přerušování těhotenství by tudíž bylo nutné, aby byly přijaty zákonné úpravy, které by v tomto smyslu ženy před muži „chránily“. Karpíšková jako zastánkyně legalizace interrupcí tak vysvětluje, jak navrhuje ženy chránit: „Aby byly ženy před zvlí a nedisciplinovaností mužů chráněny, budeme *žádat přísné tresty v zákoně pro muže*, který by v nesevědomitosti a bezohlednosti chtěl zneužívat možnosti beztrestného a bezplatného provádění potratů.“²⁴⁸

Diskurzivní typ ženské sexuality

V tomto diskurzivním typu nepředstavují ženy jen objekty mužské sexuality, ale je jim naopak v této oblasti přiznána subjektivita. Tento diskurzivní typ nebyl příliš často zastoupen. Vychází opět z představ o „přirozenosti“, i když z naprosto jiné než předchozí typ. Ženy tak mají právo na sexuální touhy a uspokojení. Například se uvádí, že „se nesmí zapomínat, že i žena je člověk, a že pohlavní touha není jen záležitostí mužů.“²⁴⁹ Tento citát pochází z ženského časopisu *Eva*, který vydával Melantrich – nakladatelství, které vydalo také brožuru Maxima Wassermanna

²⁴⁵ Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933, s. 31. Zvýraznění v originále.

²⁴⁶ Viz např. Claire M. Renzetti, *Ženy, muži a společnost*, Praha, 2003, 212–215.

²⁴⁷ „Proti Landové-Štychové.“ *Čech*, R. XLVI., č. 29 (30.1.1921), s. 4.

²⁴⁸ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 22. Zvýraznění v originále.

²⁴⁹ Svoboda, E. „Kudy dál?“ *Eva*, R. V., č. 13 (1.5.1933), s. 26.

O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu. Je tedy důvodné se domnívat, že zde panoval liberálnější přístup k publikovaným postojům než v nakladatelstvích jiných.

3.2. Diskurzivní typ „společenské prosperity“

Diskurzivní typ zdraví

Argumenty vycházející z tohoto diskurzivního typu byly všeobecně přijímány. Je zde kladen důraz na zdraví žen, které je nutné chránit. Neodborně provedené potraty ohrožují jejich zdraví i život, a tak je třeba novelizovat zákon, aby umělé přerušování těhotenství prováděné zkušenými lékaři bylo dostupné pro všechny ženy. Je argumentováno, že jinak nechtěné těhotenství „končí buď novým, nevídaným porodem nebo, bohužel, což horšího, zákrokem babským, ohrožujícím téměř vždy zdraví i život těhotné.“²⁵⁰

Eugenický diskurzivní typ

Tento diskurzivní typ se v meziválečném Československu opravdu výrazně uplatňoval. Zohledňoval zájem společnosti na „kvalitní“ populaci, z čehož vychází i odpovídající přístup k umělému přerušování těhotenství: „Jestliže však by došlo k reformě zmíněných ustanovení, tedy by na prvním místě měla stát indikace eugenická, t. j. lékařský zákrok by měl být povolen především k zabránění zrození individua, o němž lze s dosažitelnou pravděpodobností předpokládati, že bude duševně nebo tělesně v těžkém stupni vadné.“²⁵¹ Eugenický diskurzivní typ se objevuje i v brožuře Betty Karpíškové: „Československý národ, počtem nevelký, bez jediné možnosti rozšiřovat svá území, má především za úkol zvyšovati *kvalitu* svých příslušníků; být silným v jakosti a neztrácet na početnosti.“²⁵²

Diskurzivní typ mateřské odpovědnosti

Tento diskurzivní typ určitým způsobem doplňuje dva předchozí typy (nastoluje individuální odpovědnost za jejich realizaci). Zdůrazňuje odpovědnost, kterou rodiče, a zejména matky, mají

²⁵⁰ „Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 77 (30.3.1930), s. 9.

²⁵¹ Sekla, B. „kontrola porodů se stanoviska eugenického“, *Sociální pracovnice*, R. IV., č. 3 (březen 1935), s. 37.

²⁵² Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 19. Zvýraznění v originále.

ke svým dětem a ke společnosti. Každý rodič by tak měl zvažovat, jestli opravdu může zajistit svým dětem odpovídající životní podmínky, a pokud ne, měl by se vyvarovat toho, aby jakékoli dítě na svět přivedl: „Je tu dnes docela určitě patrný i zvýšený pocit odpovědnosti za osud dítěte, přivedeného na svět, a všechny ženy dnes, ať již podvědomě, či vědomě cítí, že nemají právo neodpovědně rodit děti.“²⁵³

Nacionalistický diskurzivní typ

Tento diskurzivní typ byl poměrně významný, zároveň byl ale také častým předmětem sporů a byl často kritizován. Považuje mateřství za povinnost ke své vlasti a vychází přitom z premisy, že lidé (ve své kvantitě) představují zásadní prostředek k rozvoji národa. V období první Československé republiky nebyly fašismus a nacismus nazírány a priority negativně: „Fašismus i nacismus soustavně vyvracejí ‚materialistický názor‘ na rodinný život a dokazují každému – muži i ženě – že není krásnějšího a většího důkazu lásky k vlasti nad dítě. Ale ne jen jedno.“²⁵⁴

V komunistické diskurzu se vzhledem k jeho internacionalitě nejednalo o vlast definovanou na základě konkrétní etnicity, ale o celé komunistické společenství.

Modernistický diskurzivní typ

Tento diskurzivní typ také nebyl nijak neobvyklý. Zde je zdůrazňováno, že argumenty proti legalizaci interrupcí již nemají své opodstatnění v současné době, protože jsou zastaralé a do „moderní“ společnosti nepatří. Například Karpíšková tak uvádí: „Prohlašujeme, že se stupidním, středověkým církevním názorem na mateřství a klíčící život vůbec nepolemujeme. Nebylo by to důstojné žen dvacátého století.“²⁵⁵

²⁵³ „Pocit odpovědnosti – proti paragrafu“, *Přítomnost*, R IX., č. 17 (27.4.1932), s. 260.

²⁵⁴ Patočková-Horáková, L. „populační politika autoritativních vlád“, *Sociální pracovnice*, R. IV., č. 3 (březen 1935), s. 41.

²⁵⁵ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 14. Zvýraznění v originále.

3.3. „Moralizující“ diskurzivní typy

Moralistický diskurzivní typ

Umělé přerušení těhotenství v tomto diskurzivním typu představuje ohrožení morálky, a to jednak z důvodu „usmrcení lidského zárodku“, ale také možného „úpadku morálky“ v důsledku nekontrolované sexuality. Tento diskurzivní typ se v diskuzi uplatňoval dosti zásadně, na druhou stranu jej není možné považovat za univerzálně využívaný – například Wassermann a mnoho přispěvatelek v *Rozsévačce* argumentovali ve smyslu, že plod v raném stadiu je pouhým zárodkem, a jeho usmrcení tak není nijak zavrženíhodné. V tomto diskurzivním typu je zpravidla považováno umělé přerušení těhotenství za nepřípustné, někdy ovšem může být ospravedlněno sociálními²⁵⁶ okolnostmi. Mnozí aktéři a aktérky však žádné výjimky nepřipouštěli, jako například pisatel v anketě *Práva lidu*:

„V úmyslném přerušení těhotenství vidím zločin, hřích proti přírodě, hroznou surovost a pokoření ženy. Děším se budoucnosti lidstva, jestliže obecná mravnost schválí zabíjení zárodků. Jsme proti trestu smrti, proti válkám, proti vyssávání dělnictva, vůbec proti každému ukřacování života a nyní bychom schvalovali hromadné zabíjení plodů, jako by to byli nějací naši nepřátelé a zhoupci!“²⁵⁷

Tento diskurzivní typ se určitým způsobem podobal náboženskému diskurzivnímu typu, který bude zmíněn níže, namísto dogmaty však argumentuje citem pro „morální“ ideály.

Náboženský diskurzivní typ

Tento diskurzivní typ reprezentuje postoj křesťanské církve k umělému přerušení těhotenství: „S hlediska mravouky katolické se naprosto odmítá vyhnání a usmrcení plodu, který není ještě života schopen mimo lůno matky.“²⁵⁸ Pro náboženský diskurz byl tento diskurzivní typ stěžejní, naopak v komunistickém tisku se vzhledem k anti-klerikálnímu zaměření komunistického diskurzu nikdy vyskytovat nemohl.

²⁵⁶ V diskuzi kolem legalizace interrupcí v meziválečném Československu termín „sociální“ zpravidla zahrnoval nejen ekonomickou situaci, ale i společenské aspekty, tedy například hanbu v důsledku těhotenství svobodné matky.

²⁵⁷ „Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 83 (6.4.1930), s. 9.

²⁵⁸ Kadlec, K. *Racionalisace života: Snahy o řízení vzniku lidského života i jeho konce s hlediska mravouky*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1936, s. 114.

Diskurzivní typ nespravedlnosti

Tento diskurzivní typ byl významný v právnickém diskurzu, objevuje se však i v ostatních pramenech. Poukazuje na nespravedlnost v tom smyslu, že zákon trestající umělé přerušování těhotenství dopadá na společnost nerovnoměrně, protože jsou za jeho přestoupení trestány pouze ženy sociálně slabé. Je tak požadována jeho novelizace, „poněvadž výkon tohoto zákona se děje výlučně proti těm, kterým hmotné poměry nedovolují, aby přerušování těhotenství se dělo podle všech kautel lékařské vědy s plnou bezpečností a pohodlím v oněch sanatoriích, ve kterých přerušování těhotenství je denním chlebem.“²⁵⁹

Diskurzivní typ vykořisťování

Tento diskurzivní typ byl velice výrazný v komunistickém tisku, vyskytoval se však i mimo něj, například v argumentaci Karpíškové:

„Všechny státy – mimo sovětské Rusko – aby si zabezpečily početnost a mohly směle válčit na obranu i výboj, nařizují pod tresty ženě, že musí vždycky donosit svůj plod. *Všechny církve* jim v tomto barbarském zotročování svobodné vůle ženy pomáhají svým náboženským hlediskem na klíčící život, ale spíše proto, že, jsouce dnes státem vydržovány, pomáhají mu ve válkách *zabíjet dospělé lidi* a slouží systému vykořisťování člověka člověkem.“²⁶⁰

Je tak zdůrazňováno, že *dominantní blok* s využitím společenského (kapitalistického) systému různými způsoby vykořisťuje proletariát (například prostřednictvím špatně placené námezdní práce), a zejména ženy, které navíc vykořisťuje i prostřednictvím jejich mateřství.

Diskurzivní typ morální integrity proletariátu

Zde je zdůrazňováno, že proletariát disponuje vysokou morální integritou, a dochází ke srovnávání například s buržoazií, u které je naopak poukazováno na její „amorálnost“. Poukazování na morální integritu vlastní sociální skupiny není nic neobvyklého, nicméně ani

²⁵⁹ „Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 71 (23.3.1930), s. 9.

²⁶⁰ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 6. Zvýraznění v originále.

například v textech produkovaných sociálně demokratickou stranou tento diskurzivní typ není nijak markantní. Tento diskurzivní typ podrobněji představím v analýze komunistického tisku.

Diskurzivní typ útrpného mateřství

Zde je zdůrazňováno utrpení, které s sebou mateřství přináší, ovšem z pozitivního hlediska, kdy je právě toto utrpení určitou hodnotou, naplněním, a snad až smyslem lidského života. Typicky je součástí náboženského diskurzu: „Ukládají se však někdy matce při plnění mateřských povinností i oběti velmi těžké? Ano, jsou matky, které věrnost své povinnosti zaplatily i svým zdravím a svou smrtí. [...] Kdo by nebyl stržen k nejvyššímu obdivu, vidí-li někdy matku, která vydává se s rekovnou statečností ve smrt téměř jistou, aby zachovala život dítěti jednou počatému?“²⁶¹ Tento diskurzivní typ byl významně zastoupen v náboženském (církvním) diskurzu, ale vzácně se vyskytoval i v komunistickém tisku.

Diskurzivní typ nepřátelské přírody

Tento diskurzivní typ nebyl příliš častý. Příroda je považována za nepřátelskou moc, se kterou je třeba bojovat, zvláště pomocí moderních vědeckých poznatků. Početí a těhotenství nemusí představovat jen „přirozenou“ součást života, ale způsob, kterým příroda proniká do lidské civilizace a negativně životy lidí ovlivňuje: „Člověk nemusí být ani vyznavačem učení Freudova, aby poznal, kolik nemocí, neurasthenií a psychos i rodinných rozvatů má na svědomí tento boj s přírodou, a ten skličující, hypochondrický strach před nebezpečím početí.“²⁶²

Diskurzivní typ mateřství jako utrpení

Tento diskurzivní typ poukazuje na to, jak těhotenství ženu negativně ovlivňuje, a na utrpení, které v jeho důsledku žena zažívá. Mateřství tak nepředstavuje životní naplnění a nepřináší s sebou pocity štěstí, ale je naopak zdůrazňována jeho negativní stránka. Vyskytoval se pouze v komunistickém tisku, a to poměrně výjimečně.

²⁶¹ Vašek, B. *Kdo nás obhájí? Paragraf 144*. Hlučín ve Slezsku: Exerciční dům, 1932, s. 33-34.

²⁶² Svoboda, E. „Kudy dál?“ *Eva*, R. V., č. 13 (1.5.1933), s. 26.

Diskurzivní typ individuálních práv a svobod

Diskurzivní typ individuálních práv a svobod s důrazem na právo na tělesnou integritu se v argumentaci často objevoval, nicméně byl zpravidla doprovázen esencialistickým diskurzivním typem, kdy je mateřství považováno za „přirozenou“ funkci ženy, a tudíž se jednalo spíše o možnost rozhodovat o tom, kdy se žena stane matkou, než jestli se jí vůbec chce stát. Následující citát dobové pojetí tohoto diskurzivního typu podle mého názoru dobře vystihuje: „Jen ze *svobodné vůle žen*, z jejich věčného zdroje lásky k muži a dítěti poroste kulturní lidská společnost – nikdy však z diktátů policajtů, umravněnců a bigotních klerikálů.“²⁶³

Feministický diskurzivní typ genderové nerovnosti

Tento diskurzivní typ se zabývá nerovností, která panuje v případě mužů a žen v souvislosti s možnostmi jejich seberealizace. V dobovém pojetí se feminizmus zabýval především emancipací žen na pracovním trhu, nicméně v současném významu termínu „feminizmus“ je možné tento diskurzivní typ považovat za feministický. Jedná se o poměrně vzácně se vyskytující typ, a to pouze v komunistickém tisku.

²⁶³ Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932, s. 20. Zvýraznění v originále.

4. Komunistický diskurz

Tuto kapitolu jsem z důvodu přehlednosti rozdělila do několika podkapitol. Nejdříve se zaměřuji na komunistický ženský tisk před nástupem šéfredaktorky Josefy Jabůrkové v roce 1929, která později *Rozsévačce* výrazně zvýšila popularitu. Další podkapitola se zaměřuje na období jejího působení, ovšem ještě před opětovným zákazem interrupcí v Sovětském svazu v roce 1936. Třetí podkapitola pak ukazuje obrat, ke kterému v jeho důsledku došlo. Pramenů je zde méně než v předcházejícím období, neboť po opětovném zákazu interrupcí v Sovětském svazu se články ohledně umělého přerušení těhotenství objevovaly pouze v rozmezí méně než jednoho roku. Důvodem bylo zejména to, že tak již nebylo možné provádět agitaci za povolení interrupcí, a zveřejňované texty tudíž představovaly spíše jakousi „tečku“ za touto problematikou. Jsou ovšem velice nosné, a o to detailněji je tak analyzuji. Čtvrtá podkapitola pak shrnuje vývoj diskurzu komunistického ženského tisku.

4.1. Před Jožkou Jabůrkovou (1921-1929)

Ke komunistického tisku z hlediska ideového obsahu můžeme řadit již *Ženský list* redigovaný Marií Majerovou. Otiskl stat' lékařky Anny Honzákové, napsanou v reakci na návrh legalizace interrupcí poslankyně Landové-Štychové, a zároveň s ní zásadně polemizuje.²⁶⁴ Autorkou polemiky by mohla být podle Uhrové²⁶⁵ přímo redaktorka Marie Majerová, ovšem vzhledem k tomu, že je nepodepsaná, by spíše mohla být dílem (nebo vyjadřovat názor) celé redakce. U dalšího pokračování článku je již uvedena autorka M. Šaročová, stylem a výrazovými prostředky však za prvním článkem výrazně zaostává, a Šaročová tak autorkou komentáře ke statí Anny Honzákové zřejmě není. V článku nejsou kritizovány předkládané mravní ideály samy o sobě, ale to, že za současného stavu společnosti (v důsledku společenského systému) není možné dodržování takových ideálů vyžadovat:

„MUDr. Anna Honzáková napsala k diskusi o tomto návrhu článek, vyplývající z vysokého mravního citu, ale nehledíce k okolnostem dnešního společenského systému, který dávno tento vysoký mravní cit zabil v dnešních držitelích moci. Tomuto mravnímu

²⁶⁴ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 1-3.

²⁶⁵ Eva Uhrová, *Anna Honzáková a jiné dámy*, Praha, 2012, 77.

zákonu podrobuje ženu, ale nepodrobuje mu ostatek společnosti, a tím uvaluje na ubohou, chudou ženu, bezbrannou a neobrněnou, strašlivou a nepoměrnou tíhu, které chudá žena dnes naprosto nemůže unést. Bohatá, která by ji následkem příznivých okolností unést mohla, sama se o to nijak nesnaží.²⁶⁶

„Vysoký mravní cit“ tak (z hlediska užitých výrazů a kontextu) představuje správný prostředek k poměřování morálnosti určitého jednání – zde konkrétně zásady v otázkách pohlavního chování a také těhotenství a jeho případného přerušení. Zároveň je ale kritizována jeho aplikace v době, ve které jsou tomuto ideálu podrobovány pouze proletářské ženy, a „ostatek společnosti“ tomuto „mravnímu citu“ podrobován není. Určitá část *members' resources*²⁶⁷, ze kterých vychází diskurz redakce *Ženského listu* je tak stejná, jako u Honzákové: potrat je jednání, které není schvalováno. Další části *members' resources* jsou ovšem již rozdílné – v jednom případě nemůže být umělé přerušení těhotenství schvalováno za (téměř) žádných okolností, ve druhém jeho provedení můžou ospravedlnit nevhodné sociální podmínky. Jsou tak kritizováni přímo „držitelé moci“ (*dominantní blok*), že tento „mravní cit“ nectí, protože kdyby jej ctili, měli by těhotným ženám vhodné životní podmínky poskytnout a také by měli zajistit, aby tento „mravní cit“ respektovaly stejně i bohaté ženy, které se podle něj zatím vůbec neřídí. Je také požadována změna společenského systému samotného, protože on sám „tento vysoký mravní cit zabil v dnešních držitelích moci,“ pouhá změna držitelů moci (např. nová vláda) by tudíž podle *Ženského listu* nebyla řešením. Je tak poukazováno na revoluci (nebo jiné podobné převzetí moci), protože pouhé parlamentní volby systém změnit nemůžou. To je patrné i z konce článku:

„Cesta ta bude socialistický, chcete-li komunistický světový řád, jenž vrátí člověku, muži i ženě, důstojnost, pošlapanou kapitalistickým systémem, a jenž stvoří n o v o u m r a v n o s t, založenou na svobodě a rovnosti každého pracujícího tvora!“²⁶⁸

Změna systému však nepředstavuje žádný „krok do neznáma“, ale je pouze návratem k původnímu, správnému řádu, neboť „má vrátit člověku jeho důstojnost“, kterou v důsledku vydání se nesprávnou „cestou“ (kapitalismem) pozbyl.²⁶⁹ V *Ženském listě* se tak uplatňuje **moralistický diskurzivní typ** (stejně jako ve stati Honzákové), který ovšem není aplikován na současnou společnost, nýbrž představuje určitý ideál do budoucna.

²⁶⁶ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 1.

²⁶⁷ Fairclough, *Language and power*, 11.

²⁶⁸ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 3. Zvýraznění v originále.

²⁶⁹ Srov. také se symbolikou revoluce v poznámce pod čarou č. 425.

Samotné omezení v individuálních lidských právech, v „rozhodování o svém těle“ jako takové přitom negativně nahlíženo není: „Ano, o s v o b o d t e m a t e ř s t v í mravně i hospodářsky, a potom teprve smíte ženě omezovati vládu nad sebou samou.“²⁷⁰ „Mravním osvobozením“ je míněno kromě tlaku veřejného mínění i zrovnoprávnění nemanželských dětí zákonem (to mělo být součástí novelizace občanského zákoníku, kterou se ovšem po celou dobu existence samostatného státu nakonec nikdy nepodařilo prosadit ²⁷¹); „hospodářské osvobození“ poukazuje na dobové životní podmínky, které pro mnoho žen znamenaly spíše jen „přežívání“ v důsledku ekonomického nedostatku, a výrazně je tak omezovaly. Ekonomickým podmínkám se věnuje i další článek reagující na stať Honzákové:

„Nejsou-li zákony pro ochranu matek a dětí, nemůže nikdo nutit ženu, aby porodila více dětí než jich může uživit. Kdyby žila MUDr. Anna Honzáková mezi dělnickými ženami a prodělávala v praxi život, co znamená pro ženu, která je obklopena více dětmi, a jejíž finanční poměry nestačí k úhradě ani toho nejnnutnějšího, nikdy by jistě nemohla říci takové ženě tváří v tvář: odstranění plodu je nepřirozené, nemravné a nezdravé.“²⁷²

V moralistickém diskurzivním typu zde dochází k úpravě priorit: „nemravnost odstranění plodu“ je hodnocena jako druhořadá, zásadním kritériem posuzování morálnosti se stávají životní podmínky ženy, která pečuje o své děti. Žena, která nemá prostředky k tomu, aby svým dětem zajistila odpovídající podmínky k životu, umělým přerušением těhotenství morální řád nepřestupuje, neboť interrupci podstupuje z nutnosti a z citu ke svým žijícím dětem (jedná se o častý motiv, který budu dále ještě analyzovat důkladněji). Naopak společnost, která není schopna zajisti, aby všechny budoucí matky žily v důstojných podmínkách, se dopouští většího přestupku vůči morálce. Zároveň je argumentování proti umělému přerušení těhotenství ve smyslu, že se jedná o „nepřirozený“ úkon, o čin „proti přírodě“, kritizováno jako nesmyslné, neboť člověk má právo se proti přírodě bránit a využívat k tomu všech poznatků moderní vědy:

„Nikoli, příroda, člověku nepřátelská moc, nemůže býti naším velitelem. Ale duchovní síla, lidská důstojnost, hluboká mravnost, prýšticí nejen z jednotlivce, ale z celého společenského řádu, ta nám panuj a poroučej! A teprve tehdy, až lidské řády budou skutečně lidské a nikoli násilnické, až z nové, ušlechtilé generace vstane spravedlivý

²⁷⁰ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 3. Zvýraznění v originále.

²⁷¹ Více viz Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 80–83.

²⁷² Šárochová, M. „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 20 (12.5.1921), s. 2.

svět, teprve tehdy bude člověk bez pocitu nespravedlnosti a bez vlastního ponížení moci poslouchati vznešených mravních zákonů, které mu budou vodítkem jeho činů!²⁷³

Motiv „ponížení“ se vztahuje k nedůstojným životním podmínkám (z ekonomických důvodů). To je rozvedeno dále v článku, kde je také polemizováno s tvrzením Honzákové, že umělé přerušování těhotenství představuje to největší „pokoření ženy“, které si lze představit:

„Povím vám o větším pokoření: znám mladou matku, která miluje plod své lásky, donosila jej, porodila v bolestech a chudobě, živí jej sama, bez otce – a marně již deset měsíců hledá v Praze ochotnou rodinu, mezi všemi těmi ušlechtilými lidmi, která by ji s dítětem vzala do bytu! To je pokoření ženino, drahá slečno, pokoření, nad něž není většího!“

Motiv interrupce jako „pokoření“ ženy je znakem **esencialistického diskurzivního typu**, považujícího mateřství nebo i jeho možnost samu za určitý kapitál žen (společně s morální integritou). Umělým přerušováním těhotenství tak podle esencialistického diskurzivního typu žena „pokořuje“ sama sebe, protože vlastně „ničící“ to, co jí činí člověkem, co jí dodává hodnoty. V *Ženském listě* se naopak argumentuje, že důstojnost člověk ztrácí v jemu nedůstojných životních podmínkách, zvláště když za takových podmínek probíhá jeho reprodukce. Kritizováno je i pokrytectví lidí, kteří přes svou „ušlechtilost“ ženě s dítětem bez přístřeší nijak nepomohou, a přitom se dovolávají „vysokého mravního citu.“

Na mravní cit apeluje i soudnička v *Rozséváčce* s tématem nelegálního potratu. Namísto obvyklého morálního poučení ze spravedlivého trestu (a jemu odpovídajících archetypů), jak je pro tento žánr typické, je naopak vyzdvihována nevina obžalovaných a je kritizována nespravedlnost systému, protože „soudy [jsou] nuceny zavíratí velmi často poctivé ženy jenom proto, že nechtěly přivést na svět děti, otroky kapitálu, že nechtěly dáti život děcku, které by nemohly uživiti.“²⁷⁴ Obhajoba poctivosti žen tkví jednak v tom, že by ony děti „nemohly uživit“, ale zároveň i v postavení, které by narozené děti měly – staly by se „otroky“, čímž je odkazováno na **diskurzivní typ vykořisťování**. Článek pak agituje, že „[j]edinou odpovědí na tuto praxi úřadů musí být boj za odstranění paragrafu 144.“²⁷⁵ Žánr soudničky je tak vlastně jakoby „převrácen naruby“, protože obhajuje obžalované a kritizuje rozsudek:

²⁷³ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 2.

²⁷⁴ Žalský J. „Soudní síň.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 6.

²⁷⁵ Žalský J. „Soudní síň.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 6.

„Chudé služebné děvče, které v útlém mládí ztratilo otce a nepoznalo hřejivého obětí domova, seznámilo se ve službě s mužem, který kromě teplých pohledů, slov a obětí v letní noci měl se státi otcem jejího děčka. Oznámila mu tuto zprávu se slzami v očích. Plakali oba. On – nemůže si ji vzít, ona – nesmí domů a ve službě ji, budoucí matku, nebudou držeti. A společnost, která má tisíce na fašistické generály, která sbírá na stavění kostelů, která vyhazuje denně miliony na zbytečnosti, ji stihne jenom opovržením. Šla (bez vědomí muže) k ženě, o které kdesi doslechla, že pomáhá. Ta odepřela. Vrhla se před ní na kolena a prosila o pomoc. Žena se slitovala a dovedla ji k jiné ženě, která zákrok provedla. Nikdo nebyl poškozen. Ale zakročila spravedlnost. Tatáž spravedlnost, která trpí, aby umírala mladá děvčata tuberkulosou, tatáž spravedlnost, jež slepá a hluchá chodí kolem zlodějí à la Krečmera, tatáž spravedlnost, která posílá společností zničené nešťastníky na šibenice.“²⁷⁶

Autor zde obhajuje nevinu dívky tím, že v dětství nezažila mateřskou lásku, a tudíž nedostatečně vzdorovala náklonosti muže, kterého poznala jen „ve službě“ (takže žádný kontakt s muži sama nevyhledávala, znala jen práci, za zábavou nikam nechodila). Zároveň také zřejmě využívá literární klišé o „chudé, nevinné, svedené dívce“. Další popis navozuje představu romantické lásky („teplé pohledy, slova, obětí, letní noc“), přičemž se onen muž „měl státi otcem jejího děčka“, což implikuje, že se to stalo jaksi mimoděk, ve chvílce nepozornosti, romantického opojení (o letní noci), kdy vůle zkrátka nestihla zasáhnout. Oba dva by spolu i s dítětem chtěli společně žít (motiv pláče, nemohou si jeden druhého vzít), ale není to možné – ekonomické podmínky (způsobené společenským řádem) jim to nedovolí. Neuplatňuje se tak zde diskurzivní typ ženské sexuality, žena „nemůže“ sama vyhledávat sexuální uspokojení, protože vůbec skutečnost, že dívka sexuální styk „dovolila“, musí být ospravedlňována. To ukazuje na *naturalizaci*²⁷⁷ diskurzu, kdy je ženám naprosto upírána aktivní *subjektová pozice*²⁷⁸ v oblasti sexuality. Autor poukazuje na pokrytectví společnosti, jež „sbírá na stavění kostelů“, ale přitom se zbavuje „budoucích matek“ – propouští těhotné ženy ze služby (zároveň narážka na často kritizovaný § 82, který umožňoval zaměstnavateli dělnici ihned propustit, pokud otěhotní). Výraz „pomáhat“ byl běžný dobový eufemismus pro provedení umělého přerušení těhotenství, zde ovšem může zároveň implikovat, že to, co zákon odsuzuje jako zločin, někdy ve skutečnosti může být záchranou trpícího člověka. Dívka pak „prosí o pomoc“, což opět ukazuje na člověka v nouzi. Zamlčením jakékoli odměny za provedení „zákroku“ je zase

²⁷⁶ Žalský J. „Soudní síň.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 6.

²⁷⁷ Fairclough, *Language and power*, 91.

²⁷⁸ Fairclough, *Language and power*, 38.

navozován dojem, že se jednalo o čistě altruistickou „pomoc“ trpící ženě. Je také zdůrazněno, že byl „zákrok“ proveden „bez vědomí muže“ – umělé přerušování těhotenství tak není schvalováno, je to něco, k čemu ženy nutí společnost, a to nejen ekonomicky, ale i tím, že „opovrhují“ svobodnými matkami („nesmí domů“). Objevuje se zde i **diskurzivní typ nespravedlnosti** – společnost nestihá opravdové zločince (zloděje „ve velkém stylu“)²⁷⁹, podporuje militarismus, a naopak nevytváří podmínky pro mladé lidi (oba jsou ve službě, tedy jistě mladí, alespoň relativně), aby mohli založit rodinu, a ještě je trestá, když jeden k druhému projeví citovou náklonnost. Konstatování, že „nikdo nebyl poškozen“ pak ukazuje pohled na lidský plod, který není považován za člověka, ani za nic jiného, čemu by příslušela jakákoliv ochrana, a poukazuje tím na nesmyslnost postihu za umělé přerušování těhotenství. Autor se snaží ukázat, že společnost by měla namísto obětí společenského systému stíhat „opravdové zločince“ a nevydávat prostředky na kostely a „fašistické generály“, ale na podporu mladých lidí, kteří chtějí založit rodinu a mít děti. Článek vlastně vypovídá o zmařeném životním štěstí tří lidí a také o nemožnosti realizovat vlastní mateřský cit (**diskurzivní typ šťastného mateřství**) v důsledku společenského systému a jeho zákonných norem. Žánr komunistické soudničky je tudíž postaven na archetypu člověka, jehož zničené životní štěstí není důsledkem podlehnutí „zločinným svodům“, ale jen špatných zákonných norem a pokrytectví společnosti. Landová-Štychová se v *Rozsévačce* vyjadřuje ke svému návrhu novelizace trestního zákona (upravujícího provádění interrupcí) a uvádí:

„Mateřství je jednou z nejzodpovědnějších sociálních funkcí, proto musí být ženám umožněno, aby pokud možno dobrovolně rozhodovaly, zdali mohou či nemohou tuto funkci na sebe převzít za okolností takových, které tu označujeme jako indikace k umělému přerušování těhotenství.

Potrat je zlo, větším však zlem je zrození dítěte z rodičů nezdravých a do poměrů nepříznivých.

Potrat je zlo, kterému nelze čelit jako zlům jiným kriminálem a hrubými tresty.“²⁸⁰

Landová-Štychová vyzdvihuje důležitost mateřství a vyslovuje se pro to, aby ženy o svém mateřství rozhodovaly „pokud možno dobrovolně“. Jednak tedy není vyloučeno konečné rozhodnutí někým jiným než dotčenou ženou, jednak je ale možnost, kdy by ženy skutečně

²⁷⁹ V citátu uvedený „Krečmera“ byl švagrem ministerského předsedy Antonína Švehly a byl viněn z rozsáhlých zpronevř. Viz *Nová doba*, R. XXXII, č. 308 (10.11.1926), s. 4. V době článku z *Rozsévačky* ještě nebyl zatčen.

²⁸⁰ „Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 19 (2.9.1926), s. 4.

mohly o svém mateřství rozhodovat, limitována jen na určité podmínky – indikace. Argument je tak v podstatě takový, že za určitých negativních okolností – například znásilnění, špatných ekonomických podmínek apod. – nemusí být donošení počatého plodu samozřejmostí, a žena by měla mít právo o svém těhotenství rozhodnout. Důvody by ovšem měly být závažné, takové že potenciální matka zkrátka „nemůže tuto funkci na sebe převzít“, což implikuje všeobecnou povinnost mateřství pro ženy, které mohou být jen některé ženy (v konkrétních případech) zproštěny, když této povinnosti z objektivních příčin nejsou schopny dostát. Umělé přerušení těhotenství je obecně chápáno jako „zlo“, tedy za žádných okolností (vyjma splnění určitých podmínek) není považováno za něco „regulérního“, co je v souladu s morálkou. Na druhou stranu je ale možné jej ospravedlnit: jednak pokud se tím zamezí, aby se děti rodily do nepříznivých poměrů, anebo také z „nezdravých“ rodičů – v tomto případě zde již není ponechávána jakákoli možnost volby – lidem „nezdravým“ by mělo být zabráněno v reprodukci.²⁸¹ Dále Landová-Štychová mimo jiné uvádí:

„Ochrana žen v mateřství, svrchovaná péče o děti již zrozené, spravedlivá dělba práce a užítku z ní jsou nejlepšími prostředky proti potratům vůbec. Pokud toho zde není, lze všechna kriminální opatření proti umělému přerušení těhotenství bez ohledu na indikace, uvedené v tomto odůvodnění novelisace označiti právem jako naprosto zbytečná a zejména vůči matkám vrstev proletářských krajně nespravedlivá.“²⁸²

Je zdůrazňováno, že se jedná o zákon, který je běžně porušován a vymáhat jeho dodržování pouze prostřednictvím represe nemůže být nikdy účinné, protože ženy, které si další dítě ve své aktuální situaci jednoduše nemůžou dovolit, se budou za téměř každou cenu snažit své těhotenství přerušit. Důsledky represe přitom postihují především sociálně slabé ženy, což je kritizováno jako nespravedlivé. Míra, s jakou je zákon porušován, je v článku dokazována pomocí citace lékařských autorit²⁸³: „Podle zpráv zahraničních odborníků (na př. curyšského prof. Spinnera) nejméně 60% všech žen ‚dává si pomáhati‘.“²⁸⁴

Článek také ukazuje, jak je v návrhu využit **eugenický diskurzivní typ**:

²⁸¹ Více o dobové definici „nezdravého“ nebo „méněcenného“ jedince v souvislosti s eugenikou viz analýza dalšího článku Landové-Štychové na str. 95.

²⁸² „Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 19 (2.9.1926), s. 4.

²⁸³ Podkladem pro dále uvedený citát byla zřejmě brožura Maxima Wassermanna, viz Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 6.

²⁸⁴ „Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 19 (2.9.1926), s. 4.

„Tu upozorňuje dr. Wassermann,²⁸⁵ že hlavním úsilím lékařů a států je (mělo by být) nejen léčit nemoce, ale odstranit je vůbec, což znamená vlastně odstranit příčiny nemoci! [...] Přimlouvá se nejen za možnost potratu, ale vůbec za sterilisaci žen epileptických, paranoických, idiotských a stejně by měla být přikázána kastrace mužů podobně nemocných, aby lidstvo bylo dokonale chráněno před zrůdným potomstvem.“²⁸⁶

Objevuje se zde **diskurzivní typ šťastného mateřství**, tedy mateřství, které s sebou přináší pocity štěstí a životního naplnění. V důsledku kapitalistického společenského systému ovšem k realizaci původní podstaty tohoto diskurzivního typu nemůže dojít, a mateřství se naopak mění v neštěstí:

„Desetitisíce žen, které ročně vystavují se nebezpečí života, aby nebyly matkami, činí tak proto, že sociální poměry, vytvořené kapitalistickým řádem, přeměňují pro ni vznešené štěstí matky v neštěstí. [...] Nikde však nevystupuje zločinné pokrytectví a hrubá drzost měšťácké společnosti proti bídě a nouzi pronásledovaných tak zjevně na denní světlo jako právě zde proti nešťastným ženským bytostem, které nechtějí se zřeknouti práva na lásku, které však nejsou s to nést plody a požehnání lásky.“²⁸⁷

Za provádění umělého přerušení těhotenství, které je vnímáno jako v rozporu s morálním řádem, je odpovědný společenský systém, a ne ženy samotné. Kapitalistický systém tedy nejenže znemožňuje ženám prožívat mateřské štěstí, přičemž musí „zabít“ samy „plody a požehnání své lásky“, ale nadto ještě svou vlastní vinu svaluje na ně samotné a obviňuje je a soudí. Tento **diskurzivní typ nespravedlnosti** je dále zdůrazněn výrazy „zločinné pokrytectví“, „hrubá drzost“ oproti „bídě a nouzi pronásledovaných“ a „nešťastným ženským bytostem“, které se jen nechtějí „zřeknouti *práva* na lásku“. Je odkazováno k tomu, že bída a nouze by měly vzbuzovat soucit (křesťanský ideál). Stejně tak „nešťastný“ je (v tomto kontextu) někdo, kdo se ne (zcela) vlastní vinou dostal do zlé situace, a zaslouhuje soucit. Zároveň „ženské bytosti“ odkazují ke „slabému pohlaví“, které je třeba chránit a opatrovat, a tedy **esencialistickému diskurzivnímu typu**. Zde se jim ovšem naopak dostane jen pronásledování (což má vždy negativní konotace, pokud se hovoří o někom jako o pronásledovaném, je míněno nespravedlivé pronásledování svévolnou mocí). Důležitá je zde i obhajoba žen, které otěhotněly – nechtěly se „zřeknouti *práva* na lásku“. Nejedná se v jejich případě tedy o něco

²⁸⁵ Článek (a návrh) odkazuje na brožuru MUDr. Maxima Wassermanna „O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu“, která je součástí korpusu pramenů a je předmětem samostatné analýzy v páté kapitole.

²⁸⁶ „Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 19 (2.9.1926), s. 4-5.

²⁸⁷ „Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 21 (16.9.1926), s. 5.

zavrženíhodného, ale naopak o vznešený cit – lásku, na kterou měly právo. To, že „nejsou s to nést plody a požehnání lásky“, není jejich vinou, ale vinou společenského řádu (případně zastaralé morálky), jak ještě ukáži v později analyzovaných článcích, kde je tento motiv rozveden explicitněji. Motiv mateřství jako nejvyššího štěstí, a tedy v určitém smyslu „velebení“ biologických procesů a přírody samotné (diskurzivní typ šťastného mateřství) však není jediným způsobem, jak se dobově bylo možné k přírodě vztahovat.

Diskurzivní typ šťastného mateřství je postaven na pozitivním přijímání biologických procesů, **diskurzivní typ nepřátelské přírody** ale naopak vnímá biologické procesy jako cíl intervence moderní vědy za účelem jejich přizpůsobení potřebám člověka. Určitá nutnost ochrany proti přírodě se objevuje již v *Ženském listě*:

„Život člověka je boj s přírodou, i kultura je jen odstíněné a umíněné přemáhání přírody člověkem. [...] Nebránit se přírodě a jejím zákonům, by znamenalo, nechránit svého těla před zimou a úpalem, nestavět na střechy hromosvodů, dokonce snad ani nenositi deštníků! [...] Nikoli, příroda, člověku nepřátelská moc, nemůže býti naším velitelem. [...] Ženu skutečně příroda zatížila více, než muže; žena má tedy také větší právo použití proti ní každé zbraně, cítí-li její nepřátelství.“²⁸⁸

Umělé přerušení těhotenství je tak chápáno jako „obrana“ proti silám přírody prostřednictvím moderní lékařské vědy, stejně jako jsou poznatky dalších věd využívány k ochraně člověka. Je poukazováno na to, že člověk vlastně vždy využíval poznatky, které měl k dispozici, aby přírodní pochody usměrňoval ke svému prospěchu. Objevuje se zde téma příroda versus kultura, v jehož tradičním pojetí je kultura spojována s muži a příroda se ženami. Příroda je vnímána jako „člověku nepřátelská moc“, což byl zřejmě jediný způsob, jak se vymezit vůči těhotenství (pokud není vítané) a diskurzivnímu typu šťastného mateřství.²⁸⁹ Zajímavá je také metafora „boje“, jejíž užití dobře koresponduje s důležitostí konceptu třídního boje v komunistickém diskurzu.²⁹⁰ Radikálnější rétorika je pak později použita v *Rozsévačce*:

²⁸⁸ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 2.

²⁸⁹ Považování přírody za člověku nepřátelskou a za sílu, která musí být „zkrocena“ má samozřejmě delší tradici; snažím se jen ukázat, že pokud se ženy chtěly nějak vůči mateřství vymezit, byl diskurzivní typ nepřátelské přírody zřejmě jediným prostředkem.

²⁹⁰ Vzhledem k tomu, že Fairclough vychází z Marxe, i on považuje *boj* za zásadní společenský fenomén. Viz Fairclough, *Language and power*, 34–35.

„Tedy nejen 4-5 dní trvající bolestné periody (menstruace), činící z vás ženy, vlekoucí se, vysílené, neschopné a znervosnělé bytosti, ale po celý život trvající polou zdravý, polou nemocný stav, organismus stále exponovaný pro zachování lidského rodu.“²⁹¹

Je tak poukazováno na to, že biologie ženy má již z hlediska svého ustrojení negativní vliv na kvalitu života, která tak zdaleka nedosahuje kvality života mužů. Objevuje se také **diskurzivní typ mateřství jako utrpení**:

„Nyní o porodu samotném. Nemělov jej nazývá ‚fysiologickou katastrofou‘. Jest to s ničím nesrovnatelná oběť ‚pro genia druhu‘. [...] Plod pak prostřednictvím nově se utvořivšího tělesa, ‚krvavého koláče (lůžko) čerpá výživné látky z matčina těla. Vůbec plod v matčině těle žije jako cizopasník[.]“²⁹²

Oproti diskurzivnímu typu šťastného mateřství, kdy je plod a poté dítě zdrojem pocitů štěstí a uspokojení, je zde plod přirovnáván k cizopasníkovi, který tělo matky pouze „vykořisťuje“ (**diskurzivní typ vykořisťování**) bez jakéhokoli morálního práva tak činit. Významný je zde ovšem **feministický**²⁹³ **diskurzivní typ genderové nerovnosti**, jehož prostřednictvím je argumentováno, že žena je oproti muži přírodou výrazně znevýhodněna, což je dobře patrné i v následujícím úryvku:

„Muž, jehož celý úkol při tvoření nového života se vyčerpává momentem oplodnění při pohlavním aktu, má z toho velkou rozkoš. Kdežto žena, již pohlaví tak zatěžuje, nikdy pro svou pasivní úlohu nedosahuje tak velkého rozpětí rozkoše, velká část žen pak vůbec rozkoše nepocítuje, zhusta však bolest či odpor. Jak spravedlivě rozdělené úlohy, což?“²⁹⁴

Feminizmus je přitom v článku „hnutím jen slepě tápajícím a měšťáckým“²⁹⁵. Je zde tedy snaha se vůči němu jako „buržoazní“ ideologii vymezit a distancovat se od něj. V argumentaci je poukazováno na to, že ženám vždy náležela pouze úloha mateřství, která je ovšem sama o sobě zaměstnává natolik, že veškerý kulturní rozvoj náležel výhradně mužům:

²⁹¹ „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6.

²⁹² „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6.

²⁹³ Používám zde pojem „feministický“, protože poukazování na nerovné postavení žen a mužů je spojeno se současným feminismem. V dobovém pojetí se feministická hnutí soustředila spíše na otázku přístupu žen na pracovní trh, než na mateřství a právo žen na tělesnou integritu.

²⁹⁴ „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6.

²⁹⁵ „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6.

„Tady začíná vlastní tragedie ženy, utrpení, které již v kolébce jest jí vnuknuto, jemuž není vyhnutí a které svádí celý její život a osud všech pokolení ženy mimo koleje, jimiž jde všeobecný duchovní vývin lidstva.“²⁹⁶

Je také zpochybňováno emocionální uspokojení a „zabezpečení na stáří“, které by mateřství podle běžných očekávání (diskurzivní typ šťastného mateřství) mělo přinášet:

„Proletářské matky, přijde čas, kdy děti, které byly jediným vaším cílem a myšlenkou, vám ve formě jiné a snad lepší, řeknou: ‚Mouřenín vykonal svou povinnost, mouřenín může jít!‘ [...] Nečekejte na odměnu a náhradu jen svých dětí, dejte část svých sil širšímu celku, proletariátu v jeho vítězném boji! Pracujte politicky! Uvidíte! Bude méně bolesti, méně omrzelosti života. V nově stavěné budoucnosti pracující třídy zřejměji uvidíte plody své práce a dojdete spíše uznání než jen při věčné šedé a zneuznané práci ‚u rodinného krbu‘. Tím splníte nejen svou živočišnou, ale i svou lidskou povinnost, tím se teprve stanete lidmi!“²⁹⁷

Agitace je umocněna motivem mouřenína, což nejen odkazuje k nerovnoprávnému postavení původních etnik v důsledku kolonializmu, a tedy implikuje nulovou vděčnost ze strany vlastních dětí, ale i připodobnění matky k mouřenínovi má v ženě vyvolávat pocity její dehonestace ze strany dětí, neboť na podobná etnika bylo negativně nazíráno. Tento motiv implikuje i diskurzivní typ vykořisťování a motiv otroctví – příslušníci původních etnik pod koloniální nadvládou museli zpravidla vykonávat těžkou práci, za kterou však nedostávali žádnou, nebo jen minimální odměnu. Je tak zdůrazňováno, že žena celý svůj život obětuje pro reprodukci druhu, přičemž se jí nedostane odpovídajícího ocenění, a jen muž se naopak může zaobírat „duchovním vývinem lidstva“, za což se mu dostává uznání. V souvislosti s tím se mlčky odkazuje na teorii oddělených sfér²⁹⁸, kdy ženě je vyhrazena domácí sféra, včetně reprodukce, a muž působí ve veřejné sféře, kde se lidstvo „duchovně vyvíjí“. Potom je představena možnost, jak se z tohoto svého údělu může žena vymanit: politickou prací. Účinek je znásoben i tím, že politická práce má přinést výsledky v podobě lepšího života pro všechny. Zároveň je prezentována jako jediný způsob, jak se opravdu stát „člověkem“. Činnosti, které se zaměřují jen na „živočišnou stránku“, na biologické pochody těla – zajišťování potravy a péče o obydlí, ale zejména také reprodukční funkce – nejsou brány jako skutečné naplnění lidského

²⁹⁶ „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6.

²⁹⁷ „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 7.

²⁹⁸ Renzetti, *Ženy, muži a společnost*, 212–215.

potenciálu, jako skutečná realizace vlastního lidství, přičemž teprve touto realizací se člověk teprve stává „člověkem“. ²⁹⁹ „Politická práce“ tak spojuje jednak atraktivitu vstupu do „duchovní sféry“, sféry dříve vyhrazené jen mužům, jednak možnost vymanit se nejen ze sféry reprodukce, ale i od pouhé manuální práce (a od „věčné šedé“ práce v domácnosti), což by jinak pro dělnice nebylo možné. Nabízí se tím možnost osobní realizace ženám, které měly schopnosti zastávat víc než jen dělnickou profesi, ale v tehdejší společnosti neměly k takovéto seberealizaci možnosti. Diskurzivní typ mateřství jako utrpení je přitom zřejmě z velké části inspirován brožurou, která ve stejném roce vyšla v komunistickém nakladatelství – *Mateřské štěstí a vyhnání plodu* ³⁰⁰. Švýcarský lékař, Fritz Brupbacher, zde uvádí, že „každým porodem žena schází, záhy stárne, a jest obyčejně ve čtyřiceti letech zhroucená zřícenina se svaštělou kůží, hubeným tělem, žlutá, nemocná, předčasná stařena.“ ³⁰¹ Varováno je ovšem zejména před velkým počtem těhotenství (ne tedy před těhotenstvím obecně), a zvláště v případě proletářských žen, které nemají možnost dostatečné výživy: „Proletářka trpí – tělesně i duševně. Nemůže se – zejména má-li již více dětí – náležitě šetřit a žít jako žena z lepších vrstev.“ ³⁰² Životní realizace zaměřená výhradně na reprodukční funkce pak člověka dokonce degraduje: „Příliš mnoho porodů ničí ženu duševně i tělesně, činí z ní nižší bytost, člověka druhého řádu.“ ³⁰³ „Lidskost“ tak opět v tomto pojetí znamená především „duchovní činnost“, která je ovšem pro ženy možná pouze (alespoň částečným) osvobozením se od biologických pochodů svého těla, resp. regulací svých reprodukčních funkcí pomocí vědy, jak jsem již argumentovala výše. Zároveň žena těhotenstvím vydává nejen mnoho živin a energie („neboť odněkud musí přece maso a kosti nenarozeného brát výživu“ ³⁰⁴), ale i následná péče o děti ji vysiluje: „A jak krutě je mučena dětmi na dlouhá léta, jak se musí její obzor obmezit v stálém žalu, hoři a starosti o nejprostší tělesný blahobyt.“ ³⁰⁵ Ženě pak chybí kapacita zabývat se „vyššími“ cíli, tedy prací pro komunistické hnutí (k čemuž odkazoval i právě analyzovaný článek v *Rozsévačce*): „Jak se tedy může přidat k proletářskému, ženskému hnutí, ke komunismu, jak může porozumět snahám svého muže?“ ³⁰⁶ Přesvědčování žen, aby se zapojily do práce pro komunistickou stranu, je tak založeno na neúnosnosti situace, kdy ženy nemají možnost

²⁹⁹ Srov. Hana Havelková, ‘Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry / The Gender Dimension of the Relationship Between Private and Public’, *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 31: 1, 1995, 25–38.

³⁰⁰ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926.

³⁰¹ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 11.

³⁰² Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 10.

³⁰³ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 13.

³⁰⁴ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 10.

³⁰⁵ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 13.

³⁰⁶ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 13.

regulovat své reprodukční funkce, která má dva důsledky: jednak dochází k tomu, že nejsou schopné všechny své děti uživit a další děti tak ještě více zhoršují ekonomickou situaci rodiny, jednak je ženám v důsledku péče o rodinu a děti zcela uzavřena cesta k „vyšším cílům“, k tomu, aby se opravdu staly „lidmi“, a ženy se tak dostávají do „podřadného“, až „nelidského“ postavení.

Brupbacher také poukazuje na vykořisťování proletariátu buržoazií, kdy dochází k nucení žen s nedostatečnou výživou k rození dalších a dalších dětí, představujících pro buržoazii námezdnou sílu a vojáky:

„Již v mateřském lůně náleží proletářský zárodek kapitalistické společnosti, průmyslníkům a velkostatkářům, jako budoucí námezdný otrok, imperialistické armádě jako budoucí rekrut. Bdělé oko policistů a státního návladního hledí naň do dělohy, drží nad ním ochrannou ruku – a prostřednictvím oběhu krve své matky má podíl na bídě proletářské třídy.“³⁰⁷

Objevuje se zde často užívaný motiv „otroctví“, zároveň ale i motiv „plodu jako cizopasníka“, kterého se ovšem žena nemůže zbavit, protože nad ním „drží ochrannou ruku“ *dominantní blok*, a vlastně tak tímto způsobem (skrže plod v děloze) opět provádí vykořisťování proletariátu. Ještě po několika letech od vydání této brožury se podobná rétorika objevuje v *Rozséváčce*:

„Kdyby lékaři – ve své většině – nebyli zastánci vědy, která slouží buržoazii, museli by říci, že každá proletářská žena, i když není přímo nemocná, je těhotenstvím ohrožena na zdraví, právě proto, že není dostatečně živena a musí těžce pracovat.“³⁰⁸

Z Brupbacherovy brožury je převzata argumentace o nedostatečné výživě a zároveň nemožnosti odpočinku od práce u proletářské ženy, a tím tedy o negativním vlivu mateřství na její tělo. V dalším úryvku je převzetí motivů a frází od Brupbachera ještě markantnější:

„Již v těle matčině náleží nezrozené dítě kapitalistické společnosti. Průmyslníkům a velkostatkářům jako nastávající námezdní otrok, imperialistické armádě jako nastávající rekrut. Bdělé zraky četníků a soudců hlídají je ještě v těle matky, drží nad ním ‚ochrannou‘ ruku – krevním oběhem matky je plod zúčastněn na bídě proletariátu.“³⁰⁹

³⁰⁷ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, s. 16.

³⁰⁸ „Hlas lékařky o paragrafu 144“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 20 (18.5.1932), s. 36-33.

³⁰⁹ „Hlas lékařky o paragrafu 144“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 20 (18.5.1932), s. 36-33 (číslování stran v tomto období se vymyká běžnému).

Autorka uvedeného článku zřejmě považovala Brupbacherovu metaforu s „okem, hledícím do dělohy“ za nevhodnou, a tak ji nahradila pouze výrazem „bdělé zraky“, které „hlídají plod ještě v těle matky“. Tím ovšem fráze převzatá od Brupbachera ztratila svoji pointu – Brupbacher ukazuje, jak je proletářská žena vykořisťována totálně, je jí odnímáno absolutně vše: je vykořisťována její fyzická síla prostřednictvím námezdní práce, její tělo samé, tedy živiny z něj prostřednictvím plodu, a nakonec i jedno z nejzákladnějších lidských práv – vlastní soukromí – je jí odňato také, protože *dominantní blok* prostřednictvím represivní složky státní moci „hledí“ až do nitra jejího těla, do její dělohy. Vztah matky a dítěte (plodu) je možné považovat za ten nejintimnější, jaký může být; a přece státní moc je schopná narušit i tuto intimitu, lidské právo na soukromí pro ni vůbec neexistuje. Použití této metafory tak má vyvolávat negativní konotace a odsouzení „zvůle“ státní moci. Přestože ženská biologie a těhotenství jako takové nejsou u Brupbachera předmětem negativního hodnocení, diskurzivní typ nepřátelské přírody se v brožuře vyskytuje také:

„Úsilí o obmezení počtu dětí bude – pokud předvídáme – též ve společnosti bez tříd společenských, poněvadž člověk nechce býti otrokem nesmyslné plodnosti přírody. Člověk se nedá právě tak sežrati svými dětmi, jako lvy, medvědy a štěnicemi. My, komunisté, chceme přece odstraniti měšťácký společenský řád, který se stal anarchicky nesmyslným, abychom použili veškeré pak uvolněné energie k zápasu s dosud nepřátelskými, nepřemoženými přírodními silami!“³¹⁰

Srovnávání dětí se „lvy, medvědy a štěnicemi“ implikuje poměrně „rezervovaný“ postoj k dětem, přičemž na obtíž zřejmě nemusí být jen jejich velký počet, ale zde již zkrátka péče o dítě jako taková. Brupbacher agituje za dosti radikální změnu společnosti – chce nejenom změnit společenský systém, odstranit „měšťácký řád“, ale i „přemoci“ přírodu a určitým způsobem tak zásadně změnit postavení člověka ve světě. V každém případě je pojetí autora brožury v opozici k diskurzivnímu typu mateřského štěstí, kde (lidské) štěstí je důsledkem biologického procesu, a tedy zapříčiněno přírodou samotnou.

Diskurzivní typ mateřského štěstí je zastoupen velmi často a po celou dobu zkoumaného období. V souvislosti s ním se objevuje i určité vyjednávání s *dominantním blokem* – požadavek lepších sociálních podmínek (ne tedy změna společenského řádu) a dobrovolného mateřství s ujišťováním, že ženy pak budou rodit více, protože všechny „přirozeně“ chtějí být matkami:

³¹⁰ Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha: 1926, poslední strana. Zvýraznění v originále.

„Robotnícka žena, keď ocitne sa matkou, cíti sa ta najnešťastnejšia na svete. Vzdor tomu, že každá žena túži po materstve, je ich mnoho, ktoré siahajú po odstranení svojho plodu rozličnými prostriedkami, pretože každý prírastok do rodiny značí zvýšenie biedy v rodinnom krbe. [...] Dajte proletárským ženám chlieb, výživu, na čo majú úplné právo, a ony nebudú siahaf po odstranenie svojho plodu[.]“³¹¹

Tento článok je dosti problematický z hľadiska jazykovej analýzy, pretože je psaný zrejme slovenskou ženou žijúcou v českém jazykovém prostredí. Za povšimnutie stojí třeba různé podoby českého slova „odstranění“: poprvé je užito výrazu „odstranění“, podruhé „odstranenie“.

Objevuje se i kritika Dne matek, který ve skutečnosti pouze připomíná „zotročení“ žen *dominantním blokem*, kdy jsou ženy nuceny rodit děti, které se opět stanou jen levnou pracovní silou a vojáky, chránícími zájmy *dominantního bloku*:

„Dělnické ženy, dnešní nemravná společnost vás nutí, abyste byly matkami, dávaly jim nové a nové otroky, ale nestará se ani o to, mají-li co jísti! [...] Blíží se opět slavnostní d n y m a t e k . Buržoazie bude vzdávat svůj ‚ h o l d m a t e ř s t v í ‘ . Uvědomte si, ženy proletářské, jaká to ničemná, cynická, surová komedie!“³¹²

Je také kritizován ideál matek-trpítelek, které se „mlčky obětují“:

„Takové slavnosti se panstvu dobře hodí k tomu – aby v proletářských matkách vzbuzovali dojem, že si jejich strastiplného mateřství váží – vždyť mu holdují! Budou tu jabloňové květy, tklivá říkání o matičkách, které mlčky trpí, milují a se obětují – za vzor bude tu stavěn měšťácký ideál pasivní ženy-roditelky četných budoucích otroků měšťáckého pořádku.“³¹³

V článku „Matka“ (který je součástí analýzy níže) se ovšem právě oslava „přirozeně“ se obětujících žen objevuje. Evidentně tak záleželo na kontextu, ve kterém k „obětování se“ ženy pro reprodukční funkce dochází. Opět je zde patrná situace, kdy je část *members' resources* identická – pozitivní hodnocení ženy trpící pro své mateřství – ale další části určují kontext, který definuje celkové pozitivní/negativní hodnocení situace. Je zavrhováno oddání se reprodukci pouze pro kapitalistický systém, ne mateřská funkce jako taková. Jak ještě ukáží v pozdější analýze, po zákazu interrupcí v Sovětském svazu v roce 1936 byl na plnění svých

³¹¹ „Pryč s potratovými paragrafy!“ *Rozséváčka*, R. II., č. 13 (31.3.1927), s. 6.

³¹² „Proletářské mateřství“ *Rozséváčka*, R. II., č. 16 (21.4.1927), s. 5.

³¹³ Landová-Štychová, L. „Už zase budou holdovat matkám! Víte ale jak?“ *Rozséváčka*, R. II., č. 18 (5.5.1927), s. 2.

reprodukčních „povinností“ ženami kladen velký důraz. Zde se zatím uplatňuje zejména diskurzivní typ nespravedlnosti:

„Dítě je zázrak, požehnání rodiny, mateřství je posvátný úkol ženy, mládež je budoucnost atd. Tak žvaní měšťáckí moralisté, a jejich žvaněním neřídí se měšťácké rodiny, které bývají obyčejně bezdětné nebo pěstují systém jednoho, nejvýše dvou dětí.“³¹⁴

Není zavrhováno mateřství jako takové, ale pokrytectví buržoazie, která se sama neřídí tím, o čem „káže“. Úkol, který mateřství představuje, přenechává buržoazie jen dělnické třídě, a přitom jí nezajistí ani vhodné životní podmínky: „Mateřství je dnes u výdělečně pracujících žen nesmírným utrpením. Proto vyhýbají se ženy častému mateřství. Je v nich více odpovědnosti a citu pro dítě než v byrokratech, kteří smolili 144. paragraf.“³¹⁵ Výrazem „smolili“ je paragraf 144 prezentován jako špatně vypracovaný zákon (který by tak měl být odstraněn/novelizován) a zároveň jsou *dominantní blok* a jeho úředníci považováni za hloupé, a navíc nemorální, přičemž proletářské ženy, i přes zdánlivé přestupování zákonů (ovšem nespravedlivých), si udržují i v těžké životní situaci morální integritu, a je tak možné hovořit o **diskurzivním typu morální integrity proletariátu** – neboť „je v nich více odpovědnosti a citu pro dítě“, a právě kvůli této odpovědnosti a citu riskují i svou svobodu, zdraví, i život:

„Chudá žena však své dítě miluje. Miluje je tak silně, že raději obětuje své zdraví, svou krev, svobodu, i život, než aby viděla své děťátko pomalu umírat hladem. [...] Husí brka, kusy dřeva, rezavé dráty, špinavé hadry – to vše putuje do těla ubožačky, kterou bída dohnala na práh zoufalství.“³¹⁶

Diskurzivní typ šťastného mateřství pak v kontrastu s utrpením, které v každodenním životě mateřství pro proletářskou ženu představovalo, měl ve čtenářkách a čtenářích vzbuzovat pocit nespravedlnosti (a odkazovat tak k diskurzivnímu typu nespravedlnosti), a naopak vize šťastné budoucnosti, kterou komunistický režim zajistí, měla „otevírat mysl“ dělnických žen pro přijetí komunistických ideálů, jinak pro ně možná až příliš abstraktních. Oslavy Dne matek tak nejsou zavrhovány samy o sobě, ale mají počkat až na dobu, kdy bude společenský řád změněn na komunistický:

³¹⁴ „Ze soudní síně: § 144.“ *Rozsévačka*, R. III., č. 46 (15.11.1928), poslední strana.

³¹⁵ „Ze soudní síně: § 144.“ *Rozsévačka*, R. III., č. 46 (15.11.1928), poslední strana.

³¹⁶ „O zdraví a život ženy“, *Rozsévačka*, R. III., č. 12 (22.3.1928), s. 5.

„Náš pravý svátek matek budeme, soudružky, slavit tenkrát, až bude nastolen nový řád, který nás nebude nutit, abychom rodily a vychovávaly otroky pro kapitál, ale který nás osvobodí a dá nám do rukou moc, kde budeme samy rozhodovat o svém mateřství.“³¹⁷

Objevuje se zde sice i „rozhodování o svém mateřství“ jako určitý ideál, kterého bude v budoucnu (v socialistickém zřízení) dosaženo, zároveň se však toto „osvobození“ vztahuje primárně k možnosti zabránit rození „otroků pro kapitál“. Tuto argumentaci více rozvedu ve své práci později.

Míru, do jaké byl diskurzivní typ šťastného mateřství vnímán jako samozřejmý (v souladu se *zdravým rozumem*³¹⁸), a tudíž do jaké míry byl *naturalizován*³¹⁹, ilustruje i to, že nebylo nutné jej vždy doprovázet poukazováním na nespravedlivost strádání, které mateřství chudé ženě přináší a agitací za změnu společenského řádu. Jasně se to ukazuje na dalším článku:

„Matka.

K jakému vznešenému úkolu přírodou je předurčena! Jakou něhou zachvívá se žena, když cítí v sobě první známky vznikajícího života! Jak dojemně sladký je první pláč dítěte! V loktech své rodičky ssaje z prsu pramen života a v nastalém tichu je slyšet pouze bublavé polykání. Po chvíli ustává; proč? Pozvedá hlavičku a tázavým pohledem dotkne se matčiny tváře. Jsi to ty? A opět nosík zapadá v měkkou vlnu prsu a pootevřené rtíky hledají sladkost nápoje.

Jakési tajemné pouto slučuje dítě a matku, která podrobuje se plna radosti a pokory nezměrné bolesti s úsměvem na tváři, ve které zrcadlí se věčné lidské žití.

Vše je prosté, samozřejmé a právě proto nesmírné. Srdce tu požehnal ruce, rozlilo na ně zář svého tepla a ze všeho, čeho se dotknou, vyrůstá dar lásky člověku. Blahoslavená matko – trpitelko – jíž odměnou je jediné slovo: matičko!

Matko, za tisícere oběti lidstvu přinesené, buď tobě čest!“³²⁰

V článku dominuje esencialistický diskurzivní typ – žena je k mateřství „přírodou předurčena“, je pro ni zdrojem životního naplnění a štěstí – „zachvívá se něhou“, když v sobě cítí „první známky vznikajícího života“, přestože na „vznikající život“ je v jiných člancích často nahlíženo

³¹⁷ „Oslava matek.“ *Rozséváčka*, R. III., č. 21 (24.5.1928), poslední strana.

³¹⁸ Fairclough, *Language and power*, 33.

³¹⁹ Fairclough, *Language and power*, 91.

³²⁰ „Matka.“ *Rozséváčka*, R. II., č. 36 (8.9.1927), s. 5.

úplně jinak: „Není to lépe zničit v sobě, dokud je to pouhá hmota? Vždyť vy jistě víte, že do poloviny těhotenství se o ‚dítěti‘ nedá vůbec mluvit.“³²¹

Šťastné pocity matky jsou přibližovány zaměřením na smyslové vjemy – „sladký“ první pláč, sání z prsu, bublavé polykání, pohled na „nosík“ dítěte a počítky, jak „zapadá v měkkou vlnu prsu“. Důležitost matky zdůrazňují výrazy „pramen života“ a „tajemné pouto“, implikující přesah materiální roviny do duchovní. Matka představuje „pramen života“, tedy zdroj výživy nejen pro své konkrétní dítě, ale stává se zároveň „udržovatelkou“ kontinuity lidského rodu. To implikuje i výraz „věčné lidské žití“, které se má zrcadlit v úsměvu na její tváři. V tomto úsměvu má být vyjádřen „věčný“ úděl žen: s radostí se pokorně podrobovat „nezměrné bolesti“. „Nesmírná“ velikost tohoto údělu, resp. ženy samotné je právě v tom, jak „prostě“ a „samozřejmě“ se tomuto údělu podrobuje. Další souvětí ovšem příliš (nebo spíše vůbec) nenavazuje na předchozí věty – po popisu vztahu matky a dítěte se bez jakéhokoliv naznačení souvislosti objevuje „srdce“ žehnající rukám. Je otázkou, jestli článek nebyl původně součástí většího celku, přičemž jsou některé části vynechány, nebo se nejedná o kompilaci z několika zdrojů. V každém případě zejména předposlední odstavec obsahuje výrazy, poukazující na inspiraci katolickým křesťanstvím, jako „požehnat“, „dar lásky člověku“, kde „láska“ je darem člověku od Boha, a „Blahoslavená matko – trpitelko“, jež jednoznačně odkazuje k Panně Marii. Zároveň se k ní zřejmě vztahuje i poslední věta. Fráze „Tisícere oběti lidstvu přinesené“ by se sice s individuálním mateřstvím mohla pojit tím, že žena přivádí na svět nového člena nebo členku lidstva, přičemž pro to musí obětovat mnoho ze svých fyzických i duševních zdrojů, spíše však zde pisatelka odkazuje k Ježíši (vykupiteli) a jeho matce Marii. Diskurzivní typ šťastného mateřství se tak zde pojí s diskurzivním typem útrpného mateřství, přičemž bez jakýchkoli problémů vytváří harmonický celek – slučují se spolu pouze dva různé druhy „štěstí“, protože diskurzivní typ útrpného mateřství je založen na tom, že pro ženu je utrpení štěstím, je to její „přirozený“ úděl, naplnění jejího života. Tento článek ukazuje míru *naturalizace* představ v diskurzivních typech šťastného mateřství a útrpného mateřství, kdy i přes poukazování na „vykořisťování“ *dominantním blokem* prostřednictvím mateřství (v předešlých člancích) je článek „oslavující“ mateřské strasti bez problému zahrnut do vydání *Rozsévačky* (a tedy do komunistického diskurzu), a to i přes značně náboženskou (křesťanskou) rétoriku. Článek tak ukazuje, že postoj k náboženství jako určitému ideálu nemusel být nutně negativní. Podle pisatelky tak každá žena svým mateřským utrpením vlastně následuje Marii

³²¹ „Listy dělnic: Více dětí?“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 4 (24.1.1929), s. 6.

a „vykupuje“ celé lidstvo. Je tedy vidět, že *řád diskurzu*³²² nebyl ještě v této době v komunistickém tisku zcela konstituován, což umožnilo značnou heterogenitu příspěvků, ke které ovšem jistě přispěla nemalou měrou i různorodost osobností pisatelek. Více než rok před uveřejněním článku „Matka“ byla také v *Rozséváče* publikována kritika neoprávněného bohatství církve, tedy rozpor mezi křesťanskými ideály (především užití vlastního majetku k pomoci potřebným) a skutečným jednáním církevních představitelů:

„Odluka církve od státu. Kongrua je napohled nevinné slovo, ale skrývá se za ním cpaní milionů do kapes páterům; i ti poplatníci, kteří se rozloučili s tmářstvím, musí platit na její agenty. Že kapláňkové také nejsou boháči, to vím, ale ať jim přidá ten, kdo je potřebuje, a hlavně, ať se s nimi po křesťansku rozdělí milionáři biskupové a arcibiskupové, vždyť mnozí mají jako na Ostravsku i doly! Mají knížecí panství, pily, cukrovary, pivovary, cihelny. To se patří? [...] Ale není nic platno hubovat a škemrat – musíte zalarmovat všechny ženy, které ještě věří, že jsou kněží od boha.“³²³

I když je slovo „bůh“ napsáno s malým písmenem, výraz „kněží od boha“ využívá náboženského diskurzu³²⁴ a odkazuje na morální nadřazenost žen proletářek (diskurzivní typ morální integrity proletariátu) vzhledem ke kléru a buržoazii (kteří svým jednáním v tomto směru svou legitimitu již ztratili). Objevuje se zde i **modernistický diskurzivní typ** poukazováním na poplatníky, kteří se již „rozloučili s tmářstvím“ církve, a přitom nemají jinou možnost, než stále „platit na její agenty“, přičemž výraz „agent“ dále umocňuje jednak světský charakter církve (oproti deklarovanému duchovnímu; snaha o majetek a moc), jednak to, že církve se tento svůj pravý charakter snaží skrývat. Kritizováni jsou ovšem vysocí církevní hodnostáři, kteří hromadí bohatství; ty na nejnižších, lidu blízkých úrovních („kapláňkové“) nejsou tak úplně zatracováni. I v dalším článku je kritizováno vydávání peněz na současnou církve a buržoazii a agitováno pro to, aby peníze pomáhaly tam, kde je jich třeba pro lidský rod jako celek, tedy v oblasti jeho reprodukce – mateřství:

„Zajisté důstojnější [než oslava Dne matek – pozn. autorky] by bylo pro matku-proletářku, kdyby vyšla se svými dětmi do ulice a tam ukázala jejich bídu a žádala, aby

³²² Fairclough, *Language and power*, 29.

³²³ „Můj první list.“ *Rozséváčka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 5.

³²⁴ Nejedná se zde ovšem o náboženský diskurzivní typ vzhledem k umělému přerušení těhotenství, který se v komunistickém diskurzu nijak neuplatňoval.

za peníze, které se dávají na záchranu zkrachovaných bank a na kněze, stavěly se útulky pro matky a jesle pro děti!“³²⁵

Velký kontrast v rétorickém stylu je možné někdy najít i v rámci jednoho článku, přičemž se dost možná jedná o výsledek kompilace z několika zdrojů:

„Narodí se?

Tisíce žen v bezesných nocích odpovídá na tuto otázku. Pálí jak žhavý uhel. Srdce člověka rozťuká se zneklidněně záchvěvy, jež znovu se vrací, jak příboj vln.

Ženy draho platí lásku k člověku. A chudé ženy, tísněné ze všech stran starostmi o výživu, platí za horké polibky daň nejtěžší...

V těch nocích neklidu a úvahy, na vážkách citu a rozumu, váží žena klad a zápor. Oh, malé děťátko mít! Zapomínat v úsměvu a v broukání jeho na starosti dne. Toulat se s ním v lesích a v parku. Pozorovat udivené oči malého človíčka. Vidět nemotorné tělíčko, jak zápasí o rovnováhu. Uslyšet v mazlení, jak volá svoji mámu. V bláznivé radosti roztočit se s ním, až zajikne se ve šťastném smíchu.“³²⁶

Tato část článku dělá spíše dojem, jako by byla převzata z nějakého literárního díla. V každém případě je zde jazyk dosti poetický a svou úrovní výrazně přesahuje běžný standard *Rozsévačky*. Použití citoslovce „oh“ také není nejběžnější, mohlo by tak svědčit o předloze v cizím jazyce. Nalzáme zde mnoho příkladů diskurzivního typu šťastného mateřství reprezentovaného detailně popisovanými tělesnými vjemy: úsměvy, broukání, společné toulky³²⁷, udivené oči, nemotorné tělíčko v zápasu o rovnováhu, mazlení a opět smích, volání své mámy. Popis velice věrně navozuje představu štěstí spojenou s opatrováním vlastního malého dítěte, které jako by nahrazovalo citový vztah s partnerem (partner se v popisu „mateřského štěstí“ nikde neobjevuje). Kvůli kapitalistickému řádu toto vše ale není možné, a článek tak pokračuje:

³²⁵ „Den matek.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 5.

³²⁶ „Narodí se?“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 10-11 (7.3.1929), s. 6.

³²⁷ Výraz „toulky“ může jednak symbolizovat bezstarostnost, zároveň ale také navozuje dojem dvou navzájem si nejbližších bytostí – nejsou s nikým dalším, jen samy pro sebe. „Toulat se“ znamená být mimo běžný svět, ve světě, ve kterém existuje někdo buď sám, nebo pouze s někým dalším, a to jak z hlediska prostoru (na toulkách po většinu času nedochází k interakcím s dalšími lidmi), tak času (čas pro „toulání“ většinou není pevně vymezen, vlastně jako by se zastavil, protože nesměruje k žádnému cíli).

„,Jak by to bylo krásné,' zavzdychne žena, ‚ale – ‘ Všechno stojí peníze. Dítě ochromí mou pracovní schopnost.“³²⁸

Jazyk tak najednou přestává být poetický, snad jako by měl reflektovat „tvrdou realitu“ užitím strohých, chladných výrazů.

První odstavec dokonale zachycuje mučivý neklid (výrazy jako „bezesné noci“, umocňované užitím krátkých vět) spojený s otěhotněním, a tedy starosti, jestli mohu dát svému dítěti vše potřebné, ale zároveň se tento „neklid“ obrací na druhou stranu, směrem k erotice – „pálí jak žhavý uhel“ a „vrací se jak příboj vln“. Erotickým směrem se odebírá i přinejmenším druhá věta z druhého odstavce, tedy že „chudé ženy platí za horké polibky daň nejtěžší“. Chudé ženy, na rozdíl od těch bohatých, jsou tak ve své sexualitě významně omezeny, protože si nemůžou dovolit nést její následky. Zároveň je zde dobře vyjádřena (sexuální) touha, kterou v otevřené podobě diskurz nepřipouští, a tudíž se může projevat pouze v náznacích.

V kontrastu s prvními třemi odstavci v pátém a šestém již jazyk není jemně poetický (i když se o jistou poetičnost pokouší) a začíná být silně agitační:

„Žijeme v epoše věčných zápasů. Před námi obrysy nových válek. K čertu, tanky rozmáčknu těla slabá i silná, plyny otráví plíce zdravé i rozežrané tuberou!

A přec! Jen v silných je možnost odboje. Jen oni budou schopni zastavit tanky, ovládnout bomby plynů. Jen z nich vztyčí se tvrdá a neústupná P ě s t. Jinou cestou půjdou koleje života lidí! Ne cestou mamonu, zisků a sobectví. A půjdou cestou vítězné práce pro kolektivum!“³²⁹

Motiv příští světové války se v této době v *Rozsévačce* začíná často objevovat, snad má zde i v kombinaci s dramatickým jazykem dodat pocit naléhavosti (již není čas na rozmyšlenou) a získat nové stoupenkyně komunistických ideálů. Článek sleduje strategii, kdy je nejdříve ukázán obraz života (zde značně idealizovaný obraz mateřství), na který by každý měl mít právo, a jaký by i mohl být, pokud by lidé nebyli vykořisťováni poměrně malou skupinou – buržoazií, *dominantním blokem*. Dále následuje varování, že se blíží hrůzy ještě větší, než jaké lidé zažívají dnes. Čtenářky jsou přesvědčovány o síle, kterou lidé mohou mít – „budou schopni zastavit tanky“, a to i s náznaky „poetiky“ – „ovládnout bomby plynů“. Je vzývána „Pěst“ jako

³²⁸ „Narodí se?“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 10-11 (7.3.1929), s. 6.

³²⁹ „Narodí se?“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 10-11 (7.3.1929), s. 6. Zvýraznění v originále.

symbol síly a boje proti všemu, co by ohrožovalo nastolení onoho ideálního řádu. Konec článku pak dává konkrétní návod, na co se nyní zaměřit:

„V mezinárodním dnu manifestujeme za zrušení prokletých paragrafů, které uráží a ponižují ženu jako člověka.

Do boje za radostné mateřství chudých!“³³⁰

Použití výrazů „prokletých“ a „k čertu“ má zřejmě dále dramatizovat agitaci a zdůrazňovat její naléhavost, zároveň může být i vyjádřením odporu ke klerikalizmu, k náboženství v jeho katolické podobě.

4.2. Rozséváčka za šéfredaktorky Josefy Jabůrkové (1929-1937)

Důležitost problematiky interrupcí v komunistickém tisku dokládá i to, že se Jožka Jabůrková této věci věnovala téměř vzápětí po svém ustanovení šéfredaktorkou v článku „Svobodné mateřství“³³¹. Článek dominují dva výrazné slogany, umístěné v jeho prostředku:

„Buržoazie se snaží omezit úkol žen na funkci rodící mašiny.“

„Pracující ženy vybojují si právo na svobodné a šťastné mateřství.“

Dominantní blok je opět obviňován z toho, že od žen neustále požaduje rození nových dělníků a vojáků, přičemž nezabezpečuje ženám důstojné podmínky, a mateřství se tak stává utrpením (diskurzivní typ mateřství jako utrpení, ovšem jen kvůli vnějším okolnostem); toto vykořisťování také již dosahuje hranice únosnosti:

„Měšťácké vlády kapitalistických států odbourávají v posledních letech co nejrychleji velmi nepatrné popřevratové výsady pracujících matek. Náhradou dávají dělnicím svátek matek, který je nej cyničtější výsměchem tisícům, desetitisícům žen, rodičím v nezdravých sklepních bytech, ba i chlévech, jejichž děti chřadnou jim před očima krticemi, křivici, tuberkulosou plic i kostí, všemi těmi hroznými neduhy, rodičím se z podvýživy a strašných bytových poměrů.“³³²

³³⁰ „Narodí se?“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 10-11 (7.3.1929), s. 6.

³³¹ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³³² Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

Kritika se zde neomezuje jen na Československo, ale na všechny kapitalistické státy, a předesílá tak myšlenku celosvětové revoluce³³³, zdůvodňované zde **diskurzivním typem zdraví**. Jako vzor je stavěno sovětské Rusko:

„Jho vnučeného mateřství doléhá stejně na dělnice všech kapitalistických států a všechny se táží se zájmem, jakým způsobem byla rozřešena otázka mateřství v jediné vlasti osvobozené ženy, v sovětském Rusku.“³³⁴

Uplatňuje se zde sice **nacionalistický diskurzivní typ**, ovšem vzhledem k internacionalitě komunizmu v poněkud přizpůsobeném pojetí – za „jedinou vlast“ je považováno v tomto citátu sovětské Rusko. Nacionalismus v běžném smyslu, založený na ostře vymezeném národě, se v komunistickém diskurzu neuplatňoval, národně/etnicky definovanou vlast nahrazovalo komunistické společenství, přičemž v době tohoto článku představoval jediný státní útvar s komunistickým uspořádáním, a tedy vlast, jen Sovětský svaz. Výraz „otázka mateřství“ pak svědčí o tom, že mateřství nebylo ve skutečnosti vnímáno jako tak zcela bezproblémové, jak je prezentováno diskurzivním typem šťastného mateřství. Zátěž ve formě péče o dítě a domácnost, zvláště pro zaměstnanou ženu, nebylo možné ignorovat. Řešení mělo být nalezeno opět v sovětském Rusku – byla jím kolektivizace péče o děti a možnost interrupcí:

„Podívejme se, jak to v sovětském Rusku s ochranou mateřství a výchovou vypadá. Předně, žádná žena není nucena mít dítě. Není třeba chodit k pokoutním felčarům, pít lektvary a nasazovat život pro vyhnání nevídaného přírůstku. Pro ženu, která se zbavila plodu, nejsou kriminály, ale domy odpočinku, protože bolševici vědí, že cit mateřství je vrozen každé ženě, protože vědí, co stojí ženu duševních bojů takový zákrok.“³³⁵

V člancích je často určitý nevyřešený rozpor: na jedné straně je „cit mateřství vrozen každé ženě“, každá žena touží stát se matkou, dítě přináší pocity štěstí (diskurzivní typ šťastného mateřství), na druhé straně s sebou přináší mateřství velkou zátěž a strasti, což poskytlo základ pro diskurzivní typ mateřství jako utrpení. Tento rozpor byl většinou řešen tak, že kapitalistická společnost není schopna ženě zajistit potřebné podmínky, a tudíž je problém ve společenském systému a podmínkách, které vytváří. V sovětském Rusku ovšem již kapitalistický systém nebyl, podmínky byly dobré (alespoň se v člancích nikdy neobjevil, nebo spíše ani nemohl objevit opak), a přitom byly interrupce v Rusku nejen dostupné, ale byly i skutečně prováděny.

³³³ Může se zde projevat i zesílený vliv Moskvy, pod kterým nové vedení komunistické strany bylo.

³³⁴ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³³⁵ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

To znamená, že někdy i za dobrých životních podmínek může být ženě třeba podstoupit umělé přerušení těhotenství. Je ale zdůrazňováno, že ji to stojí „mnoho duševních bojů“.

Následuje popis ideálního mateřství (v Sovětském svazu), kdy žena není nijak omezena ve své schopnosti pracovat, a zároveň pracovní vyčerpání nemá žádný negativní vliv na péči o dítě:

„Při každém závodě jsou zřízeny jesle, tam přinášejí dělnice ráno svá kojeňátka. Jednou za tři hodiny odejdou od práce, přijdou do jeslí, tam se umyjí, obléknou čistý bílý plášť a jdou nakrmit svoje děťátko. Půl hodiny těší se máma se svým spokojeným, dobře ošetřeným broučkem. Při sedmihodinové pracovní době vidí matka dvakrát své dítě, nakrmí je, potěší se jeho broukáním a hodina ztrávená u dítěte je započtena do její pracovní doby. Večer si nese dělnice děťátko domů, a ona i její muž mohou se jím potěšit dosyta. Někdy ovšem chce mladá maminka poslechnout koncert, přednášku v klubu, nebo chce do kursu něčemu se naučit. Při každém závodě je zřízen obyčejně z domu bývalého majitele nebo ředitele dělnický klub. Jsou tam tělocvičny, knihovny, čítárny, hudební a divadelní sály, kino, radio, foto, šachy, zkrátka každý dělník dotyčného závodu může se bezplatně bavit a vzdělávat, jak sám chce. A jsou tam též večerní jesle, kam dávají maminky malé děti, jdou-li za vzděláním a zábavou. Je to dětský ráj, kde mají maličci všemožné pohodlí a hračky. Ošetřovatelky a vychovatelky bdí nad nimi, takže jakýkoliv úraz je vyloučen.“³³⁶

Tento odstavec ukazuje obraz „ideálního“ mateřství, který se (podle Jabůrkové) stal v Sovětském svazu již realitou. K jeho dosažení byla třeba nejen změna společenského systému, a tudíž vytvoření vhodných životních podmínek, ale i kolektivizace mateřské péče, čímž (alespoň v textech *Rozsévačky*) byly z žen snatý veškeré nepříjemné povinnosti s péčí o dítě spojené (nikde není popisováno, jak děti pláčou, stůňou, je třeba je přebalovat, jak dělnice každou noc několikrát k dítěti vstává, vše se zdá být naprosto ideální). Je zdůrazňována čistota – dělnice se nejdříve „umyje“, oblékne „čistý bílý plášť“ (což byla samozřejmě vzhledem k životním podmínkám československých dělnic velice relevantní a oceňovaná informace), důležitým prvkem je ovšem také dohled ošetřovatelek, „takže je jakýkoliv úraz vyloučen,“ neboť motiv smrti dětí v důsledku nehody, zatímco matka byla v práci, je také poměrně častým obsahem *Rozsévačky*.³³⁷ Atraktivita tohoto „obrazu budoucnosti“ (v případě odstranění kapitalistického systému) je umocňována opakovaným užíváním výrazů jako „těšit

³³⁶ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³³⁷ Viz např. Zubková, „Vraždiaci systém“ *Rozsévačka*, R. III., č. 51 (20.12.1928), s. 2.

se (s něčím)“, „spokojený, dobře ošetřený brouček“, „broukání“ (broukání je znakem spokojenosti a vlastně i „brouček“ zde umocňuje označení „spokojený“ svou fonetickou podobností s „broukáním si“). Mateřství zde tak představuje jen (téměř) neustálé „těšení se s dítětem“ (které je také spokojené, jen si brouká), přičemž je tato „zábava“ započítána do pracovní doby (kontrast k diskurzivnímu typu nespravedlnosti – srovnávání péče o matky v Sovětském svazu a např. v Československu). Pokud chce dělnice jít „za vzděláním a zábavou“, nic jí nebrání – vše je zdarma a o dítě bude opět postaráno. Přitom je zdůrazněno, že možnost vzdělávání se a zábavy byla umožněna znárodněním výrobních závodů, protože dělnické kluby vznikly z domů původně náležejícím „neproduktivním“ osobám – vlastníkům (případně kapitalistických ředitelům) výrobních závodů. Dá se říci, že tento „obraz komunistického mateřství“ skutečně navozuje dojem naprosté rovnoprávnosti žen a mužů, neboť žena péči o dítě není nijak omezována. Atraktivita takovéto představy byla jistě velká, je ovšem otázkou, nakolik byly čtenářky ochotny uvěřit, že toto „bezstarostné“ mateřství je možné. Představa, že „kolektivizací“ péče o děti dojde k zásadnímu „osvobození“ žen od mateřských povinností však byla dosti rozšířená a uvádělo se, že v Sovětském svazu „ženy rády rodí, neboť vědí, že většinu starostí o jejich děti převezme na sebe stát a socialistická společnost.“³³⁸ Bylo tak propagováno mateřství, kde stát zajistí nezbytnou péči a převezme nepříjemné „starosti“, a rodiče se s dítětem mohou „jen těšit“.

Současný systém je stavěn do kontrastu s tímto obrazem „šťastného mateřství“ – „československé dělnice jsou zákonem nuceny rodit nedochůdčata, z nichž třetina do roka umírá a ostatní vychovává ulice“³³⁹ – a je poukazováno na zaměření současného společenského systému na represii a násilí (militarismus): „Na Pankráci se staví obrovská trestnice a muniční továrny se rozšiřují.“³⁴⁰

Jabůrková ale také ukazuje, že „šťastného mateřství“ není možné dosáhnout bez námahy a bez velkých obětí:

„Už v době nejhorších zmatků, v době hladu a občanské války v listopadu 1918 svolán byl první všeruský sjezd žen. Radily se tam delegátky, jak ubránit vládu sovětů proti nepřátelům, napadajícím zemi ze všech stran, jak zřídit dětské jesle, sady, školy na vesnicích i v městech, jak vydobýt chleba pro hladem umírající děti u bohatých sedláků. Bylo těch delegátek 1200 a nejedna z nich na vlastním těle už zkusila mučení bílých

³³⁸ „Zkušenosti paní Míly“, *Rozsévačka*, R. V., č. 16 (8.5.1930), s. 2.

³³⁹ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³⁴⁰ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

gard, nejedna byla později zastřelena, když se zbraní hájila sověty. Svou svobodu vydobily si sovětské ženy krví set a tisíců mučednic, které před smrtí byly zbity, znásilňovány, dívaly se na smrt svých mužů a synů a samy musily vykopávat své hroby.³⁴¹

Tento odstavec má rysy typického mýtu, snad by se dal i nazvat „feministickou interpretací“ vzniku Sovětského svazu. Na počátku byly „nejhorší zmatky, hlad, občanská válka“ (chaos). Kvůli tomu byl svolán „sjezd žen“, které jediné mohly zemi zachránit. Explicitně se to sice neříká, ale implicitně to tak čtenářky a čtenáři vnímají, neboť o mužích se vůbec nic nepíše. Vzhledem k tomu, že vyprávění dělá dojem „přesného“ historického líčení (je uveden čas – „listopad 1918“, počet žen – „bylo těch delegátek 1200“), čtenářky a čtenáři by zmínku o mužích, tedy pokud by opravdu také byli součástí událostí, jistě očekávali. Zároveň je uvedeno, že (ženy) „delegátky se radily, jak ubránit vládu sovětů proti nepřátelům, napadajícím zemi ze všech stran“ – obrana země tudíž evidentně závisela pouze na ženách. Tradiční představy spojované se ženami ovšem ihned následují, protože se vzápětí radí, „jak zřídít dětské jesle“. Je zdůrazňována jejich odvaha a hrdinská smrt, podobně jako u archetypu mužů-válečníků: „nejedna byla později zastřelena, když se zbraní v ruce hájila sověty“, „svou svobodu vydobily si sovětské ženy krví set a tisíců mučednic,“ přičemž mučednictví zde představuje také důležitý aspekt. Sovětské ženy podstoupily mučednickou smrt při obhajobě komunistické vlasti: „před smrtí byly zbity, znásilňovány, dívaly se na smrt svých mužů a synů a samy musily vykopávat své hroby.“ Genderové role jsou zde tak naprosto převráceny – ženy jsou ochránkyněmi svých „mužů a synů“, tedy mužů jako celku; právě proto zde zřejmě nejsou zmiňovány dcery. Oproti tradičnímu líčení hrdinské smrti mužských bojovníků je zde ovšem typicky ženský aspekt – znásilnění. U mužských hrdinů by jejich znásilnění devalvovalo (nebo spíše naprosto negovalo) jejich maskulinitu, což by nebylo přípustné; u ženských hrdinek naopak zdůrazňuje jejich femininitu, takže z esencialistického pohledu maskulinní muž – femininní žena by motiv znásilnění neměl ve vyprávění vadit. Problém je ovšem v tom, že role ženy-bojovnice vždy implikuje výraznou maskulinitu, a to i u žen. Ženy se zbraní v ruce jako ochránkyně národa a vítězky, z nichž některé se však v boji stanou obětí znásilnění, tak nezapadají do tradičních archetypů. V každém případě je tento pokus o převrácení genderových rolí zajímavý a je jím vytvářen určitý nový archetyp žen, které disponují silou dosáhnout svých cílů – lepšího světa, kde bude svoboda, spravedlnost a (zejména mateřské) štěstí.

³⁴¹ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

Součástí narativu „hrdinských sovětských žen“ je i péče o sirotky:

„Oděské soudružky vyjízděly v noci do města nákladním automobilem, sbíraly pod ploty lidská mláďata, jež, svinuvše se do klubíčka, očekávala smrt hladem. Za noc nasbíraly 15 až 20 dětí, odvezly do dětského domu, vykoupaly, ostříhaly, nakrmily kukuřičnými plackami a položily spát na seno. Nebylo chleba, nebylo postelí ani peřin. Ale bylo čisto a teplo. Ženy i muži utrhávali si od úst, aby nakrmili děti, které rázem staly se dětmi všeho dělnictva, bojujícího a umírajícího za své osvobození. Ženy-matky chodily ošetřovat nakažlivými chorobami postižené nemocné, společně pochovávaly mrtvoly, otravující vzduch těm, kteří zůstali na živu. Tak bylo po celém sovětském svazu v době, kdy se u nás kolportovaly historky o pečených³⁴² dětech.“³⁴³

Ženy zde představují „hybnou sílu“ v boji o zachování dělnické části společnosti. Nehledě na podmínky způsobující strádání, kdy „nebylo chleba, nebylo postelí ani peřin,“ jsou schopné zajistit důstojné přežití – „bylo čisto a teplo,“ s důrazem na čistotu – ženy děti „vykoupaly a ostříhaly“, a nakonec i „nakrmily kukuřičnými plackami.“ Úloha žen je dále zdůrazněna i tím, že „chodily ošetřovat nakažlivými chorobami postižené nemocné“ a „společně pochovávaly mrtvoly.“ Muži jsou zmíněni jen tak, že si společně se ženami „utrhávali od úst“, tedy jejich úloha je jen pasivní. Tato záměna genderových rolí však nemusí být pouze snahou o zvýšení sebevědomí žen, která by neměla žádný reálný základ – v pouličních nepokojích po vzniku první Československé republiky rozlícený dav většinou vedly právě ženy.³⁴⁴ Je ukazována důležitost aktivní snahy o změnu poměrů (například zajištění péče o děti vybudováním jeslí, o jejichž zásadní důležitosti viz výše), která může skončit úspěchem, stejně jako v sovětském Rusku:

³⁴² Tato zmínka může budít dojem, že ohledně revoluce v Rusku se u nás tradovaly příběhy s motivy kanibalizmu. Snad je to existencí diskurzu o výskytu kanibalizmu v případech, kdy je ohroženo přežití z důvodu nedostatku potravin, který činí podobné „zprávy“ věrohodnými. Podle toho, co jsem našla v pramenech však tato zmínka zřejmě naráží na pouze údajné rozšiřování takových historek, které bylo v *Rudém právu* často kritizováno jako příklad toho, jak „nevybírání“ jsou nepřátelé komunizmu ve svých prostředcích při snaze o jeho zdiskreditování. V *Národních listech* se Vincent Červinka ohrazuje proti nařčení ze strany *Rudého práva*: „prý [si] vymýšlím ‚pečené děti, pojídané bolševickými komisary‘.“ přičemž uvádí, že na jaře v roce 1923 citoval v úvodníku *Národních listů* dopis od ruského učenice, líčící jeden případ pacienta psychiatrické kliniky: „dal si upéci zabitě dítě a na mise postavit pokaždé na stůl, kde obědval, a tvrdil zcela vážně lékařům ho vyšetřujícím, že tím pohledem dráždil svou chuť k jídlu (ovšem jiných věcí).“ Viz Červinka, V. „Malé lži ‚o velikém mrtvém‘“ *Národní listy*, R. LXIV., č. 29 (29.1.1924), s. 1.

³⁴³ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³⁴⁴ Kárník, *České země v éře První republiky: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, 53–62.

„Po ukončení občanské války staly se jesle v městech už čímisi tak vžitým, že dělnice by prostě nepochopily, jak možno ponechat dítě doma bez ochrany a jít za prací.“³⁴⁵

Ženám je tak dáván příklad, jak musí bojovat za důstojný život svých rodin, kdy obraz péče o sirotky zároveň odkazuje k odpovědnosti ve smyslu „nepřivádět nové děti do nepříznivých poměrů“, a tedy k „boji za svobodné mateřství“, jak hlásá Jabůrková ve sloganu uprostřed tohoto článku: „Pracující ženy vybojují si právo na svobodné mateřství.“³⁴⁶

Zároveň zobrazený boj sovětských žen, jejich utrpení a smrt zdaleka nejsou jen jakýmsi „vzorem“, ukázkou síly, jakou ženy mohou mít. V „boji za svobodné mateřství“ již mnoho žen takto „bojuje“ a nasazuje vlastní životy:

„Ve skutečnosti tisíce žen umírá ročně proto, že bída jim nedovolí mít více dětí a zákon nedovolí zbavit se nevídaného zárodku. Kolik žen bylo trestáno, kolik je nadosmrti mrzáky, proto že se chtěly zbavit nového, hladového krku, že odstranily neživé, aby živé děti měly co jíst.“³⁴⁷

Ženy tak podstoupením umělého přerušení těhotenství, provedeném „pokoutnými“ způsoby, riskují své zdraví a život, čímž jsou připodobňovány k sovětským ženám, bojujícím za důstojný život svůj, svých nejbližších, i celého dělnictva. Prostřednictvím „odstranění plodu“ ženy především zachraňují své již narozené děti od smrti hladem, zároveň ovšem provádějí i jakýsi „bojkot“ *dominantního bloku*, protože umělým přerušením těhotenství „poškodí“ jeho zájmy – nepřivedou na svět novou pracovní sílu nebo vojáka, kterého si *dominantní blok* již v děloze nárokoval.³⁴⁸ Jsou kritizovány matky, které „lehkomyslně“ rodí děti: „Taková matka si nepomyslí, že tím připravuje ještě více námezdních otroků pro buržoazii, více vojáků pro nová jatka.“³⁴⁹ Omezení porodnosti je svým způsobem bojem proti *dominantnímu bloku*, a je tak deklarováno, že „dokud bude vládnout tento kapitalistický režim, dotud budou se pracující ženy bránit přivést na svět nové otroky kapitálu.“³⁵⁰

Pod vedením Jožky Jabůrkové dochází k zosřtení agitace a radikalizaci rétoriky:

³⁴⁵ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³⁴⁶ Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

³⁴⁷ „,Radostné mateřství““ *Rozséváčka*, R. V., č. 12 (10.4.1930), s. 7.

³⁴⁸ Také viz např. „Zbytečná oběť“, *Rozséváčka*, R. V., č. 27 (27.7.1930), s. 7.

³⁴⁹ „Nechceme děti, jež nemůžeme uživit“, *Rozséváčka*, R. V., č. 1 (23.1.1930), s. 7.

³⁵⁰ „,Radostné mateřství““ *Rozséváčka*, R. V., č. 12 (10.4.1930), s. 7.

„Zahajujeme nejostřejší boj proti potratovým paragrafům a za řádnou péči o matku a dítě.“³⁵¹

„Dělnické ženy, které již nyní bezmezně trpí nesnesitelnými hospodářskými poměry, budou mít jen dvojí východisko: buď mlčky se dívat na pozvolné umírání svých dětí nebo jít se bít za jejich lepší život.“³⁵²

„Boj“ za legalizaci interrupcí představoval způsob, jak konkrétně začít s dílčím cílem, který mohl opravdu reálně (alespoň teoreticky) být v dohledné době dosažen. Agitace ve smyslu změny společenského systému – odstranění kapitalizmu – by jednak zřejmě ani nemohla být příliš explicitní, neboť potom by zasáhla cenzura³⁵³, zároveň se ovšem jednalo o cíl, který byl za aktuálního stavu naprosto nereálný – komunisté neměli takovou podporu a prostředky, aby mohli převzít moc ve státě. Agitace tak nabývala jen formy kritiky kapitalizmu a vyzývání k podpoře komunistické strany ve volbách. V případě interrupcí se ovšem jednalo o otázku, která byla blízká téměř každé čtenářce *Rozsévачky*,³⁵⁴ a články o tomto tématu snadno získávaly zájem žen a snad i příznivkyň komunistického stanoviska. Jednalo se o konkrétní problém, kvůli kterému by mohlo být reálně získat podporu dostatečného množství žen pro nátlakovou akci ve formě stávk, zvláště když takový precedens (alespoň podle komunistické argumentace) již existoval:

„Příkladem mohou nám být ženy ze Švýcarska. Díky jejich činnosti, donucena byla spolková rada přijmouti zákon, podle něhož vyhnání plodu je beztrestné. Žádá se jen, aby takový zákrok byl proveden odborníkem, za dozoru úředního lékaře, aby chráněno bylo zdraví ženy. Kdy takový zákon prosadíme my?“³⁵⁵

Bylo již otevřeně vyzýváno k „boji“ a zdůrazňována „povinnost“ žen bojovat za tuto věc:

„Jak u nás, tak v Německu a ve všech kapitalistických zemích musí proletářské ženy a dívky pochopiti, že je jejich povinností bojovati všemi prostředky za odstranění tohoto paragrafu.“

³⁵¹ „Otázka potratů“, *Rozsévачka*, R. V., č. 16 (8.5.1930), s. 4.

³⁵² Jabůrková, J. „Mateřské slasti“ *Rozsévачka*, R. V., č. 17 (15.5.1930), s. 2.

³⁵³ Končelík a kol. uvádí, že „[c]enzura dopadala především na tištěná média vyjadřující zásadní ideové výhrady k existenci nebo charakteru první republiky.“ Končelík, Večeřa, and Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, 35. Zvýraznění v originále. Wögerbauer a kol. pak ukazují příklady, kdy bylo proti komunistickému tisku zasáhnuo cenzurou (konfiskací), když „šlo o přímou či snadno dešifrovatelnou obraznou tematizaci revoluce či útočných komunistických propagandistických tezí a hesel[.]“ Viz Wögerbauer, Píša, Šámal, Janáček, and a kol., *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře: 1749-2014*, 745.

³⁵⁴ Viz např. Šámal, „Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozsévачky*)“, 158.

³⁵⁵ „§ 144: matku jim vzal, tátu zavřel.“ *Rozsévачka*, R. IV., č. 20 (16.5.1929), s. 6.

Boj tento musí být rozvinut všude. V závodech, na táborech, zkrátka odevšad musí volání po odstranění tohoto biče zaznít ještě hlasitěji. A při tom si musí proletářské ženy a dívky uvědomit, že jim nemůže nářek mezi čtyřmi stěnami pomoci, nýbrž boj v závodech a na ulicích.

Do boje proti potratovému paragrafu!

Proletářky, ven do ulic!

My jediné máme právo rozhodovati nad vlastním tělem!³⁵⁶

Ženy byly vyzývány k otevřenému odporu „v závodech“, tedy zřejmě k vyhlášení stávky, pokud by se podařil najít dostatečný počet sympatizantek. Téma zákazu umělého přerušování těhotenství, které bylo zobrazováno jako prostředek vykořisťování žen buržoazií, jako „bič“ na ženy, mělo působit dostatečně atraktivně, aby se ženy opravdu do tohoto „boje“ zapojily. Měly se ztotožnit s příkladem sovětských žen, který byl podán jako určitý hrdinský mýtus. Zároveň byly přesvědčovány, že tento „boj“ již probíhá – mnoho žen „pokládá svůj život“ v důsledku neodborně provedených interrupcí, když chtěly „uchránit“ své živé děti před smrtí hladu. Je zdůrazňováno, že je to jejich povinnost a že není žádné jiné cesty: „budou mít jen dvojí východisko: buď mlčky se dívat na pozvolné umírání svých dětí nebo jít se bít za jejich lepší život.“³⁵⁷ Pokud by snad ještě některé ženy váhaly, je jim připomínáno, „že jim nemůže nářek mezi čtyřmi stěnami pomoci,“ a mají jít bojovat – tedy demonstrovat a stávkovat. Tyto výzvy se v různých obměnách často opakují, například:

„Pracující ženy musí bojovat proti tomuto hanebnému paragrafu, rozpoutat nejširší akci za jeho odstranění.“³⁵⁸

Pokud by se skutečně podařilo vyvolat masovější protesty nebo i stávky, byl by to pro komunistickou stranu nepochybně velký úspěch a dosažení určitého dílčího cíle, po kterém by bylo možné plánovat cíl další. Konečným cílem by pak bylo nastolení socialistického systému. K tomu by bylo třeba silného postavení komunistické strany, čehož by mohlo být dosaženo i postupným posilováním její pozice. Bylo tak cíleno na úspěch ve volbách a agitováno, aby sympatizantky získávaly další hlasy pro komunistickou stranu:

³⁵⁶ Vobecká, M. „Boj proti § 144“, *Rozséváčka*, R. V., č. 18 (22.5.1930), s. 7.

³⁵⁷ Jabůrková, J. „Mateřské slasti“ *Rozséváčka*, R. V., č. 17 (15.5.1930), s. 2.

³⁵⁸ „Hlas lékařky o § 144“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 17 (1.5.1932), s. 5.

„Ženy a matky, nedopusťte, aby jen jediný hlas nám ušel, aby vaše susedky a přítelkyně svou lhostejností nebo nedbalostí zradily sebe, vás, nás, zkrátka celou velikou proletářskou třídu. Volte komunisticky!“³⁵⁹

Tato agitace implikuje, že kromě volení komunistické strany žádná jiná alternativa nemůže existovat – pokud ženy nevolí komunisty, je to jen proto, že nepřijdou k volbám („lhostejností nebo nedbalostí“), a ne tím, že by chtěly volit jinou stranu. Přesvědčit své „susedky a přítelkyně“ by tak mělo být snadné a mělo by jít jaksi „přirozeně“. Zároveň se užitím této rétoriky neriskovalo, že proti periodiku zakročí cenzura. V agitaci je také často užíván výraz „otroctví“, který má vyjadřovat situaci, v jaké se ženy současně nacházejí:

„To je otroctví, které pobuřuje všechny ženy. Přece s mou láskou, s mým tělem nemá mi kdo co poroučet.“³⁶⁰

„Zařídte si umělé líhně na otroky! Zkrátka ať rodí nažrané buržoasní samice, hladové dělnické ženy pro vás nebudou rodit!“³⁶¹

Agitace zde nabírá na intenzitě i použitím vulgarizmů. Výraz „otroctví“ pak má nezpochybnitelně negativní konotace, přičemž v souvislosti se zákazem umělého přerušení těhotenství, a tím „nucením“ žen rodit děti je uváděno, že současný systém „zotročuje proletariát nejen hospodářsky, nýbrž i sexuálně.“³⁶² Zároveň se jedná také o „překonaný“ systém, který v „moderní“ společnosti nemá žádné místo. Tento **modernistický diskurzivní typ** se ještě zřetelněji projevuje v tvrzeních, jako „krutost středověkého přežitku, jakým je paragraf 144“³⁶³.

Motiv sexuálního „zotročení“ se však neobjevuje pouze v souvislosti s těhotenstvím, ale i přímo kvůli využívání žen k uspokojení mužských sexuálních tužeb:

„Pro zábavu přesycených povalečů z nočních lokálů, kteří ve dne honili dělníky ve fabrikách a v noci jimi vydělané peníze utrácují, obléká se tato barová tanečnice z anglické tančírny do toalety, která více slibuje, než může dát vyžilé tělo zotročené

³⁵⁹ Landová-Štychová, L. „Jak si představuje klerikální ministr péči o matky a děti“, *Rozséváčka*, R. III., č. 46 (15.11.1928), s. 3.

³⁶⁰ „Ve spárech § 144“, *Rozséváčka*, R. V., č. 44 (20.11.1930), s. 5.

³⁶¹ „Zařídte si umělé líhně“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 2 (29.1.1931), s. 7.

³⁶² „Svobodné mateřství“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 41 (12.10.1932), s. 4.

³⁶³ „Dejte pozor, pro koho platí § 144.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 25 (20.6.1929), s. 6.

nevěstky. A aby povzbudila zvrácené choutky ‚gentlemanů‘, laská se s malým dravcem – leopardem, který vzbuzuje příjemnou hrůzu po zádech vyžilých pánů.“³⁶⁴

Je zde vidět motiv dělníků, kteří jediná opravdu pracují, a naopak těch, kteří je do práce pouze „popohánějí“, tedy neproduktivních „povalečů“ (diskurzivní typ nespravedlnosti). Tento motiv může být spojen i s motivem otroka a jeho pána – otrok těžce pracuje, a jeho pán si jenom v zahálce užívá života. V tomto případě je poukazováno i na zvrácenost těchto „popoháněčů“ (vedoucích pracovníků, ředitelů a majitelů továren), neboť nejen že nepracují, ale peníze, které by ve skutečnosti měly náležet dělníkům, protože oni je vydělali „svým potem“, tito lidé jen utrácejí v tančírnách. „Zotročují“ tak nejen námezdní práci dělníky, ale i sexuálně ženy z chudých vrstev. Je poukazováno na jejich „zvrácený způsob života“, protože se jedná o „vyžilé“ pány (kteří ničí svá těla nadměrným užíváním alkoholu a služeb nevěstek). Jako „vyžilá“ je popisována i tanečnice, ovšem důvodem její „vyžilosti“ není její vlastní „požívačnost“, jako v případě „gentlemanů“, uváděných v uvozovkách, a zpochybňujících tak jejich dobré mravy a šlechtnost, nýbrž její „zotročení“. Sociální kritika je obsažena i ve výrazu „vzbuzuje příjemnou hrůzu po zádech vyžilých pánů“, protože implikuje, že tito „pánové“ ve svých životech neprožívají nic nepříjemného, spíše se jen nudí, a tak vyhledávají příjemné (tedy jen lehké, jen jakoby) pocity hrůzy; naopak příslušnice a příslušníci proletariátu zažívají „reálnou“ hrůzu ve svém každodenním životě v boji o svůj denní chléb.

Proletářské ženy jsou v „otročství“ *dominantnímu bloku* drženy i tím, že jsou udržovány v nevědomosti, což se týká zejména kontracepčních prostředků³⁶⁵ a informací o fyziologii vlastního těla, kdy například opožděná menstruace v důsledku „nastuzení“ je považována za příznak těhotenství, a vede k sebevraždě.³⁶⁶ Někdy i poměrně poetickým jazykem je poukazováno na to, že ideologie propagovaná církví a klerikálními politiky (případně dalšími členy *dominantního bloku*), snažící se budit zdání tradičnosti a morálnosti, brání modernímu poznání právě jen z důvodu udržování žen v nevědomosti, aby mohli být lépe ovládnuty:

„Tisíce jsou těch, kteří se pečlivě starají, aby se žena o sobě co nejméně dověděla, aby byla otrokem sama sobě. Barbaři v církevním i politickém rouše se snaží, aby paprsky vědění nedopadly do ženina života.

³⁶⁴ „Vykořisťování ženy“, *Rozséváčka*, R. X., č. 5 (30.1.1935), s. 1.

³⁶⁵ Více viz podkapitola o dobových kontracepčních prostředcích.

³⁶⁶ Viz „Adla&Zdeněk: POHLAVÍ A LÁSKA“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 5 (29.1.1936), s. 4.

Mnohá žena místo zoufalé obrany – vždyť jde o jejich život, zdraví a štěstí – odává se osudu v domnění, že to tak má být, že je ženou proto, aby trpěla. Neví ani, že se může bránit a chránit, že její milostný život lze upravit a odstranit mnohá muka tím, že se jí řekne pravda a poskytne vědecká rada.³⁶⁷

Škodlivost církevního a politického „tmářství“, které „se snaží, aby paprsky vědění nedopadly do ženina života“, je akcentována označením jeho původců za „barbary“. Je poukazováno na to, že žena „se může bránit a chránit“, a že má na to právo – že je pro ženu přirozené „trpět“ je pouze její domněnka. Argumentace se tak snaží zaujmout ženy možným vyřešením problémů s milostným životem, také tím ovšem uznává jeho legitimitu, tedy právo ženy na uspokojující pohlavní život (diskurzivní typ ženské sexuality), což je důležité. Zároveň ale vzniká zásadní rozpor s diskurzivním typem útrpného mateřství.

Dalším častým motivem je i strach z nastávající války. Děti tak neohrožuje jen bída, ale také smrt ve válce:

„A což není to zločin, přivést do hladu a bídy člověka, na kterého čeká utrpení, smrt ve válce, kterou celý svět připravuje spolu se sociálfašisty?“³⁶⁸

Tento citát je z úvodníku *Rozsévačky*, který se zaměřuje na kritiku nacionalizmu, vedoucího jen k dalším válkám. Je kritizována i sociální demokracie (jako největší konkurent komunistické strany):

„Ženy – matky – nositelky života – ano, ony jsou to, které zvedají své hlasy proti hrůzám války, proti ničení tohoto života, kterého jsou nositelkami.' Tak mluví sociální demokraté a omezují se na sbírání papírových podpisů, kterými šálí své ‚ještě‘ věřící, jako by sebrané podpisy mohly zadržet zbrojení, pro které členové sociální demokracie ve vládě hlasují, jako by mohly tyto podpisy zastavit válku, která již zabíjí šrapnely z brněnské zbrojovky miliony Číňanů.“³⁶⁹

V *Rozsévačce* je často poukazováno na to, že sociální demokracie pouze „šálí“ své příznivkyně a příznivce, protože se snaží vystupovat navenek určitým způsobem, například agitovat proti válce, ale ve skutečnosti dělá pravý opak, tedy válku podporuje. Je poukazováno na naivnost

³⁶⁷ „Adla&Zdeněk: POHLAVÍ A LÁSKA“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 5 (29.1.1936), s. 4.

³⁶⁸ „Romain Rolland: ‚Nebudu tím vojákem, který bude bojovat za Tebe, Evropo‘“, *Rozsévačka*, R. VII., č. 13 (30.3.1932), s. 1.

³⁶⁹ „Romain Rolland: ‚Nebudu tím vojákem, který bude bojovat za Tebe, Evropo‘“, *Rozsévačka*, R. VII., č. 13 (30.3.1932), s. 1.

a dočasnost sympatizování se sociální demokracií, a to například výrazem „šálí své ‚ještě‘ věřící“. Výraz „papírových“ sice nepůsobí na první pohled až tak zvláště tím, že je použit v souvislosti s „podpisy“ (které jsou jistě na papíře), implikuje však zároveň něco „jenom jako“, určitou kulisu, něco, co bylo vytvořeno k tomu, aby jen „šálilo“ svět, co má pouze vypadat jako něco, čím ve skutečnosti není. Představitelé sociální demokracie tak údajně vystupují proti válce, ve skutečnosti ale svým jednáním (jako strana vládní koalice) válku umožňují, protože podporují zbrojení. Je kritizován *dominantním blok*, který představuje nejenom vláda, ale i kapitalisté, což je zde zdůrazněno zprávou o tom, že „již zabíjí šrapnely z brněnské zbrojovky miliony Číňanů.“³⁷⁰ Je agitováno i proti církvi a zdůrazňována odpovědnost ženy – nastávající matka má vždy zvažovat, jestli můžou její děti mít šanci na důstojný život (čímž se projevuje **diskurzivní typ mateřské odpovědnosti**):

„Ne dělnice, my nesmíme poslouchat takové mluvky, ale musíme se postarat o takové poměry, abychom mohly mít děti, abychom je měly do čeho obléci. Mít je a dívat se, jak hladoví a mrznou, to si řekneme ne! Budeme společně s muži bojovat pro odstranění takových povalečů a řekneme si, kdo nepracuje, ať nejí a nevládne. Postaráme se, aby byl zrušen paragraf 144 aby každá žena mohla rozhodovat, když chce a nebo může mít děti, nejen proto, aby měli kapitalisté z čeho cucat a měli kanonenfutr.“³⁷¹

Je zdůrazňována nutnost zajištění vhodných podmínek k životu pro děti, ale hlavně také důležitost možnosti (po vytvoření těchto podmínek) děti mít – „musíme se postarat o takové poměry, abychom mohly mít děti.“ Rozhodování o tom, jestli děti mít, nebo ne, je tak spojováno s odpovědností za život dětí v důstojných podmínkách, a ne primárně s právem na tělesnou integritu ženy ve smyslu rozhodnutí, jestli se vůbec stát matkou. Je tak pravděpodobné, že v důsledku *naturalizace* esencialistického diskurzivního typu téměř nebylo možné v *members' resources* nalézt jakýkoli koncept „rozhodování o svém těle“, který mohl existovat jen sám pro sebe, a nebyl nástrojem pro realizaci jiných konceptů, například těch obsažených v diskurzivním typu mateřské odpovědnosti.

³⁷⁰ Situaci v Číně se *Rozséváčka* zabývala poměrně často, například přinášela zprávy o popravách čínských komunistů.

³⁷¹ „Každá křesťanská žena – nejméně sedm dětí.“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 11 (16.3.1932), s. 10. Zvýraznění v originále.

Při zvažování životních podmínek pro vlastní děti se uplatňuje diskurzivní typ vykořisťování ve smyslu námezdní práce („aby měli kapitalisté z čeho cucat“) a také vedení válek (aby kapitalisté měli „kanonenfutr“). Ve stejném smyslu vyznívá i následující příspěvek:

„Ženy mají bohaté zkušenosti, nechtějí roditi pro kulku a kanony, ale v dnešní době nelze dítě ani uživit. Ženy jsou si vědomy všeho zla, co válka natropila na dětech, a proto každá žena chce o svém těle rozhodovat – a také bude rozhodovat – má-li rodit. Stát nechce přispívat na obživu dítěte, tak nemá tvořit zákony, kterými nutí ženu, aby rodila. Zrození dítěte je pro ženu věcí soukromou, a proto ženy volají po zrušení všech potratových paragrafů.“³⁷²

V článku je argumentováno, že ženy chtějí rozhodovat, jestli mít děti, protože „jsou si vědomy všeho zla, co válka natropila na dětech.“ Tento argument je pak podpořen tvrzením, že „[z]rození dítěte je pro ženu věcí soukromou, a proto ženy volají po zrušení všech potratových paragrafů.“ Dále je ovšem kritika „potratových paragrafů“ založena na tom, že stát na těhotenství a péči o děti „nechce přispívat“, což by implikovalo, že v případě dostatečné finanční pomoci státu těhotným ženám a matkám by státní intervence v oblasti reprodukčních práv nebyla vnímána jako nelegitimní.

Je tedy skutečně otázkou, jestli je požadavek práva „rozhodovat o svém těle“ možné chápat jako uznávání a propagování individuálních lidských práv, a tedy práva na tělesnou integritu. Již v předešlých analyzovaných člancích se tato rétorika objevovala, například „s mým tělem nemá mi kdo co poroučet“³⁷³ nebo „[m]y jediné máme právo rozhodovati nad vlastním tělem!“³⁷⁴ Tento požadavek byl ovšem často spojován s kritikou nelegitimního nucení žen rodit další a další děti (jako špatně placenou námezdní sílu a vojáky pro hájení zájmů *dominantního bloku*) v kapitalismu. Ústředním motivem se tak zdá být vykořisťování žen nespravedlivým (diskurzivní typ nespravedlnosti) společenským systémem. Jeho nespravedlnost a ztráta legitimacy je zdůrazňována i ve článku Marie Vobecké³⁷⁵:

„Dnes každá proletářská žena ví, co znamenají tyto paragrafy. Ví, že nesmí rozhodovati nad vlastním tělem. Ví, že kapitalistický stát chrání plod v těle mateřském, co na druhé straně bez pomoci nechává hynouti hlady děti narozené. [...] Odebírají nám právo,

³⁷² „Hlas proletářky k novelisaci potratových paragrafů“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 28 (13.7.1932), s. 3.

³⁷³ „Ve spárech § 144“, *Rozséváčka*, R. V., č. 44 (20.11.1930), s. 5.

³⁷⁴ Vobecká, M. „Boj proti šu 144“, *Rozséváčka*, R. V., č. 18 (22.5.1930), s. 7.

³⁷⁵ Marie Vobecká byla poslankyní Národního shromáždění za komunistickou stranu. Viz Musilová, *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*, 119.

rozhodovati nad svým tělem všichni ti, kteří se nikdy nestarali a starati nebudou o osud proletářského dítěte.“³⁷⁶

Kritizována je tak především nespravedlnost, kdy je *dominantním blokem* ženám bráněno v „rozhodování o svém těle“, a jsou tak nuceny rodit děti, přitom jim ale nejsou vytvořeny podmínky pro důstojný život, resp. vůbec holé přežití těchto dětí. Požadavek práva „rozhodovat o svém těle“ tak nestojí sám o sobě, ale pouze v kontextu životních podmínek a „otrokářství“ *dominantního bloku*. V souladu s tím jsou i další části článku:

„Boj Dělnické pomoci za odstranění těchto paragrafů nemá znamenati, že MDP má úmysl schvalovati potraty jako dobrou věc – naopak. Potrat je zlem, ale ještě větším zlem je nutit ženy, aby bezmyšlenkovitě rodily jenom pro hřbitov.“³⁷⁷

Je poukazováno na nespravedlnost i v tom smyslu, že ženy jsou nuceny přestupovat zákon a jsou nazývány vražednicemi, když chtějí zabránit smrti svých dětí hladu, a přitom pouze odstraní zárodek, který ještě člověkem vůbec není. Dalším častým argumentem je motiv první světové války, kdy miliony lidí zahynuli, aniž by církvev – spojenec *dominantního bloku* – cokoli udělala, a naopak ještě světila zbraně. Církev tak postrádá jakoukoli legitimitu odvolávat se na „morální zákon“ a vystupovat proti interrupcím:

„Církev nazývá potrat vraždou a hrozí pekelnými mukami všem těm, které v zoufalství sahají k nejhorším prostředkům, aby zabránily zrození dítěte, které nemohou uživit. Vraždou je odstranění malého embrya, o kterém nikdo nemůže tvrditi, že se z něho vyvine schopný, lidský tvor, ale bohumilé dílo bylo, když v roce 1914 světily se zbraně, které byly vtisknuty milionům zdravých mužů, kteří byli hnáni na světová jatka, aby se tam navzájem vraždili a mržčili.“³⁷⁸

Ztráta legitimacy *dominantního bloku* „vládnout“ se tak zdá být primárním motivem v požadavku na „právo disponovat svým tělem“; pokud by byly vytvořeny vhodné životní podmínky, a zároveň by *dominantní blok* nezneužíval svou moc k vykořisťování dělnické třídy (jako laciné námezdní síly a vojáků), mohl by si stát (*dominantní blok*) zřejmě právo disponovat těly žen ponechat. Článek ovšem také problematizuje nespravedlnost, se kterou právo státu „disponovat ženskými těly“ dopadá z hlediska třídní příslušnosti nerovnoměrně:

³⁷⁶ Vobecká, M. „Proti kličkám paragrafů“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 12 (8.10.1931), s. 3.

³⁷⁷ Vobecká, M. „Proti kličkám paragrafů“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 12 (8.10.1931), s. 3.

³⁷⁸ Vobecká, M. „Proti kličkám paragrafů“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 12 (8.10.1931), s. 3.

„Jakmile si ale dělnická žena řekne dost – přijdou četníci a vedou ji jako vražednici.

Buržoasní dámy ovšem, když se jim nějaký ten malér stane, odjíždějí do sanatoře, kde už lékaři bez nebezpečí a bolesti odstraní nemilé následky a neznáme případu, že by taková buržoasní dáma byla stála před soudem pro zločin, na který platí paragrafy 144. až 148.“³⁷⁹

Rozporuplně však působí zdůrazňování, jak povolení interrupcí naopak povede k větší porodnosti. Argumentem byly především statistiky ze Sovětského svazu, které ukazovaly, že po legalizaci potratů porodnost stále stoupala. Jedním vysvětlením by mohlo být, že „pokoutně“ prováděné potraty nezřídka způsobovaly komplikace a pak i neplodnost, kdežto u lékařem provedených interrupcí se komplikace vyskytovaly jen zřídka. Dalším možným vysvětlením by ale také mohlo být podstupování pokoutného „vyhnání plodu“ jako formy odporu vůči „zotročení“ žen *dominantním blokem*. Pro to by mohl svědčit i následující citát:

„Odstraňte tento hnusný, vraždící paragraf, nařídte klinické, bezplatné provádění zákroku pod lékařskou, odbornou kontrolou pro nemajetné dělnické ženy, dohlížejte k tomu, aby zákon o pojištění byl ve svém znění o pomoci v mateřství do důsledku zaměstnavateli i příslušnými orgány dodržován, postarejte se, aby dělnické rodiny a hlavně dělnické děti nehynuly hladem a zimou, dejte dělníkům levné byty, dejte jim práci, a uvidíte, že bude ubývatí potratů a přibývatí porodů, uvidíte, že všechny tresty za přestoupení tohoto proklínaného paragrafu nezmohou to, co dokáže jeho odstranění.“³⁸⁰

Není tedy nezbytně nutně požadována změna společenského systému, za dostačující je považováno i zajištění důstojných životních podmínek a možnosti v případě nezbytné potřeby podstoupit umělé přerušování těhotenství (jako v Sovětském svazu). Obdobně je tyto požadavky možné nalézt i v následujícím článku:

„Musíme se všichni spojit, bojovat proti paragrafu 144, který nutí rodit do bídy.

Musíme však také dobýt si takové poměry, které by zaručily našim dětem chléb, které by otcům daly práci a svobodu. Musíme si dobýt práv, které by zaručovaly svobodné rozhodování, chci-li dítě či nechci. A toto rozhodování bude možné jen tehdy, bude-li dána možnost výdělků na jedné straně a na druhé straně zrušení paragrafu 144, který

³⁷⁹ „Opět § 144“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 17 (12.11.1931), s. 76-73 (v některých číslech z tohoto období docházelo k takovému výjimečnému číslování).

³⁸⁰ „§ 144 do nekonečna“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 18 (19.11.1931), s. 5.

nutí rodit, ač nezaručuje, že novorozeňátko dostane řádnou výchovu, že bude mít vždy dost chleba.“³⁸¹

Často se zde (a v dalších člancích) opakuje motiv „svobody“ a „svobodného rozhodování“ o mateřství, a zajištění možnosti pracovat a důstojných životních podmínek. Implicitně se tak předpokládá, že možnosti umělého přerušení těhotenství by bylo využíváno jen v případě, že by vhodné podmínky zajištěny nebyly, jak dobře shrnuje dopisovatelka, „žena horníka ze severu“:

„Každá žena má ráda dítě, ale rodit je hrobníkovi na lopatu nechceme. A proto povalíme ten shnilý, zabijácký paragraf.“³⁸²

Na druhou stranu se objevují i formulace, odkazující na demokratické principy, a tedy určitou individuální svobodu:

„Není snad jedním z principů demokracie právo ženy nad svým vlastním tělem?“³⁸³

Za povšimnutí stojí, že se poměrně nový koncept demokracie, který se začal výrazněji rozšiřovat až po vzniku samostatného Československa, dostal takto rychle i do povědomí obyčejných lidí. Je tedy evidentní, že určitý **diskurzivní typ individuálních práv a svobod** byl již známý, uplatňoval se ovšem jen velice váhavě, neboť byl vždy ospravedlňován nevyhovujícími životními podmínkami a důležitostí svobodného rozhodování žen o svém mateřství jen v souvislosti s odpovědností, kterou mají ke svým dětem ve smyslu zajištění důstojných životních podmínek. Zároveň byl tento požadavek na „právo disponovat svým tělem“ zpravidla doprovázen ujišťováním, že „[k]dyž stát zajistí ženám možnost rodit a vychovávat zdravé děti, tedy *každá žena bude ráda rodit*.“³⁸⁴ Mateřství je také považováno za „přirozenou“ a „důležitou“ funkci žen:

„Dejte lidem práci, zajistěte platy, chléb, bydlení, starejte se o děti, mládež, uskutečněte nejširší ochranu matek a *ženy se nebudou brániti plniti svoji, přírodou jim určenou, velmi důležitou sociální funkci – ,mateřství*‘.“³⁸⁵

Diskurzivní typ individuálních práv a svobod tak mohl být z důvodu svého nedostatečného rozvinutí, resp. potlačení hegemonními diskurzivními typy (esencialistickým, mateřského štěstí)

³⁸¹ „Rodit děti do bídy je hřích“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 5 (3.2.1932), poslední strana.

³⁸² „Dítě? Ano, ale ne hrobníkovi na lopatu“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 7 (17.2.1932), s. 7.

³⁸³ „PARAGRAF 144.“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 24 (15.6.1932), s. 6.

³⁸⁴ „§ 144 a osnova nového zákona“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 30 (27.7.1932), poslední strana. Zvýraznění autorky.

³⁸⁵ Vobecká, M. „Teď přijdou s § 144“, *Rozséváčka*, R. X., č. 3 (16.1.1935), s. 2. Zvýraznění autorky.

jen velmi nejistě artikulován a měl možnost se uplatňovat jen v doprovodu jiných diskurzivních typů, které jej měly legitimizovat (např. diskurzivní typ mateřské odpovědnosti). Zároveň je ale také možné, že byl využíván jen proto, aby umožnil lepší realizaci odpovědného mateřství. Jelikož pro realizaci odpovědného přístupu k dětem, a tedy k reprodukci, bylo třeba (vzhledem k dobovým ekonomickým podmínkám) mít možnost podstoupit umělé přerušování těhotenství, mohl být diskurzivní typ individuálních práv a svobod využíván v debatě o legalizaci interrupcí právě proto, že poskytoval v tomto směru dobré argumenty. Přestože diskurzivní typ individuálních práv a svobod sám o sobě cílil úplně jiným směrem (získání osobní svobody pro ženu namísto vhodných životních podmínek pro děti), s jeho pomocí bylo možné dodat požadavkům o právu na interrupci mnohem větší legitimitu – nebylo nutné „dokazovat“ špatné sociální podmínky jako v případě argumentů diskurzivního typu mateřské odpovědnosti, žena měla zkrátka mít právo o svém těhotenství sama rozhodovat. Diskurzivní typ individuálních práv a svobod tak možná byl využíván v argumentaci za legalizaci interrupcí pouze jako prostředek, přičemž o právo na tělesnou integritu jako takové nutně jít nemuselo.

Uskutečňování odpovědného přístupu k reprodukci prostřednictvím interrupcí však není zcela bez problémů. Na straně přispěvatelky *Rozsévačky* vzniká rozpor, a to vzhledem k současnému pojednávání o mateřství jako o „nejvznešenějším úkolu“ ženy (esencialistický diskurzivní typ) a o štěstí, které s sebou mateřství přináší (diskurzivní typ šťastného mateřství). Je těžké si představit podstoupení umělého přerušování těhotenství, pokud je mateřství v rámci esencialistického diskurzivního typu vnímáno jako „zdroj“ důstojnosti ženy (a „nejvyšší úkol“ ženy) a její hodnoty jako člověka, o čemž pojednával článek „Matka“, který jsem již v mé práci analyzovala. Vnější okolnosti pak tento rozpor ovšem později rozřešily, jak v následující části objasním.

4.3. Opětovný zákaz interrupcí v Sovětském svazu

Poukazování na „svobodné mateřství“ v Sovětském svazu představovalo důležitý argument v prosazování legalizace interrupcí. V červenci 1936 však v Sovětském svazu došlo k opětovnému zákazu umělého přerušování těhotenství, a sovětský „příklad“ tak naopak začal být pádným argumentem pro zastánce a zastánkyně konzervativního přístupu. Přitom ještě v roce 1932 se v *Rozsévačce* psalo o umělém přerušování těhotenství, že pro zdraví ženy nepředstavuje nijak zvlášť nebezpečný výkon:

„Tam, kde přerušení těhotenství jest provedeno jistou rukou podle pravidel lékařské vědy, není lehčí operace a průběh její nemá vážných, zdraví škodlivých následků.“³⁸⁶

Tvrzení, že „není lehčí operace“ než interrupce, dobře ukazuje způsob agitace v komunistickém tisku, kdy je pro dosažení požadovaného účinku na čtenářky a čtenáře užíváno i velmi silných rétorických prostředků. Na podporu tohoto tvrzení jsou uváděny i statistiky přímo ze sovětského Ruska:

„Moskva hlásí z jedné velké potratové kliniky, že v posledním roce bylo provedeno na zdravých ženách **50.000 potratů bez jediného případu smrti!**“³⁸⁷

K zásadní proměně diskurzu *Rozsévačky* došlo až v červnu 1936, kdy v Sovětském svazu již probíhala v tisku agitace ukazující důležitost opětovného zavedení zákazu interrupcí. Podobnou „přípravu“ na tento krok lze tak najít i v československé *Rozsévačce*:

„Sovětská vláda dala k projednání nejširším vrstvám pracujících návrh zákona o zákazu potratu a nového ohromného zlepšení péče o matku a dítě. Zákaz potratu vyžadují samy pracující ženy a lékaři, kteří dokázali, že přerušení těhotenství je vážným ohrožením zdraví.“³⁸⁸

Tato argumentace jde zcela proti předchozím tvrzením o „neškodnosti“ interrupcí. Je otázkou, jak mohli čtenářky a čtenáři vnímat rozpor, který nastoluje i poslední věta – pokud by samy ženy a jejich lékaři považovali umělé přerušení těhotenství za zdraví ohrožující, nemusely by ženy (po eventuální konzultaci s lékařem) tento zákrok jednoduše požadovat, a celý problém by byl vyřešen, žádný zákon by nebyl třeba. Je evidentní, že se tak jedná pouze o argumentační strategii. Následuje také zdůvodnění legalizace interrupcí v roce 1920:

„Jak známo, připustil Sovětský svaz přerušení těhotenství v roce 1920, tehdy, když ještě zuřila občanská válka a hladomor v Povolží, kdy země zápasila o svou svobodu a těžce se zotavovala z ran, zasazených carismem a bílými generály. Ale hned tehdy bolševici řekli, že potrat je zlo, které chtějí odstranit tím, že každé matce dají možnost, aby její dítě bylo vychováno v úplném dostatku a vyrostlo na šťastného kulturního člověka.“³⁸⁹

³⁸⁶ „Lékařka Reni Begunová, Berlín: Jest potrat nebezpečný?“, *Rozsévačka*, R. VII., č. 37 (21.9.1932), s. 5.

³⁸⁷ „Lékařka Reni Begunová, Berlín: Jest potrat nebezpečný?“, *Rozsévačka*, R. VII., č. 37 (21.9.1932), s. 5. Zvýraznění v originále.

³⁸⁸ „Zákon, o němž jednájí miliony“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 21 (4.6.1936), s. 5.

³⁸⁹ „Zákon, o němž jednájí miliony“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 21 (4.6.1936), s. 5.

V *Rozséváčce* je tak opětovný zákaz interrupcí v Sovětském svazu zdůvodňován tím, že se původně jednalo o legalizaci pouze dočasnou. Tato argumentace byla stejná, jako v samotném Sovětském svazu, tedy že s opětovným zákazem umělého přerušení těhotenství se již při jeho legalizaci počítalo.³⁹⁰

Landová-Štychová se vzápětí sama k tomuto tématu obšírně vyjadřuje v článku „Mateřství a lidská láska“³⁹¹. Uvádí, že její návrhy na novelizaci zákonné úpravy interrupcí byly nesprávně vykládány. Jejich účelem bylo,

„aby matky pracujících vrstev měly usnadněn přístup k lékařům v případech katastrofálního mateřství. Byl to boj proti pověrám o ženském těle jako pouhém stroji na výrobu lidského materiálu. Žena podle starých tradic náboženských i společenských nebyla považována za rovnocennou muži – byla jí fakticky i právnicky upřena všechna přirozená práva člověka s vlastní svobodnou vůlí. Bojovaly jsme o právo na dobrovolné mateřství – tedy v první řadě s hlediska ženy jako rovnocenné občanky státu, která musí mít právo na své vlastní tělo. Žena, která jen pod bičem výhrůžky stává se matkou, je vždycky špatnou matkou – a bez své viny!“³⁹²

V tomto citátu se diskurzivní typ individuálních lidských práv uplatňuje asi nejzřetelněji. Objevují se zde výrazy „právo na vlastní tělo“ a „dobrovolné mateřství“. Žena by také neměla být „pouhým strojem na výrobu lidského materiálu“ a měla by mít „přirozená práva člověka s vlastní svobodnou vůlí“. Izolovaně by taková rétorika mohla svědčit o přítomnosti diskurzivního typu individuálních práv a svobod, spojeného s mateřstvím jen jako jednou z možností seberealizace ženy, pro kterou se může, ale také nemusí rozhodnout, a naopak proti esencialistickému diskurzivnímu typu, který ženu neodmyslitelně s mateřstvím spojuje. Zároveň Landová-Štychová ale uvádí, že snaha o novelizaci zákona měla především chránit ženy před „katastrofálním mateřstvím“ (dalším jejím cílem bylo omezení množství prováděných potratů, o čemž pojednám níže). Specifikace tohoto pojmu je uvedena dále:

„Žádaly jsme právo žen na bezplatnou odbornou pomoc a ústavní péči v těch případech, kdy zavedení potratu je nutné z důvodů **zdravotních** (slabá, k nemocem náchylná žena), **eugenických** (je-li dítě ohroženo dědičnou chorobou, je-li z otce alkoholika apod.),

³⁹⁰ Davis argumentuje, že v návrhu zákona legalizujícího interrupce v roce 1920 se pouze uvádí, že „postupně bude jistě dosáhnuto vymizení tohoto zla,“ což ještě nemusí znamenat, že bylo záměrem v budoucnu opět legálnost interrupcí zrušit. Viz Davis, ‘The question of abortion in revolutionary Russia, 1905–1920’, 63.

³⁹¹ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

³⁹² Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

nebo **sociálních** (chudoba, nezaměstnanost, početnost rodiny, přesahující prostředky a pod.)“³⁹³

Nejblíže ke konceptu práv ženy „rozhodovat o svém těle“ zde mají „sociální“ důvody (které v dobovém pojetí běžně zahrnovaly i například důvod hanby z otěhotnění mimo manželství, tedy svobodné ženy, i když to zde Landová-Štychová neuvádí). Jsou však dosti přesně vymezeny, nejedná se tedy o obecné právo na umělé přerušování těhotenství jednoduše z důvodu „práva na své tělo“. Důvod „chudoby“ by sice mohl být relativně snadno užít v případě, kdy by žena zkrátka chtěla interrupci podstoupit, i když by dítě jinak uživit mohla (na tento fakt možného „zneužití“ sociálních důvodů bylo také poukazováno a byly představovány určité způsoby, jak chudobu výpočtem „objektivně“ měřit³⁹⁴), nicméně se tak rozhodně nejedná o „právo na své tělo“ ve smyslu diskurzivního typu individuálních práv a svobod (tělesné integrity). Žena by v tomto případě musela o své situaci „lhát“. Namísto práva „rozhodovat o svém těle“ měla spíše novelizace zákona pomáhat od špatně řešitelných, resp. neřešitelných situací, kdy dítě pro ženy představuje tak neúnosnou komplikaci, že jsou „hnány do fušerských rukou, které nám do roka mrzačí tisíce krásných, zdravých žen.“³⁹⁵ Eugenické důvody by pak na jedné straně zajistily ženám „právo rozhodovat o vlastním těle“, pokud by si přály své těhotenství ukončit z obavy, že dítě bude „méněcenné“, na druhé straně zde existovala také možnost, že by v takovém případě mohlo dojít k indikování interrupce i proti vůli těhotné ženy – rozhodující slovo měl mít vždy lékař.³⁹⁶ Definice tělesného nebo mentálního postižení byla přitom velice široká,³⁹⁷ v podstatě do ní spadalo jakékoliv trvalé „onemocnění“, tedy například i lidé trpící epilepsií a nevidomí, a dokonce i lidé, u kterých se „dědičné zatížení“ ani vůbec

³⁹³ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3. Zvýraznění v originále.

³⁹⁴ Viz např. článek MUDr. Janů, který snahu o objektivní posuzování sociální indikace kritizuje: „Dály se ovšem pokusy dokázati, že sociální indikaci lze objektivisovati. Tak Max Hirsch nejenergičtější propagátor sociální indikace praví ve své monografii ‚Die Fruchtabtreibung‘ z roku 1921: ‚Sociální indikace může býti – je-li s ní správně zacházeno – učiněna jedním z nejpřesnějších ukazatelů umělého potratu, a svým číselným podkladem může, pokud se týče přesnosti, daleko předčítí veškeré indikace lékařské. Toho lze dosáhnouti na základě mého – před 10 lety učiněného – návrhu na stanovení normálních hodnot výdělku a životního minima.[‘]“ Janů, M. „Otázka potratová“, *Ženská rada*, R I., č. 5, s. 8.

³⁹⁵ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

³⁹⁶ Důležitost, jakou lékařská profese měla v období první Československé republiky, byla částečně způsobena i špatným zdravotním stavem obyvatelstva po první světové válce. O spojení dobové medicíny a eugeniky viz Filip Herza, ‚Imaginace jinakosti a přehlídka lidských „kuriozit“ v Praze v 19. a 20. století‘, 2018, 118–122.

³⁹⁷ Viz např. Gabriela Satinová, ‚Reprezentace „úchyly“ a strategie popularizace na stránkách časopisu „Úchylná mládež“ mezi lety 1925-1938‘, 2013, 41–68.

nemuselo nijak zvlášť viditeľne manifestovať.³⁹⁸ Nakonec toto Landová-Štychová sama rozvádí ďalej:

„Rozhodovať musí zájem dieťaťa, matky i celku. Kdo je zdravého rozumu a citení, ten nemôže spojitost zájmov týchto troch poprieť ani umelo komplikovať. **Dítě má právo zrodit se z rodičů zdravých do poměrů příznivých**, to je zásada, ktorou byla ustanovení novelisace řízena! To je zásada, která, prováděna do všech důsledků, znamená osvobození mateřství, ozdravení a zušlechtění lidských plemen a – hospodářskou i politickou rovnováhu na celém světě, vedoucí od socialistického zřízení až k odstranění válek.“³⁹⁹

Namísto ženy, ktorá rozhoduje, jestli se chce stát matkou, se má v rozhodování o jejím těhotenství jednat také o zvažení zájmu dieťaťa (jestli bude mít odpovídající podmínky – což ovšem definuje určitá spoločenská norma) a celku – spoločnosti (jestli má zájem na prírústku takového jedince). Opět se sice hovoří o „osvobození mateřství“, ovšem i s přihlídnutím ke dříve analyzovaným textům se vlastně jedná o zamezení „rození dětí do bídy“ a dětí „méněcenných“, což je v článku potvrzeno i kritikou, že „milióny veřejných peněz jsou mrhány na udržování ubohých zmrzačených životů těch, kteří lépe kdyby se nebyli narodili.“⁴⁰⁰ A nakonec i výraz „ozdravení a zušlechtění lidských plemen“⁴⁰¹ tuto úvahu jen potvrzuje. Tvrzení o tom, že regulace v oblasti reprodukce přinese „politickou rovnováhu na celém světě“ je ovšem v argumentaci ohledně umělého přerušení těhotenství ve své době neobvyklé, a mohlo by svědčit o vlivu, který Yuval-Davis označuje jako malthusiánský diskurz.

Yuval-Davis uvádí tři hlavní diskurzy⁴⁰², týkající se biologické reprodukce národa: „lidé jako moc“, eugenický diskurz a malthusiánský diskurz.⁴⁰³ V prvém diskurzu jsou lidé považováni za prostředek, kterým národ získává sílu – čím větší je jejich kvantita, tím více bude národ

³⁹⁸ V časopise *Sociální pracovnice* Bohumil Sekla argumentuje pro eugenickou regulaci reprodukce. Uvádí, že velkým nebezpečím je „méněcenný“ jedinec, u kterého se však jeho „méněcennost“ nemusí nijak projevovat, a tudíž „se populačně spojí s vrstvou normálního obyvatelstva a tím tuto skupinu jakoby infikuje svými vadnými vlohami.“ Viz Sekla, B. „kontrola porodů se stanoviska eugenického“, *Sociální pracovnice*, R. IV., č. 3 (březen 1935), s. 35. Z hlediska dnešních disability studies by se tak nejspíše jednalo o *nezjevné* „postižení“. Viz Ellen Samuels, ‘Mé tělo, mé mimikry: Neviditelná jinakost aneb Na co jazyk coming outu nestačí’, Praha, Kolářová, K. (ed.): *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*, 407.

³⁹⁹ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3. Zvýraznění v originále.

⁴⁰⁰ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

⁴⁰¹ V dobové literatuře se výraz „lidská plemena“ běžně používá, i když dnes by mohl být odsouzen. Svědčí o míře *naturalizace* eugenického diskurzu, kdy je z hlediska eugeniky nazíráno na lidstvo jako takové. Eugenika byla všeobecně pozitivně přijímána (až na určité výjimky nábožensky smýšlejících osob).

⁴⁰² V tomto výkladu používám pojem *diskurz* tak, jak jej užívá Yuval-Davis. Vzhledem k přístupu Fairclougha, ze kterého moje analýza vychází by mu však spíše odpovídal pojem *diskurzivní typ*.

⁴⁰³ Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, 1997, 41–47.

prosperovat, přičemž primárně je zdůrazňována potřeba mužů (jako dělníků a vojáků). Tento diskurz se může často objevovat tam, kde spolu dva národy „soupeří“ na stejném území, a zpravidla jej doprovází snaha omezit přístup žen k interrupcím. Nemusí se přitom jednat jen o „konkurenci“ ve formě početně silného národa, ale o jakékoliv etnikum, které je vnímáno jako hrozba hegemonie (nebo i rasové čistoty) dominantního etnika.⁴⁰⁴ V případě mnou analyzovaných pramenů by tento diskurz podle Yuval-Davis odpovídal nacionalistickému diskurzivnímu typu, který se vyskytoval zejména v argumentaci odpůrců a odpůrkyň legalizace interrupcí, ovšem později je možné jej v určité podobě nalézt i v diskurzu komunistického tisku, jak ještě ukázu.

Eugenický diskurz pak pokračuje snahou nejen početně rozšiřovat vlastní národ (která již není prvořadá), ale hlavně aktivně zabraňovat reprodukci konkurenčních etnik, resp. etnik narušujících jeho rasovou integritu. Zároveň propaguje reprodukci pouze fyzicky i psychicky zdatných jedinců (zpravidla ve spojení s rasovou čistotou), a klade tak důraz na „kvalitu“ namísto „kvantity“ (oproti prvně uváděnému diskurzu). Reprodukci lidí náležejících k nežádoucímu etniku nebo nějak tělesně případně mentálně hendikepovaných, je zabraňováno prostřednictvím jejich sterilizace. Yuval-Davis ukazuje, že k takovýmto praktikám docházelo i ve druhé polovině 20. století v zemích považovaných za demokratické.⁴⁰⁵ Eugenický diskurzivní typ se vyskytoval v komunistickém diskurzu již od podání prvního návrhu na legalizaci interrupcí. Také v článku Landové-Štychové, o kterém nyní pojednávám, má poměrně dominantní úlohu.

Posledním je podle Yuval-Davis malthusiánský diskurz. Tento diskurz naopak varuje před přelidněním, a snaží se tak spíše kvantitu populace zachovávat na stejné úrovni. Je pojmenován po Thomasu Malthusovi, který již před rokem 1800 tyto názory propagoval. Příliš rychlý růst populace je považován za hrozbu pro národní prosperitu, případně pro celý svět. Některé země se tak snaží různými metodami (především sterilizací nebo propagací antikoncepce) růst populace brzdit.⁴⁰⁶ Landová-Štychová ve svém článku pojem „politické rovnováhy na celém světě“ sice více nevysvětluje, nicméně je možné, že měla na mysli riziko příliš rychlého růstu populace, v jehož důsledku by došlo ke zhoršení sociální situace v určitých zemích, což by mohlo mít celosvětové důsledky.

⁴⁰⁴ Yuval-Davis, *Gender and Nation*, 41–43.

⁴⁰⁵ Yuval-Davis, *Gender and Nation*, 43–45. Srov. také Susan M. Schweik, *The Ugly Laws: Disability in Public*, New York; Chesham, 2010, 67–68.

⁴⁰⁶ Yuval-Davis, *Gender and Nation*, 45–47.

Nabízí se ovšem také otázka, nakolik jsou tyto tři diskurzy striktně oddělené, a nakolik spolu mohou do určité míry souviset. Yuval-Davis uvádí u malthusiánského diskurzu příklad, kdy státy severní polokoule, zejména Spojené státy americké, vynakládají nemalé prostředky na zpřístupnění antikoncepce v zemích jižní polokoule, protože by pro ně samotné rychlý růst populace v jižních státech mohl údajně představovat bezpečnostní riziko.⁴⁰⁷ S ohledem na fakt, že plánované rodičovství bylo v USA zprvu zacílené právě na afroamerickou populaci žijící v centrech měst na východním pobřeží,⁴⁰⁸ je možné pochybovat o motivech, s jakými jsou takové akce prováděny. Thomas Malthus pak sice v prvním vydání své eseje v roce 1798 uváděl jako možnou regulaci kvantity lidské populace války, nemoci a epidemie, ve druhém vydání roku 1803 ovšem už jako další prostředek přidal „zdrženlivost z morálních důvodů“, doporučovanou zejména pro chudé.⁴⁰⁹ V Malthusovu pojetí tedy nešlo jen o omezení velikosti populace jako celku, ale je možné zde již pozorovat jisté náznaky eugeniky. Zároveň zastával názor, že chudí nedisponují takovou vůlí, aby byli schopni zlepšovat sami sebe a svůj život, což byly naopak osvícenské zásady hlášané Condorcetem. Snažit se zlepšit postavení chudých tudíž v jeho pojetí bylo nesmyslné, jedinou možností bylo omezování jejich počtu.⁴¹⁰ Malthusiánský přístup tak může obsahovat (a zřejmě často obsahuje) určitou eugenickou složku.⁴¹¹ Je možné, že i Landová-Štychová si byla vědoma ekonomických omezení, která budou vždy sociální podporu mateřství limitovat, a původně i prostřednictvím interrupcí zamýšlela dosáhnout lepší životní úrovně dělnictva, což by ve svém důsledku mohlo přispět k celkové politické stabilitě světa.

Dalším důvodem návrhu na legalizaci interrupcí, kromě zabránění „katastrofálnímu mateřství“, bylo podle Landové-Štychové naopak snížení počtu umělých přerušení těhotenství:

Novelisace potratových paragrafů měla ještě jeden důležitý účel. **Omezit potraty na míru nejmenší.** Učinit z pouhého lékaře chirurga a ranhojiče – **lékaře-rádce**, zachránce a učitele žen, aby nebyly nadále obětmi barbarských, středověkých názorů na vlastní své tělo. Je-li porod revolucí, ze které se rodí v bolestech nový život, je potrat krvavým

⁴⁰⁷ Yuval-Davis, *Gender and Nation*, 46–47.

⁴⁰⁸ Margaret Lock and Vinh-Kim Nguyen, *An Anthropology of Biomedicine*, 2010, 121.

⁴⁰⁹ Lock and Nguyen, *An Anthropology of Biomedicine*, 115.

⁴¹⁰ Lock and Nguyen, *An Anthropology of Biomedicine*, 115.

⁴¹¹ Pozůstatky podobného přístupu jsou vidět ještě i dnes například v Indii, kde za snahami o kontrolu velikosti populace stojí spíše obavy, aby se nezvyšoval počet členů (a tím i moc) nižších tříd, zvláště když se snižuje míra porodnosti u vzdělaných žen ze střední třídy. Viz Lock and Nguyen, *An Anthropology of Biomedicine*, 117.

pučem, který vždy škodí a často opakován může těžce ohrozit zdravý kořen ženina organismu.“⁴¹²

Uvedený citát dobře ukazuje snahu o „napasování“ tématu mateřství a interrupcí do politického diskurzu; užití metafor, kdy porod představuje „revoluci“ a potrat „krvavý puč“, působí značně „násilně“ a k lepšímu porozumění problému odpovědného mateřství a interrupcí nijak zvlášť nepřispívá.

Negativní postoj k interrupcím a zdůrazňování jejich škodlivých a nebezpečných následků je pak v naprostém rozporu se stanovisky Maxima Wassermanna (jehož brožura bude analyzována dále), která byla používána jako zásadní argument v návrzích (kromě prvního) na změnu právní úpravy podávané Landovou-Štychovou. Legalizace interrupcí podle těchto návrhů by však v každém případě znamenala výraznou medikalizaci života žen – jak v podání Wassermannově, tak v právě uvedeném pojetí Landové-Štychové, by se lékaři stali „rádci, zachránci a učitelé žen“, tedy někým, kdo má v životě žen roli velmi zásadní.⁴¹³

K opětovnému zákazu interrupcí v Sovětském svazu se Landová-Štychová staví poměrně rezervovaně, což byla asi jediná možnost v její situaci, kdy nemohla projevit otevřený nesouhlas, a přitom byla možná stále ještě přesvědčena, že v určitých případech je umělé přerušování těhotenství vhodným řešením situace. V článku je tak možné nacházet určitou rezignaci i vztek:

„Nezbývá, než aby naše ženy a dívky samy se začaly starat o vyřešení tohoto problému zatím tak, jak to v rámci dosavadního zřízení je možné. V první řadě je nutné **starat se o poučení naší nejen ženské, ale i mužské mládeže!** Není tu jen otázka mateřství, ale i otcovství! V Sovětském svazu to vzali za pravý konec, **učíce obě pohlaví odpovědnosti a sebekázní!** U nás se mnoho v časopisech píše o nutné sebekázní dívek a žen, ale vůbec nic **o stejné nutné sebekázní hochů a mužů.** Právě v otázkách lásky, manželství a rodičovství. Platí tu dvě morálky: pokrytecky strohá pro ženu a velmi volná pro muže. Obě pochybné a ve svých důsledcích rozvratné. Moderní ženy se ovšem velmi

⁴¹² Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3. Zvýraznění v originále.

⁴¹³ Například i Davis ve svém článku argumentuje, že za legalizací interrupcí v Sovětském svazu v roce 1920 byla snaha o medikalizaci života žen. Viz Davis, ‘The question of abortion in revolutionary Russia, 1905–1920’. Stejně Siegel uvádí, že za kampaní za kriminalizaci umělého přerušování těhotenství v 19. století ve Spojených státech byla snaha lékařů o získání většího vlivu své profese. Viz Siegel, ‘Reasoning from the body’, 283.

snadno zbavují nepohodlných předsudků, ale poněvadž mnohé z nich následovaly nevázanou morálku pro muže – musily ztroskotat.“⁴¹⁴

V článku Landová-Štychová nikde neuvádí, že by opětovný zákaz interrupcí byl správným krokem. Výraz „nezbývá, než ...“ také spíše implikuje negativní stanovisko k nové právní úpravě v Sovětském svazu. Zajímavé je celkové zaměření druhé části článku na mládež a „správné“ sexuální chování. Možná to ovšem bylo také to jediné, na co bylo možné se zaměřit. Při nezákonnosti interrupcí byly eugenické „indikace“ neřešitelné, a u vdaných žen, jejichž manželé holdovali alkoholu, by „kázání“ o pohlavní zdrženlivosti nemělo žádný smysl (což bylo také často uváděno jako argument pro legalizaci interrupcí). Zároveň se ovšem zdá, že věta o ženách, které „musily ztroskotat“ v důsledku „následování nevázané morálky pro muže“, protože se jako „moderní“ ženy zbavily „nepohodlných předsudků“, nese náznaky určitého „prohlédnutí“, že rovnost žen s muži není možné zatím zajistit ani v komunistickém režimu. Rétorika je velice podobná argumentaci Anny Honzákové, s jejímž článkem bylo polemizováno v *Ženském listě*, a která se k mládeži obrací též: „Cesta k nápravě je zcela jiná: je to umravňování, uvědomování, poučování lidu a hlavně opravdovější a čistší výchova mládeže.“⁴¹⁵ Je však nutné rozlišovat diskurzivní typy, které za touto rétorikou stojí: v případě Honzákové je to moralistický diskurzivní typ, u Landové-Štychové se jedná o diskurzivní typ zdraví; přesto je zajímavé, že Landová-Štychová považuje za jediný prostředek k ochraně zdraví žen sebekázeň, a nijak se nezmiňuje o kontracepčních prostředcích. Důvodem by snad mohl být v této době již i v komunistickém diskurzu se významně uplatňující nacionalistický diskurzivní typ.

Moje analýza komunistického tisku začínala jeho polemikou se stanovisky Anny Honzákové a ostrým vymezováním se vůči nim. Článek Landové-Štychové se k postojům Honzákové naopak přibližuje, i když na ni nijak neodkazuje; svůj vztah k ní pak vyjasňuje Landová-Štychová v dopise její sestře Albíně Honzákové v roce 1942:

„Nedostatečnou formulací prvního podání jsem se ocitla ve falešné situaci zastánkyně umělých potratů ... Anna Honzáková byla pravda mým odpůrcem. Ale ráda doznávám, že právě její stanovisko mi usnadňovalo krystalizaci otázky v následujících podáních mého návrhu. Máte-li odpůrcem v určité a tak ožehavé věci člověka poctivého a svrchovaně ušlechtilého, smí-li se spolehnout, že v jeho výkladech není nástrah ani

⁴¹⁴ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3. Zvýraznění v originále.

⁴¹⁵ „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 2.

nízkých úmyslů, je to velké štěstí. A já měla tedy to velké štěstí, že mým odpůrcem až do posledního puntíku byla MUDr. Anna Honzáková a tím stala se spolutvůrkyní mého posledního návrhu proti starým potratovým paragrafům ... Byla vzácně spravedlivá a uznala můj poctivý úmysl.⁴¹⁶

Landová-Štychová se zde ohrazuje proti tomu, že by byla „zastánkyní“ provádění interrupcí. Označování někoho za „zastánkyni“ provádění interrupcí náleželo výhradně do rétoriky odpůrců legalizace umělého přerušení těhotenství ve výpadech vůči druhé straně. Všichni, kdo legalizaci interrupcí schvalovali, to zdůvodňovali jen tím, že se jedná o „menší zlo“, než kdyby zůstala v platnosti stávající zákonná úprava. To potvrzuje i Šubrtová:

„Umělý potrat jako prostředek k omezování porodnosti neschvaloval ani nedoporučoval nikdo z nich a proti takovému nařčení se ohradili i nejradiálněji zastánci legalizace zákonodárství.“⁴¹⁷

Snad nejliberálnější postoj k umělému přerušení těhotenství jsem v pramenech našla u Maxima Wassermanna⁴¹⁸, který se ovšem vyjadřuje výhradně z hlediska lékaře. Nejedná se tedy o vyslovenou propagaci interrupcí obecně, ale pouze o doporučení umělého přerušení těhotenství jako vhodného „léčebného prostředku“ v případech, kdy donošení plodu není považováno za žádoucí. Jak Landová-Štychová, tak jakékoliv jiné ženy, které se stavěly za legalizaci interrupcí, byly terčem kritiky, přičemž jim bylo předhazováno, že „propagují“ provádění interrupcí z toho důvodu, aby mohly žít nespoutaným sexuálním životem: „Vždyť vy, ženy, vlastně bojujete za nezkrácený pohlavní požitek a nikoliv za sociální řád!“⁴¹⁹ Wassermann si tak mohl dovolit zastávat své stanovisko k interrupcím jednak z hlediska své lékařské profese, ale zřejmě i s ohledem na svůj gender, tedy proto, že byl muž, a nemohl být nařčen z agitace za „svůj“ neomezený sexuální požitek – takovéto obviňování cílilo vždy pouze na ženy. To je samo o sobě zajímavým fenoménem⁴²⁰, neboť interrupce jsou tak v dobovém diskurzu považovány za čistě „ženskou záležitost“. Přiznání role muže v oplodnění se v pramenech vyskytuje, ale dále se jej situace již „netýká“, řešit důsledky sexuálního styku je již na ženě samotné. Ze strany žen byl tento stav ovšem vnímán jako značně

⁴¹⁶ Dopis cituje ve své knize Uhrová, viz Uhrová, *Anna Honzáková a jiné dámy*, 79.

⁴¹⁷ Šubrtová, 'Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)', 243.

⁴¹⁸ Brožura Maxima Wassermanna bude předmětem analýzy v páté kapitole.

⁴¹⁹ „Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 77 (30.3.1930), s. 9.

⁴²⁰ Vysvětlením by zřejmě mohla být již zmiňovaná „dvojitá morálka“, tedy tolerování (zejména) předmanželského sexuálního života u mužů z důvodu jeho „nezbytnosti“ pro zdraví muže.

problematický a byly artikulovány požadavky na jeho změnu, tedy na působení na muže ve smyslu zodpovědného přístupu k sexualitě.

Není jisté, s jakým záměrem podávala Landová-Štychová svůj první návrh na legalizaci interrupcí a jaké přesně její tehdejší stanovisko bylo. Snad se opravdu jednalo o snahu „osvobodit“ ženy od mateřství, a poskytnout jim tak stejnou svobodu, jakou měli muži. To, že se Landová-Štychová (po opětovném zákazu interrupcí v Sovětském svazu) ve své apelaci na sebekázeň zaměřila na mládež (s níž určitá volnost v milostných vztazích bývá spojována) by tomu mohlo nasvědčovat. Sebekázeň tak byla již jedinou možností, která zbývala:

„Láska je jeden ze sladkých darů života, je v tvé moci, milá mládeži, aby se tento vzácný dar nezměnil v tvých rukách v hořkost, která život otráví a zmrzačí. Nevyvolávejte lásku tam, kde ji nechcete nebo nesmíte opětovat. [...] Buďte odpovědni! Buďte ukáznění!“⁴²¹

Landová-Štychová tak dospěla k tomu, co Honzáková říkala již před patnácti lety: „Není-li ženě neb muži z jakéhokoliv závažného důvodu možno vzít na sebe úkol rodičovský, jsou povinni na tak dlouho se zříci života pohlavního, pokud se poměry příznivě nezmění.“⁴²²

Polemika okolo legalizace umělého přerušování těhotenství v komunistickém tisku se tak svým způsobem uzavírá. Rozpory v argumentaci komunistického tisku před a po opětovném zákazu interrupcí v Sovětském svazu však evidentně budily ve čtenářkách a čtenářích *Rozsévačky* nemalé rozčarování, o čemž svědčí další „vysvětlování“ této otázky společně s reakcemi na dopisy, které do redakce došly:

„Denně přicházejí dopisy čtenářek ze všech konců Československa. ‚Zákon, o němž jednají miliony‘, vzrušil také u nás všechny vrstvy pracujících žen. Je to důkaz, jak hluboce jsou spjaty s velkou zemí sovětů, jak správně chápou rozdíl mezi postavením žen ve SSSR a v jiných zemích.“⁴²³

Je pochopitelné, že zákaz interrupcí v Sovětském svazu vzbudil silnou reakci ze strany československých žen, neboť vlastně ztratily ústřední téma svého „boje“, jak ukazovaly analyzované články. Dá se předpokládat, že reakce čtenářek mohly být značně kritické a požadovaly vysvětlení, proč i Sovětský svaz nakonec ženám odnímá právo „rozhodovat nad svým tělem“, a zároveň možná poukazovaly na to, že v Československu by „boj“ za odstranění „potratových paragrafů“ neměl ustát. Redakce však zřejmě jejich příspěvky obratně vyložila

⁴²¹ Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

⁴²² „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 2.

⁴²³ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 25 (17.6.1936), s. 4.

tak, že se zajímají o Sovětský svaz a „správně“ chápou rozdíl mezi tamním a domácím společenským zřízením, a tudíž ve prospěch vlastní politické agitace. Teoreticky by snad bylo možné odůvodnit opětovný zákaz interrupcí v SSSR rozdílem mezi Sovětským svazem a „jinými zeměmi“, čímž byly myšleny ty kapitalistické, a stále agitovat za legalizaci umělého přerušování těhotenství v Československu. Nic takového se ovšem nestalo, určité podobné zmínky se objevují pouze v dopisech čtenářek (viz níže), ale ve stanovisku redakce se více než dříve uplatňuje diskurzivní typ šťastného mateřství, a jakákoliv agitace za odstranění „potratových paragrafů“ se již neobjevuje. Sama Jabůrková přitom nejenže namísto „boje za svobodné mateřství“ hovoří již jen o mateřském štěstí (diskurzivní typ šťastného mateřství, esencialistický diskurzivní typ), ale zároveň se (přes antiklerikalismus komunistického diskurzu) nevyhýbá ani výrazům spojeným s křesťanstvím, přičemž její rétorika má opět jisté mytologické rysy:

„Dávný sen socialistických předchůdců, nejlepších synů lidstva uskutečňuje Sovětský svaz: každý člověk bude mít svaté právo pracovat, odpočívat, vzdělávat se podle vrozených schopností. Nevládne tam prokleté právo soukromého vlastnictví, jež na utrpení milionů budovalo přepych tisíců, ale právo na skutečné lidské štěstí všem. V takové zemi je ovšem zákon o zákazu potratů namísto výstraha všemu občanstvu, aby lehkovážně se nezbavovalo nejvyššího štěstí – být tvůrcem nového vyššího pokolení.“⁴²⁴

Jabůrková s oblibou užívá výrazů evokujících mýty, což umožňuje její argumentaci využívat klišé o znovunastolení jistého „ideálního stavu světa“, ke kterému je možné se nyní prostřednictvím komunismu vrátit.⁴²⁵ Jsou zde tedy „nejlepší synové lidstva“ jako „socialističtí předchůdci“ a jejich „dávný sen“. Užívání slov „svatý“ a „prokletý“ jako antonym bylo také poměrně časté nejenom u Jabůrkové. Ukazuje se zde i diskurzivní typ morální integrity proletariátu, neboť není kritizováno pouze „budování přepychu tisíců na utrpení milionů“, ale i to, že „štěstí“ takto vystavěné je ve skutečnosti pouze „přepychem“, a ne tím pravým štěstím, o které má člověk usilovat. „Skutečné lidské štěstí“ je možné pouze v komunistické zemi – Sovětském svazu. Formulace o tom, že zákazu umělého přerušování těhotenství je třeba „jakožto výstraha všemu občanstvu, aby lehkovážně se nezbavovalo nejvyššího štěstí“ sice může působit

⁴²⁴ „Za šťastné mateřství“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 25 (17.6.1936), s. 4.

⁴²⁵ V souvislosti s komunistickým převratem v Rusku Wydra argumentuje, že koncept revoluce v sobě zahrnuje nejen význam vytvoření zcela nového pořádku, odděleného od minulosti, ale současně i dosažení ideálního, nového uspořádání prostřednictvím návratu ke „ztracenému zlatému věku“ lidstva. Viz Harald Wydra, „The Power of Symbols—Communism and Beyond“, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 25: 1, září 2012, 49–69, 55.

jen jako potvrzení převládnutí diskurzivního typu šťastného mateřství, zároveň ale naprosto popírá ženu jako „člověka se svobodnou vůlí“ (jak uváděly dříve analyzované články, a dokonce i článek Landové Štychové ze začátku tohoto období⁴²⁶) a tedy diskurzivní typ individuálních práv a svobod. Dále jsou uváděny reakce žen v Sovětském svazu:

„Děti jsou moje pýcha [...]

Jsem šťastná matka a volám ke všem sovětským ženám: Mějte mnoho synů a dcer, vychovávejte z nich vlivné [pravděpodobně *slavné* – pozn. autorky] budovatele naší socialistické vlasti. Jako matka-vdova vítám návrh zákona o zákazu potratů. Je správný a přichází právě včas [...]

Rozhodla jsem se, když jsem přečetla návrh zákona, který tak pomáhá k šťastnému mateřství, že budu matkou. Poznala jsem, že mé námitky proti zrození dítěte jsou malicherné a sobecké, nedůstojné pro sovětskou ženu.⁴²⁷

Z reakcí lze vyčíst, že možnost umělého přerušení těhotenství opravdu výrazně narušovala populační politiku v Sovětském svazu, neboť nový zákon byl hodnocen nejenom jako „správný“, ale také že „přichází právě včas“. Třetí úryvek pak měl zřejmě dávat „vzorový příklad“ ženám, které se právě potýkají s nechtěným těhotenstvím. V prvním úryvku, stejně jako v ostatních, je možné identifikovat diskurzivní typ šťastného mateřství. Obdobně se tento diskurzivní typ uplatňuje v příspěvcích československých žen:

„Která zdravá žena si nepřeje mít děti, když zde odpadá otázka: Jakou životní jistotu jim poskytnu, jak je užívím? [...]

Doufám pevně, že nepřilíš vzdálená doba odstraní i v našem světě všechnu nespravedlnost a umožní každé matce, aby své dítě v lůnce počala, v radostném očekávání donosila a plná lásky k dítěti porodila. Tento stav, kdy všechny ženy s radostí rodí, může však existovat pouze v zemi socialismu.⁴²⁸

Oba příspěvky reflektují rozdíl ve společenském systému, který podle pisatelek činí „právo ženy rozhodovat o svém těle“ v socialistickém zřízení naprosto zbytečným. Stejně se vyjadřuje i třetí pisatelka, tedy že „v Sovětském svazu, kde každé dítě má zajištěnu péči a ochranu

⁴²⁶ Viz Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

⁴²⁷ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 25 (17.6.1936), s. 4-5.

⁴²⁸ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 25 (17.6.1936), s. 5.

sovětské země, není třeba se bát rodit a proto je správné, když tam jsou lehkomyšlné potraty zakázány.⁴²⁹ Také další pisatelka se s těmito postoji ztotožňuje:

„Jak šťastně ženy v sovětském svazu mohou rodit, neboť mají výhodné podmínky pro sebe i pro své dítě.“⁴³⁰

Zároveň se v jejím příspěvku objevuje i strach z toho, že v případě dostupnosti interrupcí by muži ženy sexuálně vykořisťovali; strach z otěhotnění za současného zákazu umělého přerušeni těhotenství tak v tomto pojetí působí jako jakási „brzda“ na muže, a ženy svým způsobem tedy naopak chrání. Tento argument **diskurzivního typu sexuálního vykořisťování žen** byl (mimo komunistický diskurz) poměrně častý, což uvádí v analýze ankety *Práva lidu* i Feinberg.⁴³¹ Konkrétně se zde pisatelka vyjadřuje, že zakázat interrupce je správné, protože znamenají velké zdravotní riziko „a také proto je to správné, že **mladí muži budou jednati mnohem rozvážněji při namlouvání si děvčat**. Neboť i dnes jsou ještě v Sovětském svazu takoví, kteří si myslí, že je to nic nestojí, když tu ženu oplodní, vždyť si dá pomoci a může jít.“⁴³² Tento argument se před červnem 1936 v komunistickém diskurzu nikdy neobjevoval (neboť je v opozici k legalizaci interrupcí – jejich zákaz je považován za přínosný), a prospěšnost zákazu umělého přerušeni těhotenství z důvodu omezování sexuální aktivity (zvláště mládeže) byla naopak silně kritizována:

„Tak sprostě a cynicky se vysmívat bídě dělnických žen, nedokáže ani hned tak leckterý sociálfašista. Milostpaní Grimmichová (kolik dětí asi ona přivedla na svět a vychovala?) je proti zrušení potratových paragrafů. A víte proč? Že prý takhle mnohá ‚děva‘ nepřipustí, aby se k ní chlapec choval ‚intimně‘, ze strachu před následky.“⁴³³

Příčinou silné reakce na příspěvek Míly Grimmichové ze strany *Rozsévačky* byla mimo jiné zřejmě i osoba pisatelky, neboť v *Rozsévačce* se o ní píše: „Desertér z měšťáckého tábora‘, smutně proslulá Míla Grimmichová, která kdysi chtěla býti vůdkyní revolučních proletářek, našla konečně své pravé místo: stala se strážkyní cnosti mladých žen.“⁴³⁴ Součástí agitace tak byly i útoky cílené na bývalé sympatizantky, což mohlo posilovat skupinovou soudržnost (resp. disciplínu) a homogenitu názorů uvnitř komunistického tábora, kdy projevení názoru mimo

⁴²⁹ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 25 (17.6.1936), s. 5.

⁴³⁰ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 26 (24.6.1936), s. 3.

⁴³¹ Feinberg, *Elusive Equality*, 143–144.

⁴³² „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 26 (24.6.1936), s. 3. Zvýraznění v originále.

⁴³³ „Otázka potratů“, *Rozsévačka*, R. V., č. 16 (8.5.1930), s. 4. Zvýraznění v originále.

⁴³⁴ „Zkušenosti paní Míly“, *Rozsévačka*, R. V., č. 16 (8.5.1930), s. 2.

tento diskurz bylo tvrdě trestáno. Zároveň je ale možné, že intenzitu reakce způsobil i způsob prezentace **diskurzivního typu ženské sexuality**, projevující se v příspěvku Míly Grimmichové⁴³⁵, který naznačuje, že ženská sexualita potřebuje být kontrolována, resp. omezována. Diskurzivní typ ženské sexuality se v *Rozsévačce* občas uplatňoval, nikdy ovšem ženy nebyly stavěny do pozice „nezodpovědných“ osob, jejichž sexualita musí být omezována prostřednictvím zákonných norem, jak uváděla Grimmichová. Její argumentace tak otvírá důležité téma regulace sexuálního chování prostřednictvím zákazu interrupcí:

V názoru, že zákaz umělého přerušování těhotenství je prospěšný, protože reguluje sexuální chování, se může uplatňovat jak diskurzivní typ sexuálního vykořisťování žen, tak diskurzivní typ ženské sexuality, rozdílná je ovšem *subjektivní pozice*⁴³⁶ žen. V diskurzivním typu sexuálního vykořisťování žen je žena jen pasivním objektem mužské sexuality, a je tedy v roli oběti, s čímž v komunistickém diskurzu⁴³⁷ souvisí i diskurzivní typ mateřství jako utrpení a negativní postoj k sexualitě celkově: „žena, již pohlaví tak zatěžuje, nikdy pro svou pasivní úlohu nedosahuje tak velkého rozpětí rozkoše, velká část žen pak vůbec rozkoše nepocítuje, zhusta však bolest či odpor.“⁴³⁸ Diskurzivní typ ženské sexuality naproti tomu jednoznačně zdůrazňuje aktivní roli ženy, kdy jen žena sama určuje, jestli k sexuálnímu jednání dojde. Potažmo tento diskurzivní typ dokonce implikuje, že sexuální styk je vlastně i přáním ženy samotné. Žena tak již není pasivní obětí mužské sexuality, jak často agitace za legalizaci interrupcí zdůrazňovala,⁴³⁹ ale dokonce má v rozhodování o sexuální aktivitě vůdčí úlohu. Je zde tedy zásadní rozdíl v *subjektivní pozici*, kterou ženy v těchto diskurzivních typech zastávají: v diskurzivním typu sexuálního vykořisťování žen mají ženy pozici pasivní, „vykořisťované“ oběti, v diskurzivním typu ženské sexuality jsou to aktivní ženy, které následují své uspokojení a mají naopak vedoucí úlohu.

Je tak vidět, že po zákazu interrupcí v Sovětském svazu se začal v *Rozsévačce* opět uplatňovat diskurzivní typ sexuálního vykořisťování žen, kterým je ospravedlňováno omezení dostupnosti

⁴³⁵ Originální příspěvek Míly Grimmichové viz „Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 100 (27.4.1930), s. 11.

⁴³⁶ Fairclough, *Language and power*, 38.

⁴³⁷ Nutno však podotknout, že diskurzivní typ sexuálního vykořisťování žen se v komunistickém diskurzu vyskytoval pouze v citovaném článku z roku 1926.

⁴³⁸ „Život pohlavní a mateřství.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6.

⁴³⁹ Grimmichová zde vyjadřuje podobný názor jako Wassermann, tedy že ženy mají do velké míry nad sexuálními styky kontrolu (srov. analýza Wassermannovy brožury na str. 117), což bylo poměrně neobvyklé. Zjednodušeně se dá říci, že mimo komunistický diskurz byl buď zákaz interrupcí vnímán jako ochrana žen před jejich sexuálním vykořisťováním muži, nebo byl zákaz interrupcí v tomto směru považován za neúčinný (zvláště v případech mužů alkoholiků), a v tom případě nezbyvalo nic jiného než ženám zpřístupnit lékařem prováděné interrupce, aby bylo chráněno jejich zdraví. V komunistické agitaci měl naopak dominantní úlohu diskurzivní typ vykořisťování (buržoazii) a diskurzivní typ nespravedlnosti.

umělého přerušení těhotenství. Také další příspěvky kladně hodnotí zákaz interrupcí v Sovětském svazu a srovnávají tamní situaci s Československem:

„U nás je potrat přísně trestán a přece zmírají ročně tisíce žen následkem fušerského zákroku a desetitisíce jich trpí vleklou chorobou často i rakovinou dělohy, protože nechtěly dalším dítětem zvětšovat hlad žijících.

Proto, jen proto saháme, my chudé ženy, k takovému zoufalému prostředku, jako je potrat. Ale v zemi, kde není hlad a není nezaměstnanost, nemají být ani potraty.“⁴⁴⁰

V jiných příspěvcích se projevuje nejen esencialistický diskurzivní typ, jako například fráze „[t]ouha po dítěti je v každé ženě,“⁴⁴¹ ale i koncept reprodukce, resp. diskurzivní typ, který Yuval-Davis označuje „lidé jako moc“:

„Země jako je SSSR, potřebuje ke svému rozpětí, aby se dostala až ke konečným metám, nové lidi. [...]

[S]ovětské ženy jsou si vědomy, že čím více dají vlasti dětí, tím více nových obránců toho – co tak těžce budovaly.

Já jsem pevně přesvědčena, že ženy ve SSSR říkají: „Stát jsme my a jestliže vláda, náš milovaný Stalin navrhuje takový zákon, pak je to jen pro náš prospěch a my místo jednoho vojáka, dělníka, inženýra atd., dáme státu pět, protože ten stát jsme my.“⁴⁴²

Pisatelka je přesvědčena, že stát potřebuje „nové lidi“, aby mohl prosperovat a hájit svoji nezávislost a ženy jsou právě těmi, kdo tyto „nové lidi“ může zajistit. Ať již hovoříme o „národním uvědomění“ nebo o „indoktrinaci“ („stát jsme my“, což ovšem spíše znamená „jsme si vědomy odpovědnosti za náš stát“), v každém případě tak ženy s entuziazmem přijímají svou „úlohu v reprodukci“. Určitou roli zde možná hraje i kult osobnosti vůdce – „náš milovaný Stalin“, který tak může představovat maskulinní aspekt vlasti, jemuž se ženy (radostně) oddávají a jehož děti rodí. Zároveň se ženy nijak nebrání paternalistickému přístupu ze strany státu a přijímají jej bez výhrad a bez jakýchkoli pochyb o správnosti zákonů, které se jich přímo dotýkají – „jestliže vláda, náš milovaný Stalin navrhuje takový zákon, pak je to jen pro náš prospěch.“ „Právo ženy rozhodovat o svém těle“ je tak v tomto pojetí něčím naprosto

⁴⁴⁰ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 26 (24.6.1936), s. 3.

⁴⁴¹ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 27 (1.7.1936), s. 3.

⁴⁴² „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 27 (1.7.1936), s. 7.

zbytečným, přičemž možnost podstoupit umělé přerušení těhotenství pro tuto pisatelku není spojena s individuálními lidskými právy, ale s řešením extrémních životních podmínek:

„Jistě, že když v roce 1920 zuřil v Povolží hlad, kdy země byla plundrována různými bandami, když bylo tolik dětí bezprizorních, jestliže tenkrát byl potrat dovolen, aby se likvidovalo vše to, co bylo válkou a carismem zanecháno – dnes již toho není třeba.“⁴⁴³

Pisatelka zde vlastně staví do kontrastu dva druhy těhotenství: jeden, kdy byl na ženu vyvinut „nelegitimní“ tlak ze strany muže (většinou znásilnění), který tak neměl právo po ní chtít, aby porodila jeho dítě, a bylo tak třeba dát ženě možnost, „aby se likvidovalo“⁴⁴⁴ vše to, co bylo válkou a carismem zanecháno“, a druhý, kdy žena plní svoji mateřskou povinnost, kdy oním mužem je (symbolicky) stát a jeho charismatický vůdce. O tom, že mateřství je pro ženu povinností, pisatelka vůbec nepochybuje, neboť říká, že „až bude u nás postaráno o ženu a dítě tak, jako ve SSSR, pak i naše ženy *splatí daň*, kterou na ně příroda vložila[.]“⁴⁴⁵ Na tomto příspěvku je také dobře vidět, jak čtenářky *Rozsévačky* zcela přejímaly (nebo alespoň měly přejímat)⁴⁴⁶ v ní prezentované názory – zdůvodnění povolení interrupcí v Sovětském svazu je téměř identické s článkem Jabůrkové: „Jak známo, připustil Sovětský svaz přerušování těhotenství v roce 1920, tehdy, když ještě zuřila občanská válka a hladomor v Povolží, kdy země zápasila o svou svobodu a těžce se zotavovala z ran, zasazených carismem a bílými generály.“⁴⁴⁷ Poučit se z reálií a postojů v tisku je jistě možné, čtenářka zde ale vše prezentuje způsobem, jako by byla u událostí osobně přítomna, což jejím tvrzením dodává na důvěryhodnosti a přesvědčivosti. Ostatní čtenářky si přitom této podobnosti v nedlouho po sobě následujících příspěvcích jistě byly vědomy. Byly tak pod vlivem tlaku (příkladem „uvědomělé“ čtenářky), aby texty *Rozsévačky* bez jakýchkoli výhrad přijímaly, takže byl ovlivňován způsob, jakým texty *interpretovaly*⁴⁴⁸. *Ideální subjekt*⁴⁴⁹ vytvářený komunistickým tiskem měl tudíž nejen přebírat *subjektovou pozici* z hlediska pozitivního/negativního náhledu

⁴⁴³ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 27 (1.7.1936), s. 7.

⁴⁴⁴ Užití tohoto výrazu a středního rodu implikuje postoj, kdy si nelegitimní děti (plody) nezasluhují ani minimum soucitu.

⁴⁴⁵ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 27 (1.7.1936), s. 7. Zvýraznění autorky.

⁴⁴⁶ Je sice velmi pravděpodobné, že příspěvky čtenářek procházely nemalou redakční úpravou, a některé z nich by dokonce mohly být i zcela dílem redakce, to ovšem nemá žádný vliv na způsob, jakým na čtenářky a čtenáře publikované dopisy (nebo snad „dopisy“) působily ve smyslu samozřejmého, bezvýhradného přejímání komunistické agitace.

⁴⁴⁷ „Zákon, o němž jednájí miliony“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 21 (4.6.1936), s. 5.

⁴⁴⁸ Fairclough, *Language and power*, 24.

⁴⁴⁹ Fairclough, *Language and power*, 49.

na jistou problematiku, ale především měl nekriticky přejímat názory v tomto tisku prezentované, a šířit je dál jako nezpochybnitelnou pravdu.

V dosud uvedených příspěvcích ženy vyjadřovaly názor, že možnost umělého přerušení těhotenství není v komunistickém státě jako je Sovětský svaz vůbec ženám třeba, protože možnost takové volby je důležitá pouze v kapitalistickém státě, kde nejsou k péči o děti dostatečně dobré podmínky. Stále se však nedotkly tématu, proč je nutné interrupce zakazovat zákonem. K tomu se vyjadřuje až autorka tohoto příspěvku:

„Mnohé sovětské ženy ještě nepečují dostatečně o své zdraví a zdraví svých budoucích dětí. Mnohdy u nich rozhoduje sobectví a zastaralá morálka i nepochopení, jak velký význam má mateřství v socialistické společnosti.“⁴⁵⁰

Pisatelka tak ženy, které by chtěly přerušit své těhotenství, bez výjimky odsuzuje jako sobecké a nechápající svou úlohu ve společnosti, případně pod vlivem předsudků o nemanželských dětech. Zákonné úpravy zakazující interrupce ovšem není třeba jen kvůli určité menší části žen, které by se mohly chtít „vyhnout“ plnění své reprodukční úlohy, ale naopak velká většina žen se v pojetí pisatelky raději vzdává své svobodné vůle, protože ví, že stát o jejich zdraví dokáže rozhodovat lépe, než by toho byly schopny samy:

„Sovětské ženy z největší části vítají návrh zákona a nespátřují v něm obmezování svých svobod, nýbrž především péči sovětské vlády o jejich zdraví.“⁴⁵¹

V *Rozséváče* bylo často předmětem kritiky, že kapitalistické státy vykořisťují ženy tím, že je „nutí“ prostřednictvím zákonů neustále rodit další námezdní pracovní sílu a vojáky, často byla také zdůrazňována nesmyslnost válek jako takových, kdy se jen navzájem mrzačí mladí lidé. Také Wassermann, jak ještě ukáží,⁴⁵² argumentoval proti „militaristickému“ státu, který jen požaduje rození dětí, aby měl dostatek vojáků. Poslední příspěvek však ukazuje, že ženy neprotestují proti úloze „rodící mašiny“⁴⁵³ jako takové, ale záleží na formě moci, pro kterou takovou úlohu mají zastávat. Diskurzivní typ individuálních práv a svobod se tak zde nijak neuplatňuje:

⁴⁵⁰ „Za šťastné mateřství“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 29 (15.7.1936), s. 3.

⁴⁵¹ „Za šťastné mateřství“, *Rozséváčka*, R. XI., č. 29 (15.7.1936), s. 3.

⁴⁵² Viz pátá kapitola.

⁴⁵³ Tento výraz užila (ovšem ve své době ještě v agitaci za legalizaci interrupcí) například Jabůrková, viz Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

„Ano, je velký rozdíl rodit, rodit děti do bídy, hladu a nedostatku a je jisté štěstí – dávat děti jedinému dělnickému státu, k vlastní obraně a k potírání nepřátel celé dělnické třídy a výstavbě socialistického státu.

Proto zapovídá potraty Sovětský svaz, poněvadž potřebuje nových a nových občanů a každá lidská jednotka má pro něho velikou cenu.“⁴⁵⁴

Pro každou „uvědomělou“ matku je tak v pojetí pisatelky štěstím, pokud může „dávat“ státu pro jeho potřebu jedno dítě po druhém. Zároveň si ale podle pisatelky ženy samy sebou nejsou jisté – předpokládají, že by někdy kvůli vlastnímu „pohodlí“ mohly tuto roli „rodících mašin“ (vzhledem k obsahu příspěvku je to asi nejvýstižnější výraz) odmítnout, a proto samy nadšeně přijímají návrh zákona, který jim to nikdy nedovolí:

„Sovětské ženy hodně diskutovaly o návrhu. K jejich názoru přihlížela sovětská vláda, než zákon přijala.

Rozvaha žen v sovětském svazu může být jen příkladem buržoazním dámám, jenž z pohodlí vyhýbají se mateřství a raději chovají a krmí přepychové psy.“⁴⁵⁵

Není důležité pro účely mé práce, jestli se sovětské ženy z důvodu své „rozhádnosti“ a obětavosti opravdu vyjadřovaly pro přijetí zákona zakazujícího interrupce. Není ani důležité, jestli vůbec nějaká „diskuze“ o tomto návrhu zákona v pravém slova smyslu v Sovětském svazu probíhala. Jisté ovšem je, že v československém komunistickém diskurzu se ženy po opětovném zákazu umělého přerušování těhotenství v Sovětském svazu své roli „rodiček dětí“ nijak bránit neměly, a měly ji přijímat s pocitem štěstí a naplnění. Uplatňuje se zde tak esencialistický diskurzivní typ, diskurzivní typ šťastného mateřství a případně útrpného mateřství (pokud může existovat snaha „vyhýbat“ se mateřství, může být mateřství považováno za určitou „oběť“).

4.4. Diskurz komunistického ženského tisku

Opětovný zákaz umělého přerušování těhotenství v Sovětském svazu měl za následek výraznou změnu diskurzu československého komunistického ženského tisku. Nebyl to ovšem jediný

⁴⁵⁴ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 29 (15.7.1936), s. 3.

⁴⁵⁵ „Za šťastné mateřství“, *Rozsévačka*, R. XI., č. 29 (15.7.1936), s. 3.

důvod, proč v meziválečném Československu nebyl tento diskurz homogenní. Na začátku období se zde výrazně uplatňovaly diskurzivní typy šťastného mateřství a esencialistický, dominující i v buržoazním tisku. Mateřství tak bylo považováno za samozřejmou a život naplňující roli pro všechny ženy. Zároveň se zde ovšem začaly uplatňovat i diskurzivní typy, které by v jiném tisku v tak radikální formě vyjádřeny být nemohly, zejména diskurzivní typ mateřství jako utrpení a diskurzivní typ nepřátelské přírody ve spojení s diskurzivním typem genderové nerovnosti. Příroda tak byla nejen považována za moc, kterou je třeba ovládnout, ale bylo poukazováno na to, jak zásadním způsobem ženy „zatížila“ biologickou reprodukcí, a tím je vůči mužům značně znevýhodnila. Diskurzivní typ nespravedlnosti se tak uplatňoval i z genderového pohledu, tedy vypovídal o znevýhodnění žen oproti mužům. Ženy kvůli svému biologickému ustrojení zažívaly utrpení nejen v důsledku těhotenství, ale i při menstruaci, a nakonec i milostný život sám byl nezdědka nepříjemnou záležitostí, nebo přinejmenším podstatně horší (v argumentaci pisatelek), než ten mužský. Ženy tak měly mít o to větší právo se proti přírodě bránit, a používat k tomu všech poznatků moderní lékařské vědy. Tyto diskurzivní typy byly v opozici vůči diskurzivnímu typu šťastného mateřství, který se však objevoval s nimi současně. Roli zde hrály osobnosti přispěvatelky, jichž nebylo málo, a přispěly tak k výrazné heterogenitě diskurzu. Zároveň je ale patrné, že *řád diskurzu*⁴⁵⁶ v této době ještě nebyl zcela konstituovaný, což tuto heterogenitu vůbec umožnilo.

Dominantní úlohu pro agitaci měly diskurzivní typy vykořisťování a nespravedlnosti: proletariát byl vykořisťován buržoazií – *dominantním blokem*, protože dostával nízkou mzdu za námezdní práci. Ženy pak byly vykořisťovány i skrze svou reprodukční funkci – kvůli zákazu interrupcí byly nuceny rodit další a další děti do nevyhovujících podmínek, přičemž se tyto děti opět stávaly pouze „otroky“ *dominantního bloku* (pracovní silou za nízkou mzdu a vojáky, kteří nasazují život za jeho zájmy). Byla zdůrazňována dvojí nespravedlnost: jednak byly ženy nuceny rodit děti, aniž by jim byly zajištěny vhodné podmínky, jednak se toto „vykořisťování“ vztahovalo pouze na proletářské ženy, protože majetné ženy si mohly dovolit zaplatit provedení bezpečné ilegální interrupce lékařem. Agitace se značně radikalizovala a vyzývala k akcím za legalizaci umělého přerušování těhotenství. Prostřednictvím diskurzivního typu šťastného mateřství bylo poukazováno na mateřské štěstí, které kapitalismus proletářským ženám odnímá, protože jim neumožní zajistit jejich dětem důstojné životní podmínky, a ženy tudíž v souladu s diskurzivním typem mateřské odpovědnosti raději podstupovaly ilegální interrupce, které mnoho z nich stály zdraví, a někdy i život. V agitaci se uplatňoval svým

⁴⁵⁶ Fairclough, *Language and power*, 29.

způsobem i diskurzivní typ individuálních práv a svobod – zaznívaly hlasy, že žena má právo disponovat svým tělem. Prostřednictvím tohoto diskurzivního typu však zřejmě pouze mělo být dosaženo možnosti legálních (a státem hrazených) interrupcí, které by ženám umožnily řešit jinak ekonomicky bezvýchodné situace, než aby měl ženám umožnit „osvobození“ od jejich reprodukční funkce. Vždy bylo zdůrazňováno, že každá žena chce být matkou, pokud k tomu má vhodné podmínky (esencialistický diskurzivní typ). Na druhou stranu však byla uznávána zátěž, kterou mateřství a péče o děti představovaly, a řešením měla být kolektivní péče o děti v socialistickém státě, který veškeré povinnosti v souvislosti s péčí o děti převezme. V kontrastu s tím se (poměrně zřídka) vyskytoval i diskurzivní typ útrpného mateřství, který tuto zátěž a utrpení vůbec nahlížel jako pozitivní a poskytující ženě životní naplnění.

Když byla šéfredaktorkou Josefa Jabůrková, objevuje se v diskurzu archetyp ženy-bojovnice, která zastává vůdčí úlohu v zajištění přežití i blahobytu kolektivu. Československé ženy se „boje“ účastnily tím, že podstupovaly ilegální interrupce, aby uchránily své již narozené děti a rodiny před ekonomickou nouzí. Riskovaly tak své zdraví i život, čímž se pak stávaly mučednicemi. Strategie, kdy je užíván tento archetyp, ženám dodává sebevědomí a podněcuje je k větší aktivitě v boji proti „nepříteli“, což je z bezprostředního hlediska právní úprava zakazující interrupce, potažmo ovšem i celý *dominantní blok* a vůbec kapitalismus, který jeho dominanci umožňuje. Legimita archetypu ženy-bojovnice byla postavena na diskurzivním typu mateřské odpovědnosti a šťastného mateřství.

Moralistický diskurzivní typ, kdy je umělé přerušování těhotenství považováno za „nepřirozené“ a v rozporu s mravním citem, se objevuje pouze za šéfredaktorky Marie Majerové, přičemž se jedná jen o určitý „ideál“ do budoucna (až bude nastolen socialistický systém), ale za současného stavu, tedy nevyhovujících životních podmínek, není možné se jím řídit, a je tak nutné snažit se o prosazení legalizace interrupcí. Po opětovném zákazu umělého přerušování těhotenství v Sovětském svazu bylo odsuzování interrupcí podloženo ne moralistickým diskurzivním typem, ale diskurzivním typem zdraví a nacionalistickým⁴⁵⁷ diskurzivním typem.

Mnohé prameny svědčí o tom, že „plod“ byl v komunistickém diskurzu nahlížen jako pouhý „zárodek“ bez jakéhokoli (samozřejmého) práva na život. Interrupce tak představovaly „zlo“ v tom smyslu, že způsobovaly ženám zdravotní komplikace (diskurzivní typ zdraví)

⁴⁵⁷ V komunistickém diskurzu (alespoň v jeho teoretické podobě) není vlast omezena národní/etnickou příslušností, a nacionalistický diskurzivní typ se tak vztahuje k vlasti jako celému komunistickému společenství – viz internacionalita komunistického diskurzu na str.76.

a také připravovaly komunistický stát o novou pracovní a obrannou sílu (nacionalistický diskurzivní typ). Oba dva tyto diskurzivní typy se začaly v diskurzu uplatňovat až po zákazu interrupcí v Sovětském svazu v roce 1936. Předtím byla naopak zdůrazňována téměř absolutní bezpečnost umělého přerušení těhotenství provedeného podle postupů moderní lékařské vědy. Změnil se také přístup k sexualitě – v době agitace za legalizaci interrupcí bylo právo na sexuální uspokojení plně uznáváno, jak dobře ukazuje tento příspěvek:

„Kdo prý nechce děti, nemá se milovat. To je moudrost co? Ještě že neřeknou, že kdo nemá na jídlo, nemá mít hlad.“⁴⁵⁸

Po opětovném zákazu interrupcí v Sovětském svazu se již agitace ve smyslu jejich legalizace neobjevovala a byla zdůrazňována důležitost pohlavní zdrženlivosti, čímž se argumentace významně přibližovala moralistickému diskurzivnímu typu, ovšem pouze z hlediska sexuality (důraz na pohlavní zdrženlivost, pokud by početí nebylo žádoucí). Dá se tak říci, že uprostřed zkoumaného období je možné nalézt určité vyjádření práva na svobodnou ženskou sexualitu (diskurzivní typ ženské sexuality), ovšem spíše jen v příspěvcích dopisovatelek, které jsou často psané „jadrným“ jazykem. V oficiálním diskurzu (např. v článcích Landové-Štychové) má oproti běžným článkům v *Rozséváče* naopak významnou roli eugenický diskurzivní typ. Koncem zkoumaného období se diskurzivní typ ženské sexuality již neuplatňuje a ženy se i zde navrací ke svému „přirozenému“ poslání – roli matek.

⁴⁵⁸ „Otázka populace“, *Rozséváčka*, R. III., č. 50 (13.12.1928), s. 3.

5. Maxim Wassermann a jeho *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*

Brožura Maxima Wassermannova⁴⁵⁹ *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*⁴⁶⁰ nepatří sice formálně ke komunistickému tisku, okolnosti jejího vydání, a nakonec i slova jejího autora však ukazují jednoznačnou souvislost s návrhy na novelizaci právní úpravy provádění umělého přerušení těhotenství (pozdější) členkou komunistické strany Louisou Landovou-Štychovou. První kapitola začíná slovy: „V nejbližších dnech bude projednáván v poslanecké sněmovně N. S. R. Č. návrh zákona poslanců pí. Landové-Štychové [...]“⁴⁶¹ Zároveň je v textu tento návrh několikrát obhajován. Wassermannova stať v době podání prvního návrhu ovšem tiskem nevyšla a návrh byl odmítnut bez toho, aby byl vůbec předložen k projednání sněmovním výborům.⁴⁶² Odůvodnění prvního návrhu, který byl podán v říjnu 1920, bylo poměrně krátké, a nebylo podepřeno žádnými lékařskými autoritami,⁴⁶³ takže měla Wassermannova stať zřejmě podpořit návrh argumenty, které v jeho odůvodnění chyběly. V květnu 1921 píše Maxim Wassermann v úvodu své brožury:

„Stať následující, určená pro odborníky, byla psána pro ‚Věstník českých lékařů‘. Žádal jsem o brzké vytisknutí kolegu redaktora. Týž vyslovil se už před nahlédnutím v rukopisu nabízený příkře proti stanovisku mému, byl pro svou osobu proti uveřejnění a odkazoval mne konečně na redakční komisi, uváděje nával materiálu nutnějšího, aktuálnějšího.

Proto rozhodl jsem se pro tuto formu uveřejnění.“⁴⁶⁴

Brožuru se tedy i přes úvodní neúspěch vydat podařilo a svou původní úlohu splnila ve dvou pozdějších návrzích na legalizaci interrupcí Landovou-Štychovou, neboť poskytovala zásadní argumenty pro jejich odůvodnění.⁴⁶⁵ Druhou část Wassermannovy brožury pak tvoří stať napsaná Theodorem Bartoškem, který je také pod těmito návrhy společně s Landovou

⁴⁵⁹ Více o Maximu Wassermannovi viz poznámka pod čarou č. 83.

⁴⁶⁰ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921.

⁴⁶¹ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 3.

⁴⁶² Žáčková, ‘Právo ženy rozhodovat o svém těle. Otázka interrupce a společnost První republiky’, 266.

⁴⁶³ Viz https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

⁴⁶⁴ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 2.

⁴⁶⁵ Viz https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3851_00.htm a https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

Štychovou (a dalšími) podepsán. Maxim Wassermann tak svou brožurou vědomě přispíval k návrhům na legalizaci interrupcí.

Wassermann ve své argumentaci využívá diskurzivní typ zdraví, kdy poukazuje na to, že mnoho žen má v důsledku neodborných zákroků trvale poškozené zdraví, a některé i zemřou. Zároveň využívá i diskurzivní typ nespravedlnosti – poukazuje na to, že jen malé procento žen, které ilegálně podstoupí potrat, je skutečně odsouzeno. V jeho argumentaci se uplatňuje i modernistický diskurzivní typ:

„Takový je důsledek působnosti starého zákona. Ročně asi 80.000 mladých žen v naší republice nemocných, z těch aspoň 20.000 navždy zmrzačených a 2600 zabitých.“⁴⁶⁶

Tato (a další) čísla z Wassermannovy brožury, udávající následky stávající právní úpravy umělého přerušení těhotenství, byla často citována v argumentech na podporu legalizace interrupcí. Wassermann však sám uvádí, že vycházel ze zahraničních statistik, přičemž je pouze „převedl“ na československé poměry. Veškeré statistiky ohledně výskytu nelegálně prováděných potratů jsou ovšem velice problematické, protože zpravidla vycházejí z počtu případů žen ošetřených po komplikacích (v souvislosti s „pokoutným zákrokem“) na určitých klinikách. Dominantní roli tak zde hraje především odhad autora statistiky.⁴⁶⁷ Wassermann ve své brožuře nicméně toto vše kriticky reflektuje.

Ve Wassermannově argumentaci je velice významný eugenický diskurzivní typ. Podrobně se zabývá dědičnými i infekčními chorobami a argumentuje, že možnost legálně provádět interrupce může významně pomoci zlepšit zdraví národa, přičemž kritizuje zákonodárce:

„Ať jdou do Jedličkova ústavu a uvidí tam hrozné mrzáčky zkřivených, zpotvořených a zrůdných tělíček a údů. Ale nepřál bych jim státi tváří v tvář matkám, jež hrozbami žalářem přinutily, zploditi proti své vůli tyto nejubožejší z ubohých. A jak to mohou zodpověděti vůči veřejnosti, když zabraňují, aby tělo národa se zbavilo tohoto jedu?“⁴⁶⁸

V období první Československé republiky vycházela eugenika jen z tehdy dostupných poznatků o dědičnosti (možnost poškození plodu nebyla diagnostikována prostřednictvím laboratorních vyšetření), a pravděpodobnost dědičných vad tak byla stanovována poměrně

⁴⁶⁶ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 10. Zvýraznění v originále.

⁴⁶⁷ Na problematičnost statistik nelegálních interrupcí v tomto období (a časté přejímání zahraničních statistik) poukazuje i Davis, viz Davis, ‘The question of abortion in revolutionary Russia, 1905–1920’.

⁴⁶⁸ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 19.

„primitivním“ způsobem, tedy „dítě nevidomého otce bude nejspíše také nevidomé“ apod. Na to bylo samozřejmě mnohými lékařskými autoritami poukazováno, a eugenické indikace pro umělé přerušování těhotenství tak nebyly jednomyslně přijímány. Wassermann patřil k zastáncům eugeniky, a ve výše uvedeném citátu tak předpokládá, že nastávající matky, které dítě zplodily s nějakým způsobem „méněcenným“⁴⁶⁹ člověkem, by takové dítě v žádném případě dobrovolně donosit nechtěly.

Dále Wassermann argumentuje, že jen „ve státě militaristickém, kde každá jiná idea je služkou surové moci číslic“⁴⁷⁰, je možné, aby bylo cíleno jen na vysokou porodnost bez současného ohledu na životní podmínky obyvatelstva a jejich zdravotní stav. Zastává se také možnosti přerušit těhotenství v případech znásilnění a pokud z důvodu špatných sociálních podmínek rodiče nejsou schopni zajistit dětem potřebnou péči a výživu. Vyvrací názor, že interrupce představuje pro zdraví ženy nebezpečný výkon, protože pokud je provedena zkušeným lékařem, podstupuje žena menší riziko, než kdyby dítě donosila:

„A tu je jasno, že ve většině případů jsou následky porodu za stejných podmínek čistoty, klidu a pomoci aspoň tak těžké, ne-li těžší než následky potratu, při čemž ani na váhu neklademe závažnost devíti měsíců těhotenství u žen dětí si nepřejících.“⁴⁷¹

Zdravotní komplikace provázející potrat, zvláště s trvalými následky, byly častým argumentem odpůrců legalizace interrupcí, a tudíž bylo důležité poukázat na menší rizika spojená s umělým přerušováním těhotenství než v případě porodu. Podrobně pak líčí vývin lidského plodu:

„Přírodovědeckému názoru lékařů se to přičítá, aby zárodek lidský, tato buňka a pak gastrula, pak nehybný obratlovec a žabronošec nevyvinutý, který nemá ani tak vyvinuté nervstvo, aby se svaly samočinně hnuly, natož jiskru samostatné energie jak nejnižší zvíře, platil za člověka, vážil tolik, co člověk s podobou lidskou. A tomuto ocenění přírodovědeckému odpovídá i všeobecné hodnocení plodu obecným lidem. Naše matky, myslím ohromnou většinu jich, milují své děti pudem přírodním nade vše, obětují se pro ně, každé chvíli ochotny život za ně dát. Ale považují tyto matky plod dvou neb tříměsíční za dítě své? Truchlí pro ně, když jim odumře? Nanejvýš truchlí, je-li to první

⁴⁶⁹ Více o dobové definici „méněcennosti“ viz analýza článku Landové-Štychové na str. 95.

⁴⁷⁰ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 23.

⁴⁷¹ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 27.

či druhé, za zničenou naději na dítě, syna, ne o plod sám. To hodnotěji prostě jako kus masa, nic více, jako prst svůj, ba dávno ne tak.⁴⁷²

Plod, zvláště v prvních třech měsících je tak pouhým zárodkem, a nikoli člověkem. Pokud je tedy plod považován za něco, co je hodné ochrany a má svou hodnotu, jeho abstraktní podstata se uplatňuje více než ta biologická – rozhoduje jen jistý potenciál, který je plodu připisován. Za povšimnutí stojí výslovné zmiňování „syna“, které tak odhaluje preference autora a potažmo i dobové společnosti ohledně pohlaví u dětí. Wassermann vyčerpávajícím způsobem srovnává plod v jeho různých fázích s vývinem různých živočichů a ukazuje, že z biologického hlediska plod v raných stádiích nedosahuje ani úrovně nejnižšího zvířete, a provedení interrupce tak není žádným morálním prohřeškem. Poukazuje na to, že i ženy samy plod takto (v souladu s názorem vědy) hodnotí. Jak jsem ukázala v analýze *Rozsévačky*, v mnoha příspěvcích se pisatelky skutečně takto vyjadřovaly, i když se zároveň objevovala i tvrzení, že rozhodnutí pro umělé přerušování těhotenství nepředstavuje pro ženu nijak lehkou záležitost. Rozdílnost oproti komunistickému diskurzu se však projevuje velmi explicitním vyjádřením, že ženskou sexualitu může být třeba prostřednictvím zákonných norem omezovat:

„Z námitek proti návrhu L.-Št. uváděných uznávám za nejzávažnější, že by přijetím návrhu byly ještě více uvolněny mravy mládeže. Tím, že by následky poklesů se dali lehčeji odstraniti, by hlavně u ženské mládeže bezuzdnost stoupla a počet potratů by stoupl. Ovšem je dovolena otázka, jakou cenu má ‚ctnost‘, udržovaná jen strachem před následky.“⁴⁷³

Takovéto explicitní formulace o negativním důsledku legalizace umělého přerušování těhotenství na ženskou morálku jsem nenašla v žádných pramenech z komunistického tábora. Wassermann zde připouští, že pokud by ženy nemusely mít obavu z možných následků (těhotenství), sexuální aktivitu by vítaly a samy vyhledávaly, a to až nad míru, „bezuzdně“. Formulace, že by „bezuzdnost“ stoupla „hlavně u ženské mládeže“, není hodnocením žen jako méně mravných (v porovnání s muži), nýbrž pouze reflektuje dobovou praxi, kdy byly ženy z důvodu zachování jejich „cudnosti“ omezovány v kontaktu s muži a mateřství u svobodné ženy (které by takový „kontakt“ prozradilo) bylo důvodem k sociálnímu vyloučení. Muži naopak v předmanželské

⁴⁷² Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 25. Zvýraznění v originále.

⁴⁷³ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 30.

sexualitě nijak omezováni nebyli, ovšem jejím „objektem“ mohly být (alespoň podle společenských norem) pouze ženy z nevěstinců.⁴⁷⁴

Ve druhé části brožury se Theodor Bartošek⁴⁷⁵ zamýšlí nad důvody neúspěchu prvního návrhu na legalizaci interrupcí. Hlavní důvod shledává v jistém „konzervatismu“, který způsobuje, že ani znevýhodněné osoby samy se nesnaží své postavení nijak zlepšit, a také jakékoli pokusy v tomto smyslu, kdy se někdo další snaží o zlepšení jejich postavení, zásadně odmítají. Dále je pak zajímavé spojování možnosti legálního umělého přerušování těhotenství s diskurzivním typem individuálních lidských práv a svobod:

„Náš problém se též úzce dotýká osobní svobody ženiny. Že právě z ženských řad vzala se nespokojenost s návrhem, je jen dokladem oné perversní záliby v nesvobodě, jež nezdědka osvobozované popuzuje proti snahám o osvobození. Je-li mateřství z nejvznešenějších věcí v životě, je mateřství nucené pravým opakem, je hrubým nevolnictvím a věcí strašnou, pomyslíme-li na ženy znásilněné, svedené, obtížené plodem člověka degenerovaného atd. Bez svobody mateřství není ženiny svobody vůbec.“⁴⁷⁶

Bartošek se staví do role obhájce ženských práv, jeho přístup je ovšem značně paternalistický – ví lépe než ženy, co je to svoboda, a chce jim tuto „svobodu“ vnucovat třeba i proti jejich vůli.⁴⁷⁷ Odkazuje na diskurzivní typ individuálních práv a svobod – „bez svobody mateřství není ženiny svobody vůbec“ – zdá se ovšem, že tato svoboda je nutná především kvůli možnosti uměle přerušit těhotenství v případech, kdy by dítě představovalo neúměrnou zátěž pro sebe a své okolí (diskurzivní typ mateřské odpovědnosti), zejména v případech „znásilnění“, „svedení“ (diskurzivní typ sexuálního vykořisťování žen, žena je považována pouze za objekt mužské sexuality) a „obtížené plodem člověka degenerovaného“ (eugenický diskurzivní typ). Bartošek zde uvažuje o možném „svedení“ ženy jakéhokoli věku (běžně se v argumentaci za legalizaci interrupcí uvažovalo o „svedení“ pouze u dívky do šestnácti let), a opět tak považuje ženy za neschopné samostatného rozhodování, resp. hájení svých zájmů, a tudíž je zřejmě podle Bartoška nutné, aby ženy chránili a rozhodovali za ně muži. Zároveň je patrné, že podle Bartoška může „nucené“ těhotenství, tedy stav, kdy si žena nepřeje být těhotná, nastat pouze

⁴⁷⁴ Velice povedenou kritiku této dobové „praxe“ napsal ve svém komentáři Otto Rádl (český filmový režisér a publicista), viz. Rádl, O. „Ona“, *Přítomnost*, R. IX., č. 12 (23.3.1932), s. 187-190.

⁴⁷⁵ Více o Theodoru Bartoškově viz poznámka pod čarou č. 194.

⁴⁷⁶ Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921, s. 38.

⁴⁷⁷ Obdobná argumentace by mohla být relevantní i v případě dělnické třídy, tedy že každý, kdo nevolí komunistickou stranu, vlastně odmítá svoji svobodu.

tehdy, když došlo k jejímu oplodnění v důsledku znásilnění, „svedení“ a když je otcem „degenerovaná“ osoba. V ostatních případech žena vždy těhotenství vítá, protože je „z nejvznešenějších věcí v životě“. Možnost podstoupit umělé přerušení těhotenství tak v tomto pojetí představuje spíše jen způsob, jak odstranit vše, co bylo počato v rozporu se zájmy společnosti, a nikoli svobodu v „rozhodování o svém těle“.

V brožuře Maxima Wassermanna se objevuje podobný pohled na umělé přerušení těhotenství jako v člancích Landové-Štychové. Jedná se o přístup elit (lékařských, politických), který se v mnoha ohledech od názorů dělnické třídy výrazně lišil – jednak byl v přístupu elit velice významný eugenický diskurzivní typ, zároveň ale postrádá jakékoli pozitivní či neutrální vyjádření ženské sexuality a ženských emocionálních potřeb, jak se vyskytovaly v člancích *Rozsévačky* od jejích dopisovatelek a dopisovatelů.⁴⁷⁸ Přístup elit se oproti pohledu „zdola“ zaměřoval spíše než na individuální prožívání na prospěch společnosti jako celku. Landová-Štychová se tak ženskou sexualitou nezabývá vůbec, Wassermann ji považuje jen za negativní element, který ohrožuje morálku. Celkově působil přístup elit odtažitějším a chladnějším dojmem, naproti tomu běžné články dopisovatelek v *Rozsévačce* naopak reflektovaly život nižších tříd s jeho každodenními strastmi včetně problémů se sexualitou, která se v důsledku špatně dostupných kontracepčních metod a „potratových paragrafů“ mohla jen obtížně realizovat, a přitom působila nemalé komplikace.

⁴⁷⁸ Viz např. Žalský J. „Soudní síň.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 6 nebo „Otázka populace“, *Rozsévačka*, R. III., č. 50 (13.12.1928), s. 3 (oba články jsou součástí analýzy v kapitole o komunistickém tisku).

6. Zodpovězení výzkumných otázek a závěr

V diskuzi okolo legalizace interrupcí se uplatňovaly diskurzivní typy, představené ve třetí kapitole. Výraznou úlohu měly diskurzivní typy šťastného mateřství a esencialistický, které přisuzují každé ženě úlohu stát se matkou a zároveň prostřednictvím mateřství získávat společenskou hodnotu a vlastní štěstí a uspokojení. Velmi častý byl i diskurzivní typ zdraví, kdy je zdůrazňován význam zdraví populace, a zde především žen, pro prosperitu státu, přičemž na interrupce je nahlíženo výhradně z hlediska jejich významu pro zdraví (lékařsky prováděné interrupce mohou být buď považovány za rizikové, nebo naopak mohou chránit zdraví žen před jeho poškozením v důsledku neodborných zákroků). Eugenický diskurzivní typ společně s diskurzivními typy mateřské odpovědnosti usilují o „kvalitu“ populace, nacionalistický pak zejména o její kvantitu. Podobně častý jako předchozí diskurzivní typy byl i modernistický diskurzivní typ, který se zaměřuje na „pokrok“ přinášející prosperitu společnosti. Častý byl i moralistický diskurzivní typ, který argumentuje tím, že umělé přerušení těhotenství je v rozporu s určitým morálním ideálem. Poměrně častý byl i diskurzivní typ sexuálně vykořisťovaných žen, kdy jsou ženy považovány jen za pasivní objekt sexuálního zájmu mužů, přičemž pokud by muži nebyli nijakým způsobem omezeni, začali by ženy v tomto směru zneužívat. Někdy se ovšem naopak vyskytoval diskurzivní typ ženské sexuality, který ženám v sexuálních vztazích připisuje aktivní úlohu a předpokládá, že ženy potřebují a budou vyhledávat sexuální uspokojení. Často se vyskytoval i diskurzivní typ nespravedlnosti, který zdůrazňuje nerovnoměrný dopad stávající právní úpravy, kdy jsou za nelegální interrupce trestány jen sociálně slabé ženy, a příslušnice buržoazie nikoliv.

Pro komunistický diskurz byl typický diskurzivní typ vykořisťování, kdy je zdůrazňováno, jak buržoazie (dominantní blok) vykořisťuje proletariát, a zejména proletářské ženy. S tím se pojí i diskurzivní typ morální integrity proletariátu, který zdůrazňuje vysokou morální úroveň dělnictva, a naopak poukazuje na amorálnost buržoazie. Pouze v komunistickém tisku se také vyskytoval feministický diskurzivní typ genderové nerovnosti, který poukazuje na to, jak jsou ženy oproti mužům z pohledu svého biologického ustrojení a reprodukčních funkcí znevýhodněny. S tím se pojí i diskurzivní typ mateřství jako utrpení, kdy je zdůrazňována negativní stránka mateřství.

V komunistickém tisku i mimo něj se někdy vyskytoval diskurzivní typ nepřátelské přírody, který považuje přírodu za člověku nepřátelskou moc, které je třeba se bránit. Diskurzivní typ

útrpného mateřství byl poměrně typický pro církevní diskurz, vyskytoval se ovšem výjimečně i v komunistickém tisku, což bylo zřejmě důsledkem toho, že *řád* komunistického *diskurzu* ještě nebyl zcela konstituován.

Jediný diskurzivní typ, který se v komunistickém diskurzu nevyskytoval, byl náboženský diskurzivní typ, jinak typický pro církevní diskurz. Tento diskurzivní typ se opírá o výklad Bible a církevních autorit, a neschvaluje interrupce z toho důvodu, že v lidském zárodku je již od počátku přítomna duše.

Poněkud problematický je diskurzivní typ individuálních práv a svobod. V diskuzi bylo často argumentováno (zejména v komunistickém diskurzu), že žena má právo „rozhodovat o svém těle“ v případě těhotenství. Jak jsem ovšem ukázala, tento argument zpravidla následovalo ujištění, že „každá žena touží stát se matkou“, jen k tomu musí mít vhodné podmínky. Tento diskurzivní typ byl tak většinou doprovázen esencialistickým diskurzivním typem, zdůrazňujícím mateřství jako „přirozenou“ roli ženy a diskurzivním typem mateřské odpovědnosti (odpovědnost matky vůči dětem ve smyslu zajištění vhodných životních podmínek). Na základě mnou provedené analýzy tak docházím k závěru, že jak v komunistickém diskurzu, tak v argumentaci Betty Karpíškové jako členky sociální demokracie, se nejednalo o propagaci zrovnoprávnění žen v tom smyslu, že žena může zcela odmítnout svou mateřskou roli, ale jen o určitý nástroj, prostřednictvím kterého žena může svou mateřskou úlohu lépe plnit – určovat, kdy k ní má vhodné podmínky.

V období první Československé republiky byl komunistický diskurz nejen značně heterogenní, ale došlo i k jeho zásadní změně, a to v důsledku opětovného zákazu interrupcí v Sovětském svazu v roce 1936. Až do diskuze, která přijetí zákona o zákazu interrupcí v Sovětském svazu předcházela, byla možnost podstoupit umělé přerušování těhotenství považována za nezbytné právo všech žen, za které je třeba i bojovat. Po zákazu interrupcí v Sovětském svazu bylo naopak „vyhýbání“ se mateřství bráno jako nesplnění své povinnosti vůči svému společenství a děti představovaly zásadní „příspěvek“ k budování společné komunistické vlasti. Právě proto, že některé „nezodpovědné“ ženy by se mohly své mateřské roli bránit, byl zákaz interrupcí jednomyslně hodnocen jako nezbytný pro prospěch kolektivu. Diskurzivní typ zdraví, který byl dříve využíván k argumentaci za legalizaci interrupcí, přičemž zdůrazňoval, že „pokoutně“ prováděné interrupce připravují mnoho žen o zdraví a o život, se již neuplatňoval, a naopak bylo uváděno, jak velké nebezpečí pro zdraví žen představuje jakékoli umělé přerušování těhotenství, a to i provedené lékařem.

V této práci jsem se pouze snažila poskytnout obraz toho, jaké argumenty se v diskuzi okolo legalizace interrupcí uplatňovaly, aniž bych je jakkoli hodnotila. Nezabývala jsem se tím, které dobové přístupy k plodu (v jakémkoli stádiu jeho vývoje) jsou „správné“, a které ne. Snad se mi v této práci podařilo ukázat, že je ani takto hodnotit nelze. To, jestli jsou určité přístupy považovány za „správné“, a jiné naopak za „nepřípustné“, záleží jen na diskurzu, který se při jejich hodnocení uplatňuje. O otázce legálnosti interrupcí a různých omezení, která by je měla „regulovat“, tak rozhoduje soupeření různých diskurzivních typů o hegemonii. Jakým směrem se bude současný diskurz ubírat v budoucnosti lze těžko předvídat, s dostatečně kritickým přístupem k pramenům a vhodnou metodologií je ovšem možné snažit se přiblížit tomu, jak se s touto otázkou vypořádávali lidé v dobách minulých.

Prameny a literatura

Prameny

Periodika

Čech

„Proti Landové-Štychové.“ *Čech*, R. XLVI., č. 29 (30.1.1921), s. 4.

Eva

Svoboda, E. „Kudy dál?“ *Eva*, R. V., č. 13 (1.5.1933), s. 25-26.

Národní listy

Červinka, V. „Malé lži ,o velikém mrtvém““ *Národní listy*, R. LXIV., č. 29 (29.1.1924), s. 1.

Nová doba

Nová doba, R. XXXII, č. 308 (10.11.1926), s. 4.

Právo lidu

„Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 71 (23.3.1930), s. 9.

„Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 77 (30.3.1930), s. 9.

„Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 83 (6.4.1930), s. 9.

„Paragraf 144.“ *Právo lidu*, R. XXXIX., č. 100 (27.4.1930), s. 11.

Přítomnost

Rádl, O. „Ona“, *Přítomnost*, R. IX., č. 12 (23.3.1932), s. 187-190.

„Pocit odpovědnosti – proti paragrafu“, *Přítomnost*, R IX., č. 17 (27.4.1932), s. 260.

Georg, I.E. „Regulace porodnosti“, *Přítomnost*, R. X., č. 31 (2.8.1933), s. 493-496.

Rozsévačka

„Den matek.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 5.

„Můj první list.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 5.

Žalský J. „Soudní síň.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 9 (24.6.1926), s. 6.

„Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 19 (2.9.1926), s. 4-5.

„Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 20 (9.9.1926), s. 3-4.

„Odstraňte potratový paragraf.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 21 (16.9.1926), s. 4-5.

„Život pohlavní a mateřství.“ *Rozsévačka*, R. I., č. 30 (18.11.1926), s. 6-7.

„Pryč s potratovými paragrafy!“ *Rozsévačka*, R. II., č. 13 (31.3.1927), s. 6-7.

„Proletářské mateřství“ *Rozsévačka*, R. II., č. 16 (21.4.1927), s. 5.

Landová-Štychová, L. „Už zase budou holdovat matkám! Víte ale jak?“ *Rozsévačka*, R. II., č. 18 (5.5.1927), s. 2.

„Matka.“ *Rozsévačka*, R. II., č. 36 (8.9.1927), s. 5.

„O zdraví a život ženy“, *Rozsévačka*, R. III., č. 12 (22.3.1928), s. 5.

„Oslava matek.“ *Rozsévačka*, R. III., č. 21 (24.5.1928), poslední strana.

Landová-Štychová, L. „Jak si představuje klerikální ministr péči o matky a děti“, *Rozsévačka*, R. III., č. 46 (15.11.1928), s. 2-3.

„Ze soudní síně: § 144.“ *Rozsévačka*, R. III., č. 46 (15.11.1928), poslední strana.

„Otázka populace“. *Rozsévačka*, R. III., č. 50 (13.12.1928), s. 3.

Zubková, „Vraždiaci systém“ *Rozsévačka*, R. III., č. 51 (20.12.1928), s. 2.

„Listy dělnic: Více dětí?“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 4 (24.1.1929), s. 5-6.

„Narodí se?“ *Rozsévačka*, R. IV., č. 10-11 (7.3.1929), s. 6.

Jabůrková, J. „Svobodné mateřství.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 18 (2.5.1929), s. 3.

„Také ‚kytička‘ k svátku matek.“ Renner, L. *Rozséváčka*, R. IV., č. 20 (16.5.1929), s. 2.

„§ 144: matku jim vzal, tátu zavřel.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 20 (16.5.1929), s. 6.

„Dejte pozor, pro koho platí § 144.“ *Rozséváčka*, R. IV., č. 25 (20.6.1929), s. 6.

„Nechceme děti, jež nemůžeme uživit“, *Rozséváčka*, R. V., č. 1 (23.1.1930), s. 7.

Rozséváčka, R. V., č. 7 (6.3.1930), s. 8.

„Jak se vyvarovat nežádoucímu početí: INTERPELACE posl. Hodinové, Čížínské, Kuhnové a soudruhů ministru vnitra o konfiskaci tohoto článku v časopise *Rozséváčka* 6. března 1930“, *Rozséváčka*, R. V., č. 10 (27.3.1930), s. 7.

„Radostné mateřství“ *Rozséváčka*, R. V., č. 12 (10.4.1930), s. 7.

„Zkušenosti paní Míly“, *Rozséváčka*, R. V., č. 16 (8.5.1930), s. 2.

„Otázka potratů“, *Rozséváčka*, R. V., č. 16 (8.5.1930), s. 4.

Jabůrková, J. „Mateřské slasti“ *Rozséváčka*, R. V., č. 17 (15.5.1930), s. 2.

Vobecká, M. „Boj proti §u 144“, *Rozséváčka*, R. V., č. 18 (22.5.1930), s. 7.

„Zbytečná oběť“, *Rozséváčka*, R. V., č. 27 (27.7.1930), s. 7.

„Ve spárech § 144“, *Rozséváčka*, R. V., č. 44 (20.11.1930), s. 5.

„Zařídte si umělé líhně“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 2 (29.1.1931), s. 7.

Vobecká, M. „Proti kličkám paragrafů“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 12 (8.10.1931), s. 3.

„Opět § 144“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 17 (12.11.1931), s. 76-73.

„§ 144 do nekonečna“, *Rozséváčka*, R. VI., č. 18 (19.11.1931), s. 5.

„Rodit děti do bídy je hřích“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 5 (3.2.1932), poslední strana.

„Dítě? Ano, ale ne hrobníkovi na lopatu“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 7 (17.2.1932), s. 7.

„Každá křesťanská žena – nejméně sedm dětí.“, *Rozséváčka*, R. VII., č. 11 (16.3.1932), s. 10.

„Romain Rolland: ‚Nebudu tím vojákem, který bude bojovat za Tebe, Evropo““, *Rozséváčka*, R. VII., č. 13 (30.3.1932), s. 1.

„Hlas lékařky o § 144“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 17 (1.5.1932), s. 5.

„Pryč s § 144!“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 19 (11.5.1932), s. 4.

„Hlas lékařky o paragrafu 144“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 20 (18.5.1932), s. 36-33.

„PARAGRAF 144.“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 24 (15.6.1932), s. 6.

„Hlas proletářky k novelisaci potratových paragrafů“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 28 (13.7.1932), s. 3.

„§ 144 a osnova nového zákona“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 30 (27.7.1932), poslední strana.

„Lékařka Reni Begunová, Berlín: Jest potrat nebezpečný?“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 37 (21.9.1932), s. 5.

„Svobodné mateřství“ *Rozséváčka*, R. VII., č. 41 (12.10.1932), s. 4.

Vobecká, M. „Teď přijdou s § 144“ *Rozséváčka*, R. X., č. 3 (16.1.1935), s. 2.

„Vykořisťování ženy“ *Rozséváčka*, R. X., č. 5 (30.1.1935), s. 1.

„Adla&Zdeněk: POHLAVÍ A LÁSKA“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 5 (29.1.1936), s. 4.

„Zákon, o němž jednájí miliony“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 21 (4.6.1936), s. 5.

Landová-Štychová, L. „Mateřství a lidská láska“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 24 (10.6.1936), s. 3.

„Za šťastné mateřství“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 25 (17.6.1936), s. 4-5.

„Za šťastné mateřství“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 26 (24.6.1936), s. 3.

„Za šťastné mateřství“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 27 (1.7.1936), s. 3 a 7.

„Za šťastné mateřství“ *Rozséváčka*, R. XI., č. 29 (15.7.1936), s. 3.

Sociální pracovnice

Sekla, B. „kontrola porodů se stanoviska eugenického“ *Sociální pracovnice*, R. IV., č. 3 (březen 1935), s. 33-37.

Patočková-Horáková, L. „populační politika autoritativních vlád“ *Sociální pracovnice*, R. IV., č. 3 (březen 1935), s. 40-42.

Ženská rada

Janů, M. „Otázka potratová“, *Ženská rada*, R I., č. 5, s. 8.

Ženský list

„O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 17 (21.4.1921), s. 1-3.

Šarochová, M. „O vyhnání plodu.“ *Ženský list*, R. II., č. 20 (12.5.1921), s. 2.

Brožury

Brupbacher, F. *Mateřské štěstí a vyhnání plodu*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1926.

Černý-Niger, J. *Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb Zelinář*, Praha: Avicenum, 1981.

Kadlec, K. *Racionalisace života: Snahy o řízení vzniku lidského života i jeho konce s hlediska mravouky*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1936.

Karpíšková, B. *Kontrola porodů a Meissnerova osnova*. Praha: Ústřední výbor žen soc. demokratických, 1932.

Rys, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933.

Vašek, B. *Kdo nás obhájí? Paragraf 144*. Hlučín ve Slezsku: Exerciční dům, 1932.

Wassermann, M. *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Praha: Melantrich, 1921.

Internetové zdroje

Návrhy na změnu právní úpravy umělého přerušování těhotenství:

1. návrh, dostupný z https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

2. návrh, dostupný z https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3851_00.htm

3. návrh, dostupný z https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5300_00.htm

4. návrh, dostupný z https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

Sekundární literatura

Avdeev, Alexandre, A. Blum, a I. Troitskaya. „The history of abortion statistics in Russia and the USSR from 1900 to 1991". *Population. An English Selection* 7 (1. leden 1995): 39–66.

Bednařík, Petr, Jan Jiráček, a Barbara Köpplová. *Dějiny českých médií od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2019.

Calkin, Sydney. „One Year on, It's Clear That the New Irish Abortion Services Have Serious Limitations". *The Conversation*. Viděno 16. listopad 2020. <http://theconversation.com/one-year-on-its-clear-that-the-new-irish-abortion-services-have-serious-limitations-129491>.

Davis, Claire J. „The Question of Abortion in Revolutionary Russia, 1905–1920". *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 30, č. 1 (1. březen 1999): 45–67.

Dolejší, Vojtěch. *Noviny a novináři: z poznámek a vzpomínek*. NPL, 1963.

Dolenský, Antonín. *Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc*. Praha: Josef Zeibrdlich, 1936.

Drife, James Owen. „Historical Perspective on Induced Abortion through the Ages and Its Links with Maternal Mortality". *Best Practice & Research. Clinical Obstetrics & Gynaecology* 24, č. 4 (srpen 2010): 431–41.

Dudová, Radka. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*, Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2012.

———. „Interrupce v socialistickém Československu z foucaultovské perspektivy / Abortion in Socialist Czechoslovakia – A Foucauldian Perspective". *Gender, rovné příležitosti, výzkum / Gender and Research* 10, č. 01 (1. leden 2009): 25–36.

———. „The Framing of Abortion in the Czech Republic: How the Continuity of Discourse Prevents Institutional Change". *Czech Sociological Review* 46, č. 6 (prosinec 2010): 945–75.

Fairclough, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2009.

———. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Routledge, 2010.

———. *Language and Power*. London; New York: Longman, 1989.

Feinberg, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. 1 edition. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2006.

„Feministická skupina 8. března". Viděno 5. prosinec 2020. <https://fs8brezna.ecn.cz/files/prochoice02.html>.

Guttmacher Institute. „Abortion Worldwide 2017: Uneven Progress and Unequal Access", <https://www.guttmacher.org/report/abortion-worldwide-2017>.

Havelková, Hana. „Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry / The Gender Dimension of the Relationship Between Private and Public". *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* 31, č. 1 (1995): 25–38.

Hendricks, Jennifer S. „Body and Soul: Equality, Pregnancy, and the Unitary Right to Abortion". *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 45, č. 2 (2010): 329–74.

Herza, Filip. „Imaginace jinakosti a přehlídka lidských ‚kuriozit‘ v Praze v 19. a 20. století". Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2018.

Himl, Pavel. *Zrození vagabunda*. Argo, 2007.

Holečková, Božena. *Komunistická novinářka Jožka Jabůrková*. Ostrava: Profil, 1989.

Jahodářová, Lucie. „Zpátky k plotně? Ženský komunistický tisk a kritika úsporných opatření ve veřejné správě 1932-1933". *Forum Historiae* 9, č. 2 (2015): 102–18.

LII / Legal Information Institute. „Jane ROE, et al., Appellants, v. Henry WADE." Viděno 4. prosinec 2020. <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/410/113>.

Jørgensen, Marianne W., a Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, United Kingdom: Sage Publications, 2002.

Kárník, Zdeňek. *České země v éře První republiky: Československo v krizi a ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2018.

———. *České země v éře První republiky: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2017.

Karpov, Vyacheslav, a Kimmo Kääriäinen. „„Abortion Culture‘ in Russia: Its Origins, Scope, and Challenge to Social Development". *Journal of Applied Sociology* 22, č. 2 (2005): 13–33.

Končelík, Jakub, Pavel Večeřa, a Petr Orság. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010.

Kubiček, Jaromír. *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 1, Díl 2 Noviny. Noviny České republiky 1919-1945 (CERBI N2)*. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2004.

———. *Česká retrospektivní bibliografie. Řada 2, Díl 2 Časopisy. Časopisy České republiky 1919-1945 (CERBI C2)*. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006.

Kudláč, Antonín. *Příběh(y) Volné myšlenky*. 2005. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Linda Gordon. *The Moral Property of Women : A History of Birth Control Politics in America*. Roč. 3rd ed. Urbana: University of Illinois Press, 2002.

Little, Margaret Olivia. „Abortion, Intimacy, and the Duty to Gestate". *Ethical Theory and Moral Practice* 2, č. 3 (1999): 295–312.

Lock, Margaret, a Vinh-Kim Nguyen. *An Anthropology of Biomedicine*. John Wiley & Sons, 2010.

Merleau-Ponty, Maurice. *Fenomenologie vnímání*. Praha: Oikoymenth, 2013.

Miller, Ruth Austin. *The Limits of Bodily Integrity: Abortion, Adultery, and Rape Legislation in Comparative Perspective*. Ashgate Publishing, Ltd., 2007.

Mills, Catherine. „Seeing, Feeling, Doing: Mandatory Ultrasound Laws, Empathy and Abortion". *Journal of Practical Ethics* 6, č. 2 (28. prosinec 2018): 1–31.

Musilová, Dana. *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918-1939*. České Budějovice: Veduta, 2008.

Orság, Petr. „Mediální text jako historický pramen: možnosti a limity interpretace". In *Bočák, M. – Rusnák, J. (eds.): Média a text II*, 135–44. Prešov: Prešovská univerzita, 2008.

———. „Od Přítomnosti ke Skutečnosti – a ještě dál. Stopy meziválečné žurnalistiky v československém exilu po roce 1948". In *Čeňková, J. – Cebe, J. (eds.): Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918-1938)*, 122–42. Praha: Univerzita Karlova, 2019.

Osvaldová, Barbora. „Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami se zaměřením na Lidové noviny". In *Čeňková, J. – Cebe, J. (eds.): Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918-1938)*, 122–42. Praha: Univerzita Karlova, 2019.

Osvaldová, Barbora, a Jana Čeňková. *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*. Praha: Academia, 2017.

Pilná, Marta. *Reportáž o novinářce: o životě a díle Jožky Jabůrkové*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959.

Prajerová, Andrea. „Za hranicemi: Analýza potratových diskurzů v (ne)demokratickém Československu“. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Katedra genderových studií, 2012.

Rataj, Michael. „Opavský deník ‚Deutsche Post‘. Domovský tisk sudetských Němců v západním Slezsku“. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 9 (2016): 79–112.

Renzetti, Claire M. *Ženy, muži a společnost*. Daniel J. Praha: Karolinum, 2003.

Roupcová, Petra. „Právo na život a problém interrupce“. Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015.

Samuels, Ellen. „Mé tělo, mé mimikry: Neviditelná jinakost aneb Na co jazyk coming outu nestačí“. In *Kolářová, K. (ed.): Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013.

Satinová, Gabriela. „Reprezentace ‚úchyly‘ a strategie popularizace na stránkách časopisu ‚Úchylná mládež‘ mezi lety 1925-1938“. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2013.

Schweik, Susan M. *The Ugly Laws: Disability in Public*. New York; Chesham: New York University Press, 2010.

Siegel, R. „Reasoning from the body: a historical perspective on abortion regulation and questions of equal protection.“ *Stanford law review* 44, č. 2 (1992): 261–381.

Šámal, Petr. „Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu Rozsévačky)“. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století. Sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13. - 14. října 2004*, 2005, 145–69.

Štverák, Vladimír. *Dějiny pedagogiky 2*. Praha: Univerzita Karlova, 1981.

Šubrtová, Alena. „Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období“. *Historická demografie* 1991, č. 15: 9–46.

———. „Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918-1938)". *Demografie* 44, č. 4: 233–44.

Thomson, Judith Jarvis. „A Defense of Abortion". *Philosophy & Public Affairs* 1, č. 1 (1971): 47–66.

Trampota, Tomáš. *Zpravodajství*. Praha: Portál, 2006.

Uhrová, Eva. *Anna Honzáková a jiné dámy*. Praha: Českoj, 2012.

Vašát, Petr. „Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi" *Antropowebzin* 2008, č. 2–3: 101–12.

„Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a prostituci – květen 2019 - Centrum pro výzkum veřejného mínění". Viděno 30. listopad 2020. <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/4958-verejne-mineni-o-interruptci-eutanazii-a-prostituci-kveten-2019>.

Vrzáčková, Aneta. „Reflexe dobových problémů v ženském tisku v období 1.ČSR". Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta., 2017.

Wögerbauer, Michael, Petr Píša, Petr Šámal, Pavel Janáček, a a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře: 1749-2014*. Praha: Academia, 2015.

Wydra, Harald. „The Power of Symbols—Communism and Beyond". *International Journal of Politics, Culture, and Society* 25, č. 1 (1. září 2012): 49–69.

Yuval-Davis, Nira. *Gender and Nation*. Sage Publications, 1997.

Zábrodská, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia, 2009.

Ziegler, Mary. „Pro-Choice Movement’s Big Win at Supreme Court Might Really Have Been a Loss". *The Conversation*. Viděno 5. prosinec 2020. <http://theconversation.com/pro-choice-movements-big-win-at-supreme-court-might-really-have-been-a-loss-142530>.

Žáčková, Zdeňka. „Boj o paragraf 144. Potraty a legislativa za První republiky". *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 9 (2016): 55–78.

———. „Právo ženy rozhodovat o svém těle. Otázka interrupce a společnost První republiky". *České, Slovenské a Československé dějiny 20. století X*. 10 (2015).